

Frits

Hoekstra

De Dienst

De BVD van binnenuit

Boom

FRITS HOEKSTRA

De Dienst

De BVD van binnenuit

BOOM AMSTERDAM

Omslag: Studio Jan de Boer
Zetwerk: Peter Tychon
© 2012 Frits Hoekstra

ISBN 978 94 6105 710 5
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Inhoud

Inleiding	7
1. 1970: eerste terroristische actie in Nederland	13
2. Het Amsterdamse BVD-filiaal	21
3. Terrorisme onder Den Uyl, 'speciale operaties' en de Lockheedaffaire	36
4. Vredesbeweging en de 'hand van Moskou'	105
5. Contraspionage en de internationale arena	120
6. Hoe de CPN als een nachtkaars doofde 'Stammenstrijd' met politie rond Woensdrecht	155
7. IRA terrorisme en RaRa gewelddadig activisme	182
8. Een kleine wereld	193
Epiloog	200
Overzicht terrorisme in Nederland	220
Overzicht afdelingen, secties en functies	223
Afkortingen	224
Literatuur	227
Register	228

Dank aan Ankie Nolen, die tijd vrijmaakte mijn manuscript kritisch door te lezen terwijl ze tegelijk bezig was de laatste hand te leggen aan haar eigen tweede boek 'Kruistocht tegen de Katharen' (uitgeverij Aspekt) en mij een aantal waardevolle tips voor verbetering gaf.

Inleiding

In september 2004 verscheen *In dienst van de BVD, spionage en contraspionage in Nederland*. Het was de eerste keer, dat een ex-medewerker van een Nederlandse inlichtingen/veiligheidsdienst zijn herinneringen aan zijn werkzame leven ‘in dienst van’ te boek stelde. Afgezien van de in opdracht van de overheid geschreven boeken van Dick Engelen over de dienst, ben ik tot nog toe de enige. Enkele oud-collega’s hebben mij laten weten mijn voorbeeld te willen volgen, maar van verwezenlijking van de plannen heb ik niet gehoord. Wel is van de hand van VN-journalisten Marian Husken en Harry Lensink het boek *Opkomst en ondergang van geheim agent Paul H.* verschenen met het verhaal van ex-BVD’er Paul Herrie. In mijn tijd was hij medewerker van de volg- en observatieploeg. Hij blijkt nadien tot *runner* van agenten te zijn bevorderd en werkte onder toenmalig hoofd van de dienst Arthur Docters van Leeuwen op het terrein van de georganiseerde criminaliteit, waaronder de wapenhandel van Mink Kok. Net als ambtelijke corruptie een terrein waarop de dienst, na 1989 op zoek naar nieuwe werkterreinen in de jaren negentig, enige tijd actief was. Onder Docters van Leeuwen en zijn toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Ien Dales, in de dienst wel Pa en Ma Flodder genoemd, vond men dat die beide strafbare activiteiten ook een bedreiging vormen voor de democratische rechtsorde. Na verloop van tijd ging het wringen dat door de BVD met zijn middelen verworven informatie in de rechtsvervolging niet is te gebruiken en dus zouden onderzoeken door Justitie opnieuw moeten worden gedaan: een verspilling van capaciteit. Na lezing van het boek over Herrie is mij, als het verhaal klopt, duidelijk geworden dat er bij de dienst wel erg veel is veranderd sinds mijn vertrek. De strapatsen van Herrie, zijn gedrag en wat al meer zouden in ‘mijn tijd’ ondenkbaar zijn geweest. In de toch wat louche figuur met een bankre-

kening in Luxemburg en een Oekraïense illegaal in Nederland verblijvende dame als zogenaamde au pair in huis, herken ik niet een oud-collega. Over zijn vervolging wegens het lekken van staatsgeheimen heb ik natuurlijk geen mening. Daarnaast heeft ex-AIVD-medewerkster Heleen S. na haar aanhouding in het Zoetermeerse AIVD-kantoor op verdenking van het lekken van staatsgeheimen naar de pers, onder het pseudoniem De Waal haar belevenissen te boek gesteld. Maar haar boek handelt voornamelijk over de bizarre rechtspleging en niet of nauwelijks over het werken bij de dienst.

Het boek van mijn hand deed destijds vrij veel stof opwaaien. Toenmalig minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Johan Remkes zegde de Tweede Kamer in oktober 2004 toe dat hij door de inmiddels tot Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) omgedoopte Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) zou laten uitzoeken of ik strafbaar had gehandeld en dat hij, indien dat zo zou zijn, aangifte zou doen bij het Openbaar Ministerie. Voordat ik met schrijven was begonnen, had de leiding van de BVD mij al gewaarschuwd dat mijn publicatie een strafbaar feit zou kunnen opleveren. Vlak voor het verschijnen had ik op zijn verzoek nog een gesprek met het hoofd van de AIVD Sybrand van Hulst, die nog inzage wilde toen de drukproef al klaar was. Dat heb ik geweigerd. Ik had immers in een eerder stadium twee keer samenwerking bij de publicatie aangeboden, maar de eerste keer werd gereageerd met de dreiging dat ik een misdrijf zou plegen en de tweede keer was de toon vriendelijker, maar van het toegezegde intern overleg hoorde ik niets. Via het ANP vernam ik de uitspraak van Remkes dat ik vervolgd zou moeten worden. Na verloop van enkele maanden, begin 2005, heb ik Van Hulst een brief geschreven, waarin ik op grond van onze immer goede verstandhouding een gesprek voorstelde over dat onderzoek, hetgeen wellicht van nut zou kunnen zijn. In april 2005 heeft dat gesprek plaatsgehad op het AIVD-kantoor in Leidschendam. Van Hulst liet mij weten dat minister Remkes en hij tot de conclusie waren gekomen dat ik weliswaar strafbaar had gehandeld, maar dat het niet in het landsbelang was mij te doen vervolgen. Immers, dan zouden er

meer staatsgeheimen onthuld moeten worden. Op mijn vraag waarom het zo lang had geduurd deze conclusie te trekken, zei Van Hulst dat er veel tijd was besteed aan het uitleggen aan een of meer buitenlandse diensten dat ik niet vervolgd zou worden. Op zijn vraag of deze conclusie een opluchting was, heb ik uiteraard geantwoord dat ik vind dat het oordeel over de strafbaarheid van mijn handelen aan de rechter toekomt en niet aan een minister. In de schriftelijke bevestiging van de inhoud van het gesprek, die ik op mijn verzoek een maand later ontving, was dan ook sprake van sterk afkeurenswaardig en niet van strafwaardig gedrag, zoals Van Hulst had gezegd.

Vanwege mijn regelmatig optreden in tv-programma's na het verschijnen van mijn boek, werden medewerkers van de dienst gewaarschuwd voorzichtig en terughoudend te zijn in mogelijke persoonlijke contacten met mij. Voor bijeenkomsten en reünies van de Club Oudgedienden werd ik niet meer uitgenodigd. Oud-collega Joop van der Wilden, die deze club aanvoerde, vroeg ik naar de reden daarvan. Ik wist dat een andere oud-collega had gezegd niet meer op die bijeenkomsten te zullen komen als ik daar ook zou zijn. Over deze Luc Leijendekker had ik in weinig vleiende termen geschreven, maar ik was met hem, net als met andere oud-collega's die zich misprijzend over mijn schrijven uitlieten, graag het gesprek aangegaan. In een enkel geval had ik mij misschien wel verontschuldigd, al weet ik dat ik nergens de waarheid geweld heb aangedaan en meestal een milde versie van de werkelijkheid heb opgeschreven. Joop van der Wilden liet weten dat niet de club, maar de dienst uitmaakt wie wel en niet wordt uitgenodigd voor de bijeenkomsten. Daarop heb ik contact gezocht met Van Hulst en bij hem mijn beklag gedaan over de uitbanning uit de gelederen van oudgedienden. Hij ontkende dat daar sprake van was. Later liet Joop van der Wilden mij weten dat het nieuw beleid was uitsluitend diegenen tot de Club Oudgedienden toe te laten die tot hun functioneel leeftijdsontslag/pensionering bij de dienst hebben gewerkt. Anders zou de club te groot worden. Gezien het geringe aantal mensen dat de dienst voortijdig verlaat en een tweede loopbaan elders begint, een gezocht argument. Maar ik treur daar verder niet over, al

vind ik nog steeds dat ik alle oud-collega's recht in de ogen kan en wil kijken.

Een aantal betrokkenen die ik in mijn vorige boek noemde, heeft gereageerd. Onder hen Sipier – die in werkelijkheid Peter Boevé heette –, de belangrijkste agent van het project Mongool, de nepmaoïstische partij Marxistisch-Leninistische Partij Nederland (MLPN). *Parool*-journalist Paul Arnoldussen onthulde na het verschijnen van het boek als eerste zijn werkelijke naam. Dat was met mijn omschrijving dan ook niet al te moeilijk. Boevé vond het een wat late erkenning voor zijn rol en wilde daarvoor alsnog een lintje. Zijn runner, een oud-collega, was het zeer oneens met mijn onthulling. In januari 2010 is Boevé overleden.

Ellen Posthuma, betrokken bij het Tiende Wereldjeugdfestival in 1973 in Oost-Berlijn, schreef mij dat ik over die delegatie en dat festival enkele onjuistheden had geschreven. De ergste fout was dat het Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (ANJV), de jongerenbeweging van de Communistische Partij Nederland (CPN), op geen enkele wijze bij de organisatie was betrokken, gezien de isolationistische koers die de partij toen voer. Het was het Jongeren Kontakt voor internationale solidariteit en Uitwisseling (JKU) dat de jeugd met communistische sympathieën – veelal net als Posthuma lid van de Vereniging Nederland-USSR, maar ook bekenden van haar uit een natuurvriendenclub – organiseerde. Daardoor werd verklaard dat het niet alleen jongeren uit bekende communistische nesten waren, maar ook geheel andere, zoals Manja Pach, die een functie bij de rechterlijke macht uitoefende. Via het JKU namen de jongeren van communistische signatuur als politieke jongerenorganisatie zonder 'moederpartij' deel aan de Nederlandse delegatie van het festival. Het JKU was voor mij een blinde vlek in mijn geheugen geweest. Na de brief van Ellen Posthuma was ik weer op de hoogte.

Verder is nóg een aantal onjuistheden in mijn eerdere boek opgemerkt die het bewijs leveren dat de betrouwbaarheid van het menselijk geheugen begrensd is. Ik wil er met nadruk op wijzen dat ik, anders dan Dick Engelen in zijn positie als officieel aangestelde geschiedschrijver, geen enkele toegang had tot

enig officieel archief. Ook de agenda's die ik nog in bezit had, bevatten slechts moeilijk leesbare en vaak cryptische, summiere aantekeningen over operaties.

Dit tweede boek komt terug op een aantal zaken die in mijn eerste boek zijn beschreven. Het wordt meer met de distantie van de zich verwonderende toeschouwer geschreven. Verwonderd over de totale draai van honderdtachtig graden in de wijze waarop in het politiek-maatschappelijke klimaat na de aanslagen op 11 september 2001 in New York en Washington wordt gereageerd op al dan niet vermeende terroristische dreiging, ook door de AIVD, ten opzichte van de toenmalige BVD.

Maar ook qua taak en werkwijze op andere terreinen van de inlichtingendienst is sedert de periode van de Koude Oorlog veel veranderd. In een bijeenkomst van de Netherlands Intelligence Studies Association (NISA) vertelde ik enkele jaren geleden hoe wij tijdens de Koude Oorlog contraspionage en ook spionage feitelijk als een spel tussen Oost en West zagen en beleefden. Wel met nu en dan grimmige trekken, maar toch een spel. Zoals de uitstapjes van de Club de Jeudi, waarbij KGB-officieren (Komitet Gosozharnost Bezopnastnosti, Comité voor Staatsveiligheid), MI6-officieren (Military Intelligence, Section 6) en CIA-vertegenwoordigers (Central Intelligence Agency) gezellig in een bus naar de Deltawerken in Zeeland gingen kijken. Voormalig hoofd van de Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) Joop van Reijn reageerde daar fel op. Hij vond dat inlichtingenwerk om de dooie dood geen spel was. Het was een zaak van leven en dood om militairen die in Afghanistan of Irak opereerden van gegevens te voorzien die voor hen het verschil zouden kunnen betekenen tussen overleven of omkomen in een gewapend treffen met de vijand. Ik realiseerde mij dat wij, door deelname aan de Amerikaanse bezettingsoorlogen in Irak en later Afghanistan, een krijgsmacht hebben die werkelijk oorlog voert en slag levert.

In mijn tijd was de krijgsmacht er vooral om een eventuele opmars van de Warschaupactlegers door het noorden van Duitsland te verhinderen of te vertragen, terwijl de meeste tijd vrij-

wel niemand serieus geloofde dat die aanval echt zou komen. Slechts in tijden van oplopende spanning, zoals rond de invasie van het Warschaupact in Tsjecho-Slowakije in 1968 en rond Berlijn in 1970, werd korte tijd met de mogelijkheid van werkelijke oorlog rekening gehouden. Het spreekt vanzelf dat in tijden van een 'echte', dus hete in plaats van koude, oorlog inlichtingenwerk niet langer een spel is, maar het verschil kan maken tussen sneuvelen of overleven.

1970: eerste terroristische actie in Nederland

‘Mooie Barend’ werd premier Barend Biesheuvel wel genoemd. Met zijn rijzige gestalte scheen hij voor het vrouwelijk electoraat een aantrekkelijke man te zijn. Onbekend is of dit aantrekkelijke uiterlijk daadwerkelijk electoraal voordeel heeft opgeleverd. Hoewel de term politiek leider in 1971 nog niet gemeengoed was in de politiek, was de minister van Landbouw en Visserij de feitelijke politiek leider van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de partij van vooral gereformeerde mannenbroeders. Hoewel de partij met dertien zetels in de Tweede Kamer relatief klein was, werd Biesheuvel formateur en premier van het kabinet. Het was vooral een beloning voor het feit dat het door hem in 1967 geformeerde kabinet-De Jong, waar hij zelf geen deel van uitmaakte, een succes was, al was het maar omdat voor het eerst na de oorlog de gehele parlementaire periode van vier jaar werd volgemaakt. Bij de verkiezingen van 28 april 1971 behaalde de coalitie van de confessionele partijen – de ARP, de Katholieke Volkspartij (KVP) en de Christelijk Historische Unie (CHU) – plus de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), die het kabinet De Jong steunde, precies 75 zetels, dus geen meerderheid in de Kamer. Daarom was de nieuwe partij Democratisch Socialisten (DS’70) onder aanvoering van Willem Drees jr. nodig voor een kabinet, dat op een redelijk comfortabele meerderheid kon rekenen. Deze partij had zich van de Partij van de Arbeid (PvdA) afgescheiden, omdat men vond dat de invloed van onder meer de actiegroep Nieuw Links met zijn pamflet *Tien over Rood* de partij een te nadrukkelijk socialistische, marxistische koers op dreef en te weinig sociaaldemocratisch was. De partij was op 28 april 1971 met maar liefst acht zetels in de nieuwe Tweede

Kamer gekozen. Op 6 juli werd het kabinet-Biesheuvel door koningin Juliana beëdigd. Een belangrijke verandering was dat na achttien jaar Joseph Luns niet langer minister van Buitenlandse Zaken was, maar Norbert Schmelzer. Dit betekende een minder Atlantische en een meer Europese koers in de Nederlandse buitenlandse politiek.

Het aantreden van het kabinet-Biesheuvel luidde een decennium in waarin de ontzuiling van maatschappij en politiek in Nederland definitief zou doorzetten. In de jaren zestig waren de eerste twee politieke partijen ontstaan die niet wortelden in een traditionele ideologie of geloofsrichting: de Boerenpartij en Democraten 66 (D66). De eerste partij was ontstaan uit een organisatie van ontevreden boeren, die weigerden de verplichte contributie aan hun standsorganisatie het Landbouwschap te betalen. De protesten concentreerden zich in het noorden en oosten van het land, waar Hendrik Koekoek de leider van de 'Vrije Boeren' was en als zodanig aanwezig bij de vrij gewelddadige ontzuiling door de politie van enkele boerderijen in het Drentse Hollandscheveld. De desbetreffende boeren hadden geweigerd de heffing van genoemde contributie voor het Landbouwschap te betalen. Koekoek wist het protest te politiseren en kwam zo, na eerdere mislukte pogingen, als leider van de driemansfractie van de Boerenpartij in 1963 in de Tweede Kamer. Behalve op boeren die zich keerden tegen de naar hun smaak te ver gaande overheidsbemoeienis met hun bedrijfstak, oefende de partij ook aantrekkingskracht uit op kleine middenstanders, die vonden dat zij evenzeer gebukt gingen onder Haagse regelzucht. Nadat de partij in opspraak kwam doordat het gedachtegoed ook voor mensen met een dubieus oorlogsverleden aantrekkelijk bleek en deze in verschillende provinciale en gemeentelijke vertegenwoordigingen een zetel hadden bemachtigd, verloor de partij door scheuringen en afsplitsingen veel kiezers en daarmee invloed. In 1981 verdween de Boerenpartij definitief van het politieke toneel.

D66, de partij die werd opgericht door *Handelsblad*-journalist Hans van Mierlo en horecaondernemer Hans Gruijters, die eerder voor de vvd raadslid was in Amsterdam, is een meer be-

stendige factor in de politiek gebleken. Hoewel de partij door diepe dalen is gegaan en een groep leden medio jaren zeventig de opheffing bepleitte, geeft deze nog steeds stem aan het gematigd progressieve volksdeel. De partij, die haar gedachtegoed inmiddels sociaal-liberaal noemt, ontstond in 1966 in de periode dat er bij de na de oorlog opgegroeide generatie jonge kiezers toenemende onvrede heerste. Die onvrede ging over de regenteske wijze waarop vanuit de gevestigde politieke partijen macht werd uitgeoefend. Van Mierlo en Gruijters onderkenden dat dit niet kon veranderen met partijen die waren gestoeld op negentiende eeuwse ideologieën of geloofsrichtingen. Zij vonden dat die wijze van politiek bedrijven vaker diende tot het in stand houden van eigen machtsposities dan tot het welzijn van de burgers. De partij wilde de kiezer meer directe invloed geven door het correctief referendum in te voeren en de verantwoordingsplicht van de gekozene aan de kiezer te verbeteren door een districtenstelsel. Deze standpunten worden, samen met het kiezen van de – nog steeds – door de Kroon benoemde burgemeester en commissaris van de Koningin, de ‘kroonjuwelen’ van D66 genoemd. Hoewel geen van die oorspronkelijke ideeën volledig is verwezenlijkt, heeft de partij gezien het fluctuerende aantal zetels in de Tweede Kamer en andere vertegenwoordigende lichamen nog steeds bestaansrecht.

Als lid van het eerste uur van D66 – ooit was ik lidnummer 103 – trad ik 1 november 1971 in dienst van de BVD. VVD’er Molly Geertsema was minister van Binnenlandse Zaken. Noch in het maatschappelijk debat, noch in de programma’s van politieke partijen was destijds veiligheid, zeker binnenlandse veiligheid, een onderwerp van discussie. Het was nog de tijd van de Koude Oorlog en men geloofde heilig in de strategie van nucleaire afschrikking in NAVO-verband om de Sovjet-Unie en de overige landen van het Warschaupact van een aanval op West-Europa te weerhouden. Taken en werkwijze van de BVD misten nog een wettelijke basis. In een vertrouwelijk Koninklijk Besluit, het laatst herzien in augustus 1965, waren taken en bevoegdheden geregeld. Hetzelfde

gold voor de Inlichtingendienst Buitenland (IDB), die onder het ministerie van Algemene Zaken en dus de premier resorteerde.

Tijdens de tien maanden durende opleiding en stage bij de BVD, die ik vanaf nu met 'de dienst' zal aanduiden, werd de politieke bemoeienis met de dienst dan ook als een bagatel omschreven: 'Molly Geertsema heeft Dries Kuipers (toenmalig hoofd van de dienst) te verstaan gegeven dat hij geen last van de dienst wil hebben en als er politiek gedonder van het werken van de dienst komt, zal dat eerst Kuipers en dan pas Geertsema de kop kosten.' Dit werd uitgelegd als waarschuwing dat voorzichtigheid, maar vooral ook strikte geheimhouding van de activiteiten van de dienst, geboden was. Veel was geoorloofd, maar het moest wel volstrekt in het verborgene gebeuren.

Met de overstap naar de dienst was ik wel blij. Daarvoor had ik een kleine vijf jaar bij de Luchtmacht Inlichtingendienst (LUID) gewerkt. Daar was ik verzeild geraakt, omdat ik als dienstplichtige voor de officiersopleiding bij de luchtmacht was geselecteerd. Als alfavagnasiast zou ik officier verbindings worden en daartoe een opleiding van negen maanden moeten volgen aan de Luchtmacht Elektronische en Technische School (LETS) op de vliegbasis Deelen bij Arnhem. Die opleiding leek mij niets en veel te lang. Omdat ik na een kampeervakantie in Frankrijk met mijn daar zwanger geraakte vriendin had moeten trouwen, zoals dat toen ging, wilde ik wel wat langer in dienst blijven als het mij zou bevallen en intussen een studie doen. Aan het eind van de militaire basisopleiding op vliegbasis Gilze-Rijen stelde ik dan ook aan de overste (luitenant-kolonel) die hoofd opleidingen was voor bij te tekenen, onder voorwaarde dat ik niet naar de LETS zou hoeven maar een andere, kortere opleiding zou volgen, die bovendien dichter bij mijn belangstelling en vooropleiding lag. Na enig tegensputteren van luchtmachtzijde – 'Zo gaat het hier niet, dat je als korporaal/leerling-officier voorwaarden kunt stellen' – en mijn reactie 'O, dan teken ik niet bij', kreeg ik mijn zin. Het werd de opleiding

tot officier inlichtingen en veiligheid op Gilze-Rijen en kamp Princenbosch te Chaam. Mijn aanvullende wens om de garantie te krijgen na de opleiding op de vliegbasis Leeuwarden geplaatst te worden kon nog niet worden ingewilligd, maar later heb ik ook dat voor elkaar gekregen. Mijn vrouw, de baby en ik woonden inmiddels in een aardige, nieuwe eengezinswoning in mijn geboortestad Leeuwarden.

Mijn bazen bij de luchtmacht hadden gewaarschuwd dat de BVD een vreselijk ambtelijke organisatie was, waar in aparte cellenkantoorjes ambtenaren zaten die met collega's een deur verder niet mochten praten over hun werk omdat letterlijk alles er geheim was, maar dat wilde ik dan wel eens zelf ervaren. De term 'corebusiness' was nog niet in zwang, maar mijn tevredenheid gold toch vooral het feit dat inlichtingen en veiligheid de corebusiness van de dienst waren, terwijl dit in de luchtmacht niet de hoofdtaak, de *raison d'être* van de organisatie was. Dat was immers de productie van vliegreun, het paraat zijn om binnendringende Warschaupactvliegtuigen te onderscheppen en neer te schieten en verkennings- en bombardementsvluchten uit te voeren met de F-104 Starfighter.

Het is tamelijk opmerkelijk dat binnenlandse (on)veiligheid nauwelijks een punt van discussie was in 1971. Een jaar eerder, op 31 augustus 1970, had Nederland een eerste terroristisch misdrijf door Molukse jongeren meegemaakt: de bezetting van de residentie van de Indonesische ambassadeur in Wassenaar. Daarbij was Hans Moolenaar, de politiemann die er de wacht moest houden, om het leven gekomen. De actie was bedoeld als protest tegen het aanstaande bezoek van de Indonesische president Mohammed Suharto. De samenleving en ook de dienst werden verrast door deze gewelddadige actie van Molukse zijde, net als trouwens de 'regering in ballingschap' van de Republiek Maluku Selatan (RMS), onder president ir. Johan Manusama.

Natuurlijk werd de dienst wel door de minister om tekst en uitleg gevraagd, want de Molukse gemeenschap en de organisaties die het streven naar een onafhankelijke Molukse republiek

ondersteunden, waren wel onderwerp van aandacht. De verdediging van de dienst was, dat de informatiepositie in de desbetreffende organisaties voortreffelijk was, maar dat de daders van de actie in Wassenaar niet deel uitmaakten van enigerlei organisatie. De groep werd aangevoerd door een jonge Molukker uit Moordrecht, die eerder gevangen had gezeten wegens een actie in 1966 bij de komst naar Nederland van de weduwe van RMS-president Chris Soumokil. De jonge Molukkers hielden Suharto verantwoordelijk voor de moord op Soumokil.

De dienst was nog niet gewend aan het inwinnen van informatie buiten gestructureerde organisaties. Wel waren er signalen dat de Indonesische president tijdens zijn bezoek doelwit van een Molukse aanslag zou kunnen zijn. Volgens de jonge Molukkers was het bezoek van de moordenaar van hun 'vader des vaderlands' Soumokil, inclusief een ontvangst door de koningin, een regelrechte provocatie. Het bezoek was dan ook met strenge veiligheidsmaatregelen omgeven. In plaats van de oorspronkelijk geplande rit in een rijtuig had men een gepantserde auto voor het transport van de president geregeld. Later, na de Wassenaarse actie, werd dat tijdens het tot twee dagen ingekorte bezoek een helikopter. Aan versterking van de beveiliging van de woning van de Indonesische ambassadeur in de dagen voorafgaande aan het bezoek was evenwel niet gedacht. Eén agent met platte pet en dienstpistool die zich in een politie-Dafje verplaatste, hield bij de ingang van het terrein de wacht.

Men beschikte in het geheel niet over een draaiboek voor zulke acties. Terwijl de groep van 33 Molukkers zich in de ambassadeurswoning verschanste, kwamen minister-president Piet de Jong en de een halve meter boven hem uittorende minister van Buitenlandse Zaken Luns ter plekke poolshoogte nemen. Een Molukker vertelde later dat hij de bewindslieden door het vizier van een geweer op het gazon zag lopen: hen neerschieten kwam niet bij hem op. Men realiseerde zich nog niet dat het uit den boze is dat verantwoordelijke bestuurders zich op de plaats van een misdrijf vertonen. In plaats daarvan dienen zij zich in een crisiscentrum met het leidinggeven aan de respons op de terroristische actie bezig te houden. Pas na en als gevolg van de

dramatische aanslag op de Israëlische sportploeg bij de Olympische Spelen in München in 1972 zijn lessen getrokken en wereldwijd deugdelijke draaiboeken voor de respons op dergelijke gebeurtenissen gemaakt.

Bij de onderhandelingen met de bezetters, die aanvankelijk als belangrijkste eis een onderhoud van hun president Manusama met Suharto stelden, werden de Molukse leiders – ir. Manusama zelf en dominee Phil Metiary, voorzitter van de Molukse eenheidspartij Badan Persatuan – ingezet. Toen Suharto onder druk van de acties zijn bezoek tweemaal met 24 uur uitstelde en minister-president De Jong een gesprek met Manusama had toegezegd, gaven de bezetters toe aan het dringende verzoek van de onderhandelaars de actie te beëindigen. Nog dezelfde avond gaven de bezetters zich over, door gewoon de residentie uit te wandelen en hun wapens op de oprijlaan op de grond te leggen. Een Molukker gaf de Wassenaarse politieman Vink, die in de eerste uren gegijzeld was geweest, zelfs een hand. Van overmeestering door een arrestatieteam, zoals vandaag de dag zou gebeuren, was geen sprake.

Het contrast met de wijze waarop op 10 november 2004 de politie in het Haagse Laakkwartier optrad tegen twee mannen die later tot de Hofstadgroep zouden worden gerekend, is erg groot. Ook toen was er in het begin van de actie, een arrestatiepoging, geweld tegen een politieman gebruikt door het gooien van een handgranaat. Anders dan de Wassenaarse agent Hans Moolenaar, die op 31 augustus aan zijn verwondingen bezweek, raakte de Haagse politieman slechts licht gewond, maar een ware staat van beleg in de Antheunisstraat was het gevolg. Natuurlijk gaat de vergelijking tussen de twee voorvallen op veel punten mank. De gemoedelijke gang van zaken op 31 augustus 1970 met de laconiek te noemen reactie van de autoriteiten – een foto van het door een hekje zakken van Luns werd dankzij tv-programma *Farce Majeure* de bekendste nieuwsfoto – is thans ondenkbaar. Ik wil in de loop van dit verhaal, waarbij ik mijn BVD-periode opnieuw, maar vanuit een andere invalshoek zal beschrijven, onder meer op zoek gaan naar een antwoord op de vraag waarom de jaren zeventig van de vorige eeuw in Neder-

land, in tegenstelling tot het eerste decennium van deze eeuw, in het collectieve geheugen niet als onveilig en beheerst door terrorisme te boek staan. En dat terwijl er in die jaren zeventig bij tien terroristische misdrijven negentien doden vielen en er in het eerste decennium van deze eeuw slechts twee slachtoffers van twee aanslagen te betreuren waren: Pim Fortuyn en Theo van Gogh. Hierbij moet worden aangetekend dat de moord op Fortuyn door de rechtbank niet als terroristisch misdrijf is gekwalificeerd en die op Theo van Gogh wel. De rechtbank overwoog daarbij dat die moord, in het spitsuur op een druk punt als de Linnaeusstraat in Amsterdam-Oost, de samenleving schrik aanjoeg. Maar in feite betrof het een enkelvoudige moord door een moslim, die zich in zijn geloofsovertuiging beledigd voelde. Van samenspanning tot de moord is niets gebleken. De overwegingen van de rechtbank om de moord op Theo van Gogh tot terroristisch misdrijf te verklaren, golden feitelijk ook voor de moord in oktober 2000 op de crimineel Sam Klepper, die in het drukke Amsterdamse winkelcentrum Groot Gelderlandplein op klaarlichte dag werd doodgeschoten.

Wil men de onbesuisde actie van Karst Tate op Koninginnedag 2009, waarbij zeven omstanders het leven lieten, ook als terroristisch misdrijf beschouwen, dan komen we op drie acties en negen doden. Maar aangezien van een politiek motief bij Tate niets is gebleken, behoort zijn daad net zomin als de moord op Sam Klepper tot de terroristische misdrijven. Wanneer een dergelijke misdaad alleen of voornamelijk als zodanig zou worden gedefinieerd wanneer het plegen de samenleving schrik en angst aanjaagt, komt me dat als een te ruime definitie voor. Het motief is voor de etikettering als terrorisme van minstens even groot belang. Het plegen van het delict moet bedoeld zijn om een politiek doel te verwezenlijken.

Het Amsterdamse BVD-filiaal

In het kabinetsprogramma van het kabinet-Biesheuvel lag het accent sterk op de invoering van het profijtbeginsel. Burgers zouden, naar de mate dat ze van diensten van de overheid gebruikmaken, daarvoor moeten betalen. Een eerste uitvloeisel hiervan was de collegegeldverhoging van 200 naar 1000 gulden. Terwijl de kruitdampen na de studentenacties voor democratisering van het hoger onderwijs juist aan het optrekken waren, was dit de lont in het kruitvat die tot een nieuwe golf van heftige protestacties van studenten aanleiding gaf.

Bij de BVD bestond een kleine sectie van contactambtenaren die zich bezighielden met het runnen van agenten en informanten in de verschillende studentenorganisaties. De drie tot vier jeugdige runners vormden binnen de afdeling B (Binnenlandse dreiging democratische rechtsorde) de sectie BOI (B, Operaties Intellectuelen). Dit was een voortzetting van de sectie met dezelfde kenletters als welke in de jaren vijftig en zestig in bedrijven, vooral grote vitale industrieën als Hoogovens, informanten runde die de dienst moesten inlichten over een mogelijke communistische gezindheid van collega's. Toen stond de I van BOI nog voor Industrie.

BOI bestreek in het begin van de jaren zeventig vrijwel alle studentenorganisaties die zich tegen het kabinetsbeleid keerden en dat waren niet alleen de ideologisch meest linkse. Een toets of deze activiteiten een echte bedreiging vormden voor de democratische rechtsorde, was er feitelijk niet. Dit was het gevolg van het ontbreken van een wettelijke basis voor het opereren van de dienst. Geredeneerd werd dat studenten na hun studie op leidende en/of invloedrijke posities in de samenleving terecht zouden komen en dan was het goed hun democratische gezindheid of het tegendeel daarvan te kennen. Graag werden

als waarschuwend voorbeeld genoemd de Britse Cambridge Four Kim Philby, Anthony Blunt, Guy Burges en Donald MacLean of, aangevuld met John Cairncross, de Cambridge Five. Deze spionnen waren in de jaren dertig tijdens hun studie door het Russisch volkscommissariaat voor interne zaken NKVD gerekruteerd en spioneerden voor Moskou tijdens de Tweede Wereldoorlog en in de jaren vijftig, nadat ze tot hoge posities in de Britse samenleving – vooral bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en de inlichtingendienst MI6 – waren opgeklommen. Wanneer de communistische sympathieën die ze tijdens hun studie vrij openlijk tentoonspreidden bekend waren geweest, hadden ze het vast niet zo ver weten te schoppen en bijgevolg niet zo veel geheimen aan de Sovjets kunnen verraden. Het begon in de jaren zeventig steeds vaker gewoon te worden dat niet alleen arbeiders lid werden van de CPN, maar ook studenten. De morele en materiële hulp die de CPN in 1969 had geboden aan de leden van de Algemene Studenten Vereniging Amsterdam (ASVA), die het Maagdenhuis – het bestuurscentrum van de Universiteit van Amsterdam (UvA) – bezet hielden, wierp voor de partij vruchten af. Zoals ik in mijn eerdere boek schreef, was er onder de informanten in de studentenbeweging één persoon die het later tot minister heeft gebracht. Toen zijn politieke ster rees, heeft hij gevraagd of alle sporen van zijn contact met de dienst uit de archieven verwijderd konden worden. Dat is, merkwaardigerwijs, nog gebeurd ook. Deze flagrante schending van alle archiefwetgeving is nauwelijks opgemerkt en ik heb geen idee of het vaker is gebeurd.

Binnenlandse veiligheid was, als gezegd, in het kabinetsbeleid geen punt van aandacht, evenmin als de onrust onder de jonge Molukkers, die nog geen jaar eerder tot een terroristisch misdrijf had geleid waarbij een politieman het leven liet en de betrekkingen met Indonesië onder druk waren gezet door het met tweemaal 24 uur bekorten van het bezoek van president Suharto. Het door de bezetters afgedwongen gesprek van de Molukse regering in ballingschap met het kabinet-De Jong was voor de Molukkers uitermate teleurstellend verlopen. Hun was te verstaan gegeven dat het streven naar een onafhankelijke

republiek op Ambon niet realistisch was en door Nederland onmogelijk gesteund kon worden, maar dat zij volwaardig aan de Nederlandse samenleving zouden kunnen deelnemen.

Minister van Binnenlandse Zaken Geertsema wenste zich niet met de BVD te bemoeien. Hij richtte zich op het moderniseren en slagvaardiger maken van het binnenlands bestuur. Zo wilde hij de provincies vervangen door vijf gewesten. Na zijn vertrek werd over deze vooruitstrevende plannen niets meer gehoord. Het kabinet kwam al na ruim een jaar ten val, nadat de ministers van DS'70 wegens onenigheid over bezuinigingen waren opgestapt. Het daaropvolgende rompkabinet-Biesheuvel II bereidde na ontbinding van de Kamer voornamelijk nieuwe verkiezingen voor en regeerde slechts tot april 1973. Later heeft Geertsema veel van zijn moderne ideeën over bestuurlijke vernieuwing als commissaris van de Koningin in Gelderland gerealiseerd. Zijn provincie was de eerste waar alle gemeentes vertrouwenscommissies kenden, die instemmingsrecht hadden bij de burgemeestersbenoeming. Ook op vele andere terreinen was Geertsema een warm pleitbezorger van een open bestuurscultuur, met veel medezeggenschap voor de burger. Daarnaast was hij voorstander van een moderne zedelijkheidswetgeving. Pornografie mocht, mits het je niet werd opgedrongen en homo's dienden gelijke rechten te hebben.

De operationeel BVD-medewerker E. Bos – 'zwarte Bos' – vroeg mij in de herfst van 1970, tijdens het drinken van een aperitief aan de bar van de officiersmess van vliegbasis Leeuwarden, of hij mijn naam bij de afdeling personeelszaken van zijn dienst mocht noemen als mogelijke nieuwe collega. In januari 1971 werd ik uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek. Daarbij heb ik aangegeven tot veel soorten werk bij de dienst bereid te zijn, als ik maar niet hele dagen van negen tot vijf achter een bureau in een kamer op kantoor zou hoeven doorbrengen. Mij werd het werk van een runner van agenten geschetst en dat leek mij prima. Men zei mensen als ik juist nodig te hebben, zeker gezien mijn ervaring bij een militaire zusterdienst. Antecedenten- en psychologisch

onderzoek, medische keuring en selectiegesprekken met de hoofden van de dienstonderdelen namen meer dan een halfjaar in beslag en begin augustus kreeg ik te horen dat men mij graag in dienst wilde nemen. Mijn contract bij de luchtmacht kon ik jaarlijks per 30 oktober beëindigen met 1 maand opzegtermijn, dus ik kon 1 november bij de dienst beginnen. Na tien maanden opleiding en stage werd ik per 15 augustus 1972 geplaatst bij de sectie BOA (B, Operaties Amsterdam), hoewel mijn voorkeur uitging naar een operationele afdeling bij C, contraspionage, liefst tegen de Russen. De sectie, na 1976 tot afdeling opgewaardeerd, was gehuisvest op de tweede etage van het bureau van de Rijkspolitie in de Sarphatistraat. De dekmantel was Bureau Registratie, welke titel prijkte op een bordje boven de matglazen wand die het BVD-kantoor van de politiekantoren scheidde.

Bij het kennismakingsgesprek met Leen Mos, hoofd operaties van de afdeling, later directie B, sprak deze mij aan op mijn gereformeerde achtergrond. Mijn vader was gereformeerd, ik had het gereformeerd gymnasium bezocht en juist omdat ik van mijn 'geloof was gevallen' en de kerk officieel had verlaten, was ik bij uitstek geschikt om informanten en agenten te werven die in organisaties zouden moeten infiltreren die onder christelijke dekmantel feitelijk instrumenten waren om het communisme verder te verspreiden, juist onder jongeren, vooral studenten. We wisten immers toch nog van Philby en de andere *Cambridge spies* hoe gevaarlijk dat kon zijn. Hij doelde op Christenen voor Socialisme en de Praagse Christelijke Vredesconferentie, maar ook op de Nederlandse Christelijke Studenten Vereniging (NCSV), die zomerkampen organiseerde in de Duitse Democratische Republiek (DDR). In de laatste organisatie had ik persoonlijke bekenden. Ik zei dat het toch onmogelijk de bedoeling kon zijn dat ik die mensen zou benaderen. Dat was juist, maar het *under cover* contact houden met die mensen zou goed zijn. Op een van mijn eerste dienstreizen naar Noord-Nederland heb ik een aantal gesprekken gevoerd met naaste vrienden van mensen die ik vrij goed kende en die een soms

prominente rol speelden in de organisaties waar Leen Mos (voor ons toen meneer Mos) het over had gehad. Het was eens maar nooit meer. Ik voelde mij erg ongemakkelijk bij het ophangen van een leugenachtig dekmantelverhaal tegen vrienden of minstens bekenden met het doel hen tot het geven van informatie voor de dienst te bewegen of, erger nog, tot een rol als agent of informant. Dat voelde niet goed: ik kon het niet en wilde het niet. Op die eerste rit deed ik ook vliegbasis Leeuwarden aan, waar ik als officier inlichtingen en veiligheid van 1968 tot 1971 had gewerkt. Van mijn opvolger kreeg ik een verhaal te horen over een zekere Harmke Wijbenga, dochter van een Friese verzetsheld, die allerlei verhalen had verteld, onder meer over haar contact met Wim Klinkenberg en de Rus Vladimir Yegorov, vertegenwoordiger van Intourist in Amsterdam. Impulsief en gretig toch met iets terug te komen, ging ik dezelfde middag nog met Harmke in gesprek. Zij bleek behoorlijk gestoord, want vertelde dat ze afstamde van de familie Stuart en dus eigenlijk een Britse prinses was. In een bankkluis van de ABN aan de Leeuwarder Willemskade bewaarde zij vele bandopnamen van gesprekken die dat staafden en ook, zei ze, van gesprekken met Klinkenberg en Yegorov. Wetende dat Yegorov een geïdentificeerde Russische inlichtingenofficier was en dat Klinkenberg zich als stalinistisch journalist ook in de warme belangstelling van de dienst mocht verheugen, vond ik het aardig dat ik van deze gekke dame gedaan kreeg dat ze mij alle banden afstond voor nader onderzoek door de BVD. Met de 'buit' van banden vol onzin was men bij de dienst minder blij, vooral toen Harmke Wijbenga mij daarna jarenlang min of meer stalkte door meer dan eens, na vergeefse telefoontjes, onaangekondigd bij de dienst op de stoep te staan en naar mij (onder alias) te vragen. Jaren nadien is het hoofd van de dienst mr. Pieter de Haan nog in Dordrecht voor de rechtbank gedaagd om à decharge te getuigen in een proces dat tot haar krankzinnigverklaring moest leiden. Dat was, als ik mij goed herinner, nodig om haar haar onderwijsbevoegdheid te ontnemen. De Haan is niet gegaan.

Bij de Amsterdamse vestiging van de BVD werkten tien contactambtenaren, runners van agenten en informanten. Daarnaast een chef, een secretaresse en een typiste. Het kantoor in de Sarphatistraat huisvestte verder twee dames die er een dagtaak aan hadden de bandopnamen uit te werken van enkele af luistermicrofoons die geplaatst waren in Amsterdam. Vooral operatie Cadena, de microfoon geplaatst in het huis van CPN-partijleider Paul de Groot, leverde hun veel werk op. De communicatietechniek was nog niet erg geavanceerd, waardoor de banden met de opgenomen gesprekken op UHER-taperecorders moesten worden afgespeeld om te kunnen worden uitgewerkt. Die transcripties werden dan met de 'dienstpost', de tas van de sectiechef, naar het hoofdkantoor aan de Kennedylaan in Den Haag gebracht. De man woonde daar dichtbij en deed vrijwel dagelijks vóór zijn gang naar Amsterdam het hoofdkwartier aan.

Ook het leeuwendeel van het werk van de runners richtte zich op de CPN. Er werd elk jaar een kaart van de stad gepresenteerd, waarop de buurtgewijs georganiseerde afdelingen van de partij waren te zien. De afdelingen waar nog geen informatiepositie was, werden als witte vlekken aangeduid. Het streven was in elke afdeling een agent te hebben, die het bij voorkeur tot afdelingssecretaris, penningmeester of colporteur voor de partijkrant *De Waarheid* moest brengen om zo te kunnen beschikken over het gehele ledenbestand. Als je het als runner goed deed, wist je agenten zo te stimuleren dat zij het tot districtsbestuurder brachten. Ik had al direct enige weerzin tegen deze vergaande infiltratie van de in mijn ogen ongevaarlijke CPN. Deze werkwijze was gebaseerd op het ooit door minister-president Willem Drees in het begin van de jaren vijftig geïntroduceerde 'ambtenarenverbod', wat behelsde dat leden van de CPN cum annexis en ook abonnees op *De Waarheid* van overheidsbanen waren uitgesloten. Later is dat ingeperkt tot zogeheten vertrouwensfuncties, maar om dat verbod effectief te kunnen handhaven, vond men het nodig de leden- en abonneebestanden volledig te kennen. Daarnaast werd de CPN nog steeds gezien als de 'wegbereider', de vijfde colonne, voor de mogelijk ooit oprukkende Sovjetstrijdkrachten, die vroeg of laat West-Europa onder de

voet zouden willen lopen. Daarom was het van belang ook in de hogere partijgelederen informatie in te winnen: in het partijbestuur hadden vrijwel tot het laatst toe steeds twee agenten van de dienst zitting.

In mijn eerste week bij BOA ging ik ter lering mee naar een ontmoeting van de plaatsvervangend chef van de sectie met een CPN-agent, die als veelbelovend en goed te boek stond (operatie Staatsman). Later is hij ook tot het districtsbestuur toegetreten. Tijdens die ontmoeting leerde ik twee dingen die ik besloot absoluut niet na te willen volgen. De ontmoeting vond plaats in een safehouse, een gehuurde kamer in een pand waar ongezien met agenten gesproken kon worden, in de Jan Luykenstraat. Onderweg ernaartoe kocht mijn leermeester voor ons en de agent een aantal broodjes bij een zaak in de Hobbemastraat. Hij vertelde mij dat je die broodjes onder ontmoetingskosten kon declareren, maar ook al zou je dat niet doen, dan nog hield je op deze manier een aardige cent over van het standaardbedrag dat voor een buitenshuis te gebruiken maaltijd mocht worden gedeclareerd. Ik vind dat je ten minste eenmaal per dag een goede warme maaltijd moet nuttigen en besloot ter plekke die gewoonte niet over te nemen. Volgens mijn leermeester kon je mijn bezwaren compenseren door in de lunchpauze in de kantine van de Rijkspolitie een uitsmijter te eten en soms hadden ze daar ook biefstuk met brood. Tijdens de ontmoeting met de agent rolde ik zowat uit mijn stoel van verbazing toen ik zag hoe de man met ferme klappen op zijn schouder werd geprezen voor het grote aantal abonnees van *De Waarheid* dat hij had geworven en van wie de namen natuurlijk trouw werden genoteerd ten behoeve van de kaartenbakken van de dienst.

De volgende dag ben ik meteen naar het hoofd van de sectie gegaan, vertelde van mijn ervaringen (niet van de broodjes, wel van de ontmoeting), zei hem daar grote problemen mee te hebben en dat hij bij mij met dit soort operaties niet behoefde aan te komen, want dat ik die zou weigeren. 'Je kunt toch niet agenten opjutten zo veel mogelijk abonnees te werven om die mensen dan mogelijk van banen uit te sluiten? Misschien nemen ze al-

leen een abonnement omdat ze hem een aardige vent vinden, of om van het gezeur af te zijn.’ Tot mijn opluchting kreeg ik de verzekering dat ik niet met zulke CPN-operaties zou worden belast, maar wel met het verzoek mijn mening over dat werk tegenover collega’s voor me te houden voor de goede sfeer op het kantoor. Dat heb ik gedaan. Later zou ik nog enkele malen ervaren dat er bij de BVD veel ruimte was om je geweten te volgen bij het weigeren bepaalde werkzaamheden te doen.

Het was, zeker achteraf gezien, nogal bizar dat er in de jaren zeventig nog zo veel energie en mankracht aan de CPN werden besteed. Hier zag je de gevolgen van de gesloten cultuur binnen de dienst en het vrijwel totale gebrek aan politieke controle. In 1966 was er al een studie over de partij geschreven door het latere diensthoofd Aart Blom, waarin onomwonden werd vastgesteld dat deze niet langer als staatsgevaarlijk beschouwd kon worden. Het is merkwaardig dat deze studie intern bleef en niet tot bijstelling van het beleid ten aanzien van de partij leidde. Pas begin jaren tachtig, nadat diensthoofd De Haan bij Sonja Barend over de activiteiten van de dienst jegens de CPN had verteld, werd de politiek zich hiervan bewust. De toenmalige minister Ed van Thijn moest de Tweede Kamer beloven dat aan deze praktijken een einde zou komen.

Behalve aan de CPN werd door de Amsterdamse vestiging ook aandacht besteed aan de aan het Frederiksplein gevestigde Vereniging Nederland-USSR, de Vereniging voor Culturele Uitswisseling, verschillende door communisten beheerste solidariteitscomités voor de derde wereld, en diverse trotskistische en maoïstische groepen. Tot 1973 werd ook het project Mongool vanuit BOA gerund, maar toen de omvang van het project meer administratieve en analytische ondersteuning nodig maakte, werd het overgeheveld naar het hoofdkantoor in Den Haag, de sectie BOD (B, Operaties Dieptewerk), het latere BSO (B, Speciale Operaties). In de herfst van 1974 werd ik daarnaar overgeplaatst, omdat ik inmiddels een paar operaties runde die ‘speciaal’ genoemd mochten worden, aangezien ze de vrijwel permanente samenwerking met een *caseworker*, zoals een bewerker of analist werd genoemd, nodig maakten. Onder die operaties was er een

politiek uiterst gevoelige, op hoog niveau in de PvdA, een dubbeloperatie op de Oost-Duitse inlichtingendienst – het Ministerium für Staatssicherheit (MfS), een operatie in de Rode Jeugd met contacten met de Duitse Rote Armee Fraktion (RAF) en enkele steunoperaties in het project Mongool. Over die episode en die operaties later meer.

Om bij de sectie BOA voor vol te worden aangezien en helemaal mee te tellen, was het noodzakelijk het bridgespel te beheersen, want elke lunchpauze werd naargelang er collega's binnen waren aan een of twee tafels gebridget. Als nieuwkomers werden een collega en ik door een medewerker die clubbridger was snel in het spel ingewijd. Belangrijker echter was de inwijding in het echte runnerswerk. Nu het de sectieleiding duidelijk was dat ik grote weerzin had tegen het opereren in de CPN, besloot men mij in te zetten in andere communistische organisaties. Een belangrijk doelwit was de Rode Jeugd, meer in het bijzonder de RJ-ml (marxistisch-leninistisch), want die groep had eerder dat jaar op gewelddadige wijze van zich doen horen. Tal van organisaties, zoals bijvoorbeeld de Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland (KEN-ml), tooiden zich in die dagen met het achtervoegsel ml om hun pro-Chinese signatuur duidelijk te maken. De Rode Jeugd was al in 1966 opgericht, maar aanvankelijk leek het een vrij bonte verzameling linkse jongeren van communistische en socialistische origine. In 1971 was een deel min of meer in de illegaliteit gegaan en voerde de naam RJ-ml om met die toevoeging aan te geven dat men de leer van het Rode Boekje van Mao Tse-tung aanhing. De groep liet zich erop voorstaan als enige het gebruik van geweld uit de sfeer van het oeverloze gediscussieer te halen en daadwerkelijk acties uit te voeren. In april 1972 werd een poging tot een bomaanslag gedaan op het Amerikaans consulaat in Amsterdam, gevolgd door een brandbom bij het Nederland-Amerika Instituut in juli van dat jaar: het was de tijd van de hevige en massale demonstraties tegen de oorlog in Vietnam. Hoewel deze acties werden geclaimd door het Revolutionair Volksverzet, was het duidelijk dat de Rode Jeugd erachter zat. Toen in oktober bomaanslagen op het Holiday Inn Hotel in Utrecht en bij het kantoor van de

Bank of America in Rotterdam wel slaagden en enige materiële schade veroorzaakten, evenals in Eindhoven, waar een bom onder de gelukkig lege auto van de hoofdcommissaris van politie tot ontploffing kwam, en ook een bij een Philipsvestiging, kreeg de RJ hoge prioriteit. Gevreesd werd dat deze groep, die de stadsguerrilla predikte als middel om snel een eind te maken aan het kapitalisme en de dictatuur van het proletariaat te vestigen, zich zou spiegelen aan de gewelddadige geestverwanten in de Duitse Bondsrepubliek, de Baader-Meinhof Gruppe. De politie-inlichtingendiensten, vooral in Utrecht, hadden tot dusver meer succes gehad met het infiltreren in de organisatie dan de BVD-vestiging in Amsterdam. Dat stak ons natuurlijk zeer.

Voordat met het runnen van serieuze operaties kon worden begonnen, bijvoorbeeld door bestaande operaties van collega's over te nemen, moest eerst als ultieme proeve van bekwaamheid een benadering 'van de grond af aan' worden uitgevoerd. Dat wilde zeggen dat je, al dan niet via een 'talentspotter', een potentiële agent moest selecteren. Na een rechercheonderzoek door de afdeling E IX, de rechercheafdeling die onderzoek deed naar personen, moest de benadering worden uitgevoerd om vervolgens de agent succesvol in de doelorganisatie te laten infiltreren, de zogeheten opbouwagent. Een tweede manier was natuurlijk om een lid of aanhanger van een – meestal communistische – beweging te winnen voor de goede zaak om voortaan voor de dienst te werken, de draaiagent. Al in een eerder stadium tijdens de opleiding had ik ervoor gepleit op veel ruimere schaal met vrouwelijke agenten te werken. Mannen zijn tegenover vrouwen sneller bereid vertrouwelijke informatie te delen en vrouwen zelf worden minder snel ingezet bij gewelddadige acties. Gewezen werd op alle bezwaren die mogelijke verliefdheden met zich mee kunnen brengen, met twijfel aan loyaliteit als gevolg. Niet in het minst het risico van een runner die een affaire met zijn vrouwelijke agent krijgt. Een collega/leermeester merkte op: 'Naai wat en wie je wilt, maar nooit je agent of informant, want je verzwakt je positie definitief, kunt niet meer objectief zijn en goed sturen; als je zulke gevoelens hebt, meteen stoppen of overdragen. En als je toch vreemd wilt gaan, dan graag bin-

nen de dienst. Er zijn hier genoeg vrouwen die wel wat mannelijke aandacht kunnen gebruiken. Dan worden zij niet door niet te controleren buitenstaanders verleid en zelf maak je je minder kwetsbaar voor chantage.' Het was duidelijk dat mogelijke ontdekking van een relatie met een agente of informante heel ernstige gevolgen voor je loopbaan zou hebben en het einde van je runnersbestaan zou betekenen. Ik vond het vanwege dat risico af te zien van de inzet van vrouwen koudwatervrees en betoogde graag dat ook aantrekkelijke vrouwen intelligent kunnen zijn en vaak slimmer als agent kunnen opereren dan mannen. Zeker in clubs waar gewelddadige actie aan de orde is.

Mijn eerste benadering, het examenstuk om zo te zeggen, was dan ook een jonge vrouw. Het spotten was gegaan door inzage via de fiscus in de opgave voor de loonbelasting van de Vereniging Nederland-USSR. Naast een aantal personen uit min of meer bekende communistische families prijkte er een naam op van een dame, die nergens in de cartotheek van de dienst een verwijzing of mutatie had, anders dan dat ze op die loonlijst prijkte. Onderzoek door E 1X leverde op dat ze in een droogmakerij in Noord-Holland woonde en dat haar vader hoofd was van een lagere school in Amsterdam-Noord. Omdat 21 jaar toen nog als grens van meerderjarigheid gold, schreven de BVD-regels voor dat voor benadering en inschakeling voor het werk van agent of informant in zo'n geval toestemming van een ouder nodig was. Na een goed naschools gesprek was dat vrij eenvoudig geregeld en de man gaf zelfs aan wanneer zijn dochter het best alléén thuis te spreken zou zijn. Op zo'n donderdagavond dus naar de polder getogen en mijn eerste agente, een medewerkster van de Vereniging Nederland-USSR en ook van hun reisbureau Vernu aan de Utrechtsestraat, gerekruteerd. Zij heeft jarenlang waardevolle informatie geleverd. Aantrekkelijk, vriendelijk en sympathiek als zij was, won zij ook gemakkelijk het vertrouwen van vooraanstaande bestuurders van de vereniging. Toen zij wegens huwelijk en daaropvolgende zwangerschap met de baan stopte, heeft zij in samenspraak met de dienst in haar opvolging als agente/informante voorzien. Een collega/opvolger bij BOA had de operatie toen al geruime tijd overgenomen,

omdat ik naar de sectie BOD, de latere afdeling BSO was overgeplaatst.

Het benaderen en opbouwen van een nieuwe operatie en die tot een succes maken werd van groot belang geacht om een succesvolle operateur te zijn, maar ik heb er na die eerste benadering nog maar enkele – minder dan tien, dus ruim een handvol – met succes uitgevoerd. Hoewel ik gold als een succesvol operateur, behaalde ik mijn belangrijkste successen met agenten en operaties die door collega's waren opgezet. De leiding van afdeling en sectie vond dan op zeker moment, vaak wanneer de operatie politieke of andere gevoelige implicaties kreeg, dat collega's de zaak aan mij moesten overdragen. Daar maak je geen vrienden mee, maar gelukkig heeft men vrijwel altijd ingezien dat ik niet zelf de hand had in dat soort vaak sneue besluiten.

Het spreekt bijna vanzelf dat tussen de sectie BOA en de inlichtingendienst van de Amsterdamse politie een grote mate van animositeit bestond. Natuurlijk vond men bij de politie-inlichtingendienst het bestaan van de sectie in Amsterdam overbodig en een belediging voor de eigen competentie. Omdat BOA in de jaren vijftig en de eerste van de jaren zestig was gehuisvest in een pand aan de Prinsengracht, werden wij door de oudere ID'ers van de politie nog altijd 'de jongens van de gracht' genoemd. Jos Vorsters was als adjudant van politie de enige ID-medewerker die rechtstreeks met onze sectie en chef overleg voerde over een door hem gerunde operatie. De operatie was gevoelig, omdat het hier een voormalige CPN'er betrof die actief was in de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP). Er was destijds nog geen lijst van goedgekeurde objecten, die is pas ingevoerd nadat Ed van Thijn als minister van Binnenlandse Zaken was geschrokken van de in zijn ogen overmatige aandacht die de CPN tot in de jaren tachtig kreeg. Ook de inbraak in de Utrechtse Knoopkazerne door de antimilitaristische actiegroep Onkruid had een buitensporige belangstelling aan het licht gebracht voor, althans registratiewoede van alles en iedereen die zich kritisch over de krijgsmacht en de wapenwedloop had uitgelaten. Vanuit de Tweede Kamer was na dat incident de vinger gelegd op de noodzaak paal en perk te stellen aan de personen en orga-

nisaties die zich in de belangstelling van een inlichtingendienst mochten verheugen.

De PSP was weliswaar niet een partij die zich de omverwerping van ons staatsbestel of de democratie ten doel had gesteld, maar zij bood wel onderdak aan een vrij groot aantal communisten die uit onvrede over de koers van de CPN en/of het leiderschap van partijleider Paul de Groot deze partij hadden verlaten. In 1957 was de PSP opgericht door een groep politiek daklozen, voor een deel uit de PvdA afkomstig en voor een ander deel uit de CPN. Daarnaast was ook een groot deel van de trotskistische groep Proletarisch Links lid van de partij, waarin een rechtvaardigingsgrond werd gevonden in de PSP te infiltreren. Dat die infiltratie gedurende een aantal jaren verder ging dan het in de gaten houden van de groep communisten binnen de partij, werd op geen moment aan een politiekritische toets onderworpen. De infiltratie met agenten ging minder ver dan in de CPN, maar was gedurende de vroege jaren zeventig toch aanzienlijk. Omdat de politieke leider van de PSP, de fractievoorzitter in de Tweede Kamer en daarvoor leraar Duits aan een Amsterdams lyceum, Fred van der Spek, zich ook actief inzette voor de erkenning van de DDR en daar een comité voor in het leven had geroepen, verschoof de operationele aandacht van de dienst ook in de richting van het Comité Erkenning DDR en de Vereniging Nederland-DDR, nadat die erkenning in 1974 een feit was geworden. Daarmee verdween de aandacht voor de PSP vanaf dat moment geleidelijk. Er werd geen enkele behoefte bij 'onze generatie' gevoeld die afnemende informatiepositie binnen de PSP te compenseren. Een rol zal ook hebben gespeeld, dat de verhouding van de partij met de PvdA - die vanaf 1973 de grootste regeringspartij was in het kabinet-Den Uyl - op veel punten niet echt oppositioneel was. De parlementaire vertegenwoordiging van de partij in de Tweede Kamer was met Andrée van Es, die eind jaren zeventig een gedeeltelijk Nederlands lidmaatschap van de NAVO aanvaardbaar noemde in de hoop daarmee aan onderhandelingen over regeringsdeelname mee te kunnen doen, steeds minder radicaal geworden. In de acties tegen de kernwapens, met name de campagne tegen de neutro-

nenbom in de jaren 1977-1978, oriënteerde de partij zich meer op organisaties als het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) dan op het door de CPN gedomineerde Samenwerkingsverband Stop de Neutronenbom.

Er waren meer organisaties waarover bij de infiltratie met BVD-agenten of het verwerven van inlichtingen door informanten in toenemende mate vraagtekens werden gesteld en interne discussies gevoerd. Het verschil tussen agenten en informanten was/is dat agenten 'blanco' worden gerekruteerd en worden opgeleid en gestuurd om een positie in een doelgebied van de dienst te verwerven. Informanten zijn personen die al in een doelgebied aanwezig of actief zijn en bereid worden gevonden daarover aan de dienst informatie te verstrekken. Zij worden niet gestuurd of gemanipuleerd naar bepaalde posities. Zodra dat laatste wel het geval is, wordt van een draaiagent gesproken. In de jaren zestig en de vroege jaren zeventig werd er actief door de BVD informatie ingewonnen onder Spaanse gastarbeiders die de communistische partij van Spanje steunden, een belangrijke pijler onder het verzet tegen de rechtse dictator Francisco Franco. Onderwerp van aandacht was ook het communistisch geachte African National Congress (ANC), de belangrijkste bestrijder van het apartheidsregime van Zuid-Afrika. De Zuid-Afrikaanse inlichtingen-/veiligheidsdienst BOSS werd onder de codenaam Steenbok in die tijd nog als een verbinding, een zusterdienst beschouwd. In de loop van de jaren zeventig werden alle banden verbroken, al iets eerder dan de internationale gemeenschap via de Verenigde Naties (resolutie wapenembargo 1977) tot een boycot van het regime had besloten. Dat neemt niet weg dat er belangstelling voor organisaties als de Anti-Apartheidsbeweging Nederland (AABN) bleef bestaan om informatie in te winnen over illegale wapenleveranties vanuit Nederland aan de bestrijders van het apartheidsregime. In die tijd - ca. 1975/76 - werd er door de afdeling BSO van de dienst over gedacht met de leidende figuur van de AABN, Conny Braam, het gesprek aan te gaan. Het feit echter dat ze met de communist Boe Thio samenwoonde, was reden van zo'n gesprek af te zien. In mijn eerdere boek noem ik Boe Thio als betrokkene bij een

aanslag op het Van Heutzmonument in Amsterdam. Dat was onjuist heb ik later in een gesprek met Conny Braam begrepen. De grootste vraagtekens werden geplaatst bij het actief inwinnen van informatie over groepen als het comité Boycot Outspan Actie van Sietse Bosgra, gericht tegen de import van onder meer Zuid-Afrikaanse sinaasappels, het Medisch Comité Nederland-Vietnam, het Vietnamcomité onder leiding van CPN'er Piet Nak, en de vele solidariteitscomités met de bevrijdingsstrijd in dictaturen in Midden-Amerikaanse en Afrikaanse landen. Deze comités werden veelal door communisten geleid of bemand, maar de veronderstelling dat het daarmee mantelorganisaties waren, sneed geen hout. Het was moeilijk vol te houden dat al deze comités feitelijk dienden om de communistische ideologie te verbreiden, zoals door sommige hardliners werd beweerd. Ook was er feitelijk niets geheimzinnigs aan de groeperingen. Het volgen van hun publicaties, de zogeheten open bronnen, werd dan ook voldoende geacht en actief infiltreren in deze organisaties zinloos.

Daar zal ongetwijfeld op van invloed zijn geweest dat het politieke klimaat in Nederland met het aantreden van het kabinet-Den Uyl in 1973 was veranderd, maar er was ook een nieuwe generatie BVD'ers aangetreden. De mensen uit het verzet en de inlichtingendiensten die in de Tweede Wereldoorlog een rol hadden gespeeld, waren niet in staat of bereid tot een kritische houding jegens de Amerikanen, ondanks hun vrij algemeen afgekeurde optreden in Vietnam. Onder die conservatieve generatie werd zelfs het sympathiseren met, laat staan het lid zijn van, de PvdA al bedenkelijk gevonden. Onder de jonge aanwas BVD'ers waren leden van PvdA, PPR en D66 ruim vertegenwoordigd.

Terrorisme onder Den Uyl, 'speciale operaties' en de Lockheedaffaire

Het eerste kabinet-Biesheuvel was geen lang leven beschoren: van juli 1971 tot augustus 1972. Het tweede – van augustus 1972 tot mei 1973 – was een rompkabinet van de confessionele partijen, dat na ontbinding van de Kamer verkiezingen moest voorbereiden. De conclusie was gerechtvaardigd dat Barend Biesheuvel een bekwaam minister was geweest en zelfs een intelligente formateur, maar geen teamcaptain die de gematigde socialisten van D's'70 aan boord wist te houden. Na de in november 1972 gehouden verkiezingen duurde het tot mei 1973 eer het extraparlamentaire kabinet Den Uyl aantrad. De socialistische formateur Jaap Burger was erin geslaagd een aantal ministers van KVP en ARP over te halen in het kabinet zitting te nemen, zonder dat hun fracties in de Tweede Kamer een regeerakkoord steunden. Deze partijen gedoogden het kabinet slechts.

Het kabinet-Den Uyl had een tot dan onbekende stijl van regeren. Dat werd niet in het minst veroorzaakt door de sterke, vaak flamboyante persoonlijkheden van de ministers. We noemen, naast de gedreven Joop den Uyl zelf, Henk Vredeling op Defensie, Hans Gruijters op Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Jan Pronk op Ontwikkelingssamenwerking, Dries van Agt op Justitie, Wim Duisenberg op Financiën, Ruud Lubbers op Economische Zaken en Max van der Stoep op Buitenlandse Zaken: wat een verzameling grote talenten! De ministers zagen er niet tegen op het openlijk met elkaar oneens te zijn. Henk Vredeling, die als landbouwkundig ingenieur ongaarne de post op Defensie vervulde – 'Ik ben allergisch voor uniformen' – zag er geen been in zonder medeweten van premier Den Uyl en zonder

ook maar één enkele exportvergunning tijdens de Jom Kippoer-oorlog in het Midden-Oosten in 1973 wapens aan Israël te leveren door middel van een nachtelijke vlucht van een transportvliegtuig van vliegbasis Gilze-Rijen. Dat kwam ons op de naderhand door de Saoedische olieminister sjeik Zaki Yamani ingestelde olieboycot te staan. Vooral de relatie tussen de KVP- en ARP-ministers enerzijds en die van de PvdA anderzijds was beladen. Als een matigende éminence grise gold onze eigen ARP-minister van Binnenlandse Zaken Wilhelm Friedrich – Gaius – de Gaay Fortman. Het kabinet, dat in 1977 enkele maanden voor het einde van de parlementaire periode ten val kwam over de condities voor onteigening van landbouwgrond voor woningbouw, zou worden geconfronteerd met een aantal ernstige terroristische misdrijven. Ook de Arabische olieboycot stelde het kabinet voor nieuwe problemen.

Met Den Uyl had het conservatieve diensthoofd Dries Kuipers een vrij goede verstandhouding. Weliswaar viel de dienst onder Binnenlandse Zaken en dus De Gaay Fortman, maar de minister-president moest ten minste driemaandelijks door het hoofd van de dienst worden bezocht voor een handtekening onder machtigingen tot afluisteren. Den Uyl was er zeer op gebrand geïnformeerd te worden over de cryptocommunisten binnen zijn partij. Bezijden de officiële rapportages werden meer dan eens informele notities op A5-formaat – zodat ze dubbelgevouwen in een colbertzijzak pasten – aan het hoofd van de dienst meegegeven, die dan aan Den Uyl ter lezing werden voorgelegd. Bij de terroristische acties bleek het ministerieel beleidsteam onder aanvoering van het trio Den Uyl, Van Agt en De Gaay Fortman ondanks hun uiteenlopende karakters tot weloverwogen, als het moest krachtig optreden te kunnen besluiten. Wel is bekend dat Van Agt zich meer dan eens ergerde aan de permanente bemoeienis – die hij bemoeizucht noemde – en de bedachtzame houding van de onvermoeibare Den Uyl. Hij was voor een slagvaardiger optreden geporteerd.

De belangrijkste terroristische acties waarmee het kabinet werd geconfronteerd waren:

- september 1974: gijzeling in de Franse ambassade in Den Haag door een commando van het Japanse Rode Leger;
- december 1975: kaping van een passagierstrein bij het Drentse Wijster door Molukse jongeren, met als ondersteunende actie de bezetting van het Indonesische consulaat in Amsterdam;
- mei 1977: kaping van een passagierstrein bij De Punt, ook in Drenthe, en gijzeling van een klas schoolkinderen in Bovensmilde.

Het eerder geschetste zowel laconieke als amateuristische optreden van het kabinet-De Jong bij de eerste actie van Molukkers in Wassenaar in augustus 1970 had niet tot enig gevoel van urgentie geleid in het vervolg beter beslagen ten ijs te komen. Daarvoor was het drama tijdens de Olympische Spelen in München in september 1972 nodig geweest, waar de ontzetting van de gegijzelde Israëliische zwemploeg tot een bloedbad had geleid. Internationaal werd vanaf dat moment de noodzaak gevoeld op dergelijke acties met een politiek doel voorbereid te zijn. Met name Palestijnse groeperingen hadden wereldwijd, onder meer met een aantal vliegtuigkapingen, die noodzaak doen voelen. In Nederland waren we al eerder, in februari 1972, geconfronteerd met bomaanslagen op twee belangrijke installaties van de Nederlandse Gasunie: de compressorstations Ommen en Ravenstein. In Ommen was de bom tijdig ontdekt, maar in Ravenstein ontstonden aanzienlijke schade en een grote brand. Een Algerijns/Palestijns commando bleek de aanslagen gepleegd te hebben. Het tweetal, een man en een vrouw, had kort tevoren nog als passanten contact gehad met een Ravensteinse politiemann, maar omdat de man geen woord Frans sprak of verstond, kon hij over dat contact nadien niets zinnigs melden. Het duo is later gearresteerd in Parijs, waar hun connectie met El Fatah en hun betrokkenheid bij de aanslagen in Nederland aan het licht kwamen. Hun berechting – voor andere delicten – werd aan de Fransen overgelaten. Nederland heeft niet om hun uitlevering gevraagd, ook niet na uitvoering van de straf in Frankrijk. Dat was in de jaren zeventig in het algemeen de gedragslijn van de

Nederlandse regering en het Openbaar Ministerie. Men vreesde het aantrekken van terrorisme in de vorm van bevrijdingsacties door daders van internationaal opererende terroristische groepen hier gevangen te houden. Dat was ook de reden dat RAF-lid Knut Folkerts, kort na zijn veroordeling tot twintig jaar cel voor het doodschieten van de Utrechtse politiemann Arie Kranenburg in 1977, werd uitgeleverd aan de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) om daar terecht te staan voor in dat land gepleegde misdrijven.

Later dat jaar wilde de Amsterdamse politie in en bij een telefoonceel in de Amsterdamse wijk Osdorp twee RAF-terroristen arresteren: Christof Wackernagel en Gert Schneider. Het werd een wilde schietpartij, waarbij zowel de Duitse terroristen als drie politiemannen vrij ernstig gewond raakten. Het was het jaar van de moord na ontvoering op werkgeversvoorzitter Hanns Martin Schleyer en er werd met de grootst mogelijke verbetertheid jacht gemaakt op alles en iedereen wat met de RAF te maken had, vooral natuurlijk in de Bondsrepubliek. Bekend was dat juist daarom meerdere RAF-leden naar Nederland uitweken, veelal met behulp van leden van de Rode Jeugd/Rode Hulp. Door onze goede informatiepositie in die kringen wisten wij waar Wackernagel en Schneider zich schuilhielden, maar uit het oogpunt van bronbescherming moest er een geschikt moment elders worden gevonden om tot arrestatie over te gaan. Dat liep dus bij die telefoonceel uit de hand. Na hun snelle uitlevering werden beiden in Düsseldorf tot vijftien jaar cel veroordeeld. Wackernagel nam na zijn voorwaardelijke vervroegde vrijlating in 1987 zijn oude beroep van acteur en schrijver van theaterstukken weer op. Hij is regelmatig in Duitse films en tv-series te zien geweest.

Een jaar na het drama in Osdorp maakte de RAF nog twee slachtoffers onder Nederlandse wetshandhavers. In Kerkrade waren twee douaniers het slachtoffer van een kogelregen toen zij in de Nieuwstraat in Kerkrade/Neustrasse in Herzogenrath, op de grens met Duitsland, twee mannen betrapten op illegale invoer van drank en sigaretten. Ze wisten niet dat ze met de RAF van doen hadden. Een van hen liet ter plaatse het leven, de ander bezweek een paar weken later aan zijn verwondingen.

In de media, vooral *De Telegraaf*, werd al meteen na de tragische dood van de Utrechtse brigadier Kranenburg schreeuwerig gekopt: ‘RAF-terreur naar Nederland overgeslagen’. Een kop die wij bij de dienst met misprijzen, zo niet afgrijzen lazen. Ten eerste omdat het niet waar was: de RAF heeft zich nimmer aan enig terroristisch misdrijf op Nederlandse bodem schuldig gemaakt. De slachtoffers zijn gevallen toen de RAF-leden zich gewapenderhand verzetten tegen hun aanhouding. Dat is heel wat anders, hoe verwerpelijk ook en tragisch voor de slachtoffers, maar zulk verzet is geen terroristisch misdrijf. Ons streven en dat van de gehele overheid onder het kabinet-Den Uyl en ook daarna onder Van Agt-Wiegel was erop gericht angst en paniek onder de bevolking te vermijden en te voorkomen. Wij konden ons absoluut niet vinden in het Duitse beleid, dat in de jacht op de RAF als doel had de publieke opinie te mobiliseren. Wij vonden dat om veel redenen erg ongewenst. Het zou ook veel risico’s inhouden, waaronder het onnodig stigmatiseren en mogelijk vervolgens discrimineren van groepen onschuldige mensen, in dit geval alternatief ogende Duitse jongeren.

Hoe anders was ook in dit opzicht het politieke klimaat in het eerste decennium van deze eeuw. In de zomer van 2004, de vrijdag voor de week van de Nijmeegse Vierdaagse, werd toenmalig minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Johan Remkes op Radio 1 geïnterviewd. Aanleiding was de invoering, in navolging van de Verenigde Staten, van een kleurencode om de mate van terreurdreiging aan te duiden. Remkes legde uit hoe het systeem zou werken: na de gele fase kreeg je oranje, dan was er sprake van ernstige dreiging, en vervolgens bij rood was de situatie natuurlijk zeer ernstig. Gevraagd hoe hij de situatie van dat moment, die zomerse julidag, zou kenschetsen, sprak de minister: ‘Ik zou zeggen: geel met een oranje rand.’ Ter toelichting wees hij erop dat zo’n massaal evenement als de Vierdaagse een uitgelezen doelwit voor een terreurdaad zou zijn. Hij riep de wandelaars dan ook op ‘goed attent te zijn op verdachte personen’, waar hij verder geen beschrijving van gaf. Als slotvraag vroeg de interviewer waar hij zelf die volgende week zou zijn. Remkes vertelde dat hij nog dezelfde middag

naar zijn vakantiehuis in Thailand zou vertrekken. Nu is bekend dat Groningers, als ze zeggen dat ze naar Thailand gaan, door hun uitspraak vaak 't *eiland* bedoelen, wat dan meestal Schiermonnikoog is, maar Remkes had echt een vakantiehuis in het Zuidoost-Aziatische Thailand. Zo'n waarschuwing is in die context toch niet serieus te nemen! Hopelijk hebben niet te veel wandelaars de minister gehoord en nog minder zijn belachelijke advies ter harte genomen. Het zou hun wandelplezier volstrekt onnodig hebben bedorven.

Ondanks het beleid terreurverdachten zo snel mogelijk over de grens te zetten, ontkwam ook Nederland niet aan aanslagen die de bevrijding van plegers van terreurdaden tot doel hadden. Op 13 september 1974 werd door een commando van het Japanse Rode Leger de Franse ambassade in Den Haag bestormd en de ambassadeur met enkele leden van zijn staf in gijzeling genomen. Al op de eerste dag gaven zij hun gewelddadige visitekaartje af door twee agenten van een drietal dat na een melding tijdens hun surveillance poolshoogte kwam nemen, neer te schieten. Deze raakten daarbij gewond. Toen duidelijk werd dat de gijzelnemers zich hadden verschanst op de vierde verdieping van het ambassadegebouw, waar het kantoor van de ambassadeur zich bevond, werd de ernst van de situatie duidelijk. Voor het eerst werden de draaiboeken die op basis van de ervaringen met Molukse acties en de lessen van München 1972 waren gemaakt uit de kast gehaald en er werden een beleids- en een justitieel team gevormd. De Bijzondere Bijstands Eenheid (BBE) van het Korps Mariniers werd in hoogste staat van paraatheid gebracht en in dit geval werd natuurlijk contact gelegd met de Franse regering. Van de BVD werd technische bijstand gevraagd om via af luisteracties te weten te komen wat zich binnen de ambassade afspeelde. Daarbij waren de Amerikanen, wier ambassade naast die van de Fransen lag, zeer behulpzaam. Met name Howard Bane, de ervaren Chief of Station van de CIA, de *political section* van de Amerikaanse ambassade, bood zijn diensten met graagte aan. De burelen van de CIA bleken op hetzelfde niveau te liggen als het kantoor van de Franse ambassadeur: aan de korte zijde van het gebouw, dat aan het domein van de Fransen grensde.

Behalve ambassadeur Jacques Senard hielden de drie Japanners nog tien ambassademedewerkers in gijzeling. In een brief eisten ze de vrijlating van hun strijdmakker Yutaka Furuya, die in de Parijse Santégevangenis was gedetineerd. Hij moest met een Boeing 707 naar Schiphol worden overgebracht, want vandaar wilden de Japanners met hun gijzelaars en een som losgeld naar een ‘bevriend land’ vliegen. Voor de hand lag dat het een land in het Midden-Oosten zou betreffen. Het Japanse Rode Leger, ook wel het Japanse Arabische Leger genoemd, had zich immers meer dan eens ingezet voor de strijd om de bevrijding van Palestina. Het onderhield vooral nauwe banden met het Peoples Front for the Liberation of Palestina (PFLP) van George Habash. Hoewel de Japanners in hun brief benadrukten dat hun actie was gericht tegen de Franse regering, lag het probleem nadrukkelijk op het bord van het kabinet-Den Uyl, vooral omdat de Franse regering zich opmerkelijk afzijdig hield. Het had er alle schijn van dat de dreiging met executie van ambassadeur Senard wanneer de eisen niet zouden worden ingewilligd, Parijs betrekkelijk koud liet. In de eerste nacht van de gijzeling werd in een gezamenlijke operatie van BVD en politie getracht afluisterapparatuur op de lager gelegen etages van het ambassadegebouw te plaatsen. Die actie bleef bij de Japanse gijzelnemers echter niet onopgemerkt. Via het telefonisch contact dat vanuit de Amerikaanse ambassade was gelegd, met als tolk-bemiddelaar secretaris Yutaka Kondo van de Japanse ambassade, eisten zij onmiddellijke terugtrekking van de politie uit het gebouw. Toen die eis met twee pistoolschoten kracht werd bijgezet, besloot men, indachtig het lot van de twee politiemensen eerder op die vrijdagmiddag, de actie af te breken. Vanaf dat moment was de inzet van de Amerikanen, die met geavanceerde apparatuur de gebeurtenissen in de kamer van de Franse ambassadeur konden volgen, onontbeerlijk geworden.

Furuya werd onder enige druk van de Nederlandse regering naar Schiphol gevlogen – niet in een Boeing maar in een Franse Mystère, een veel kleiner vliegtuig – en hij bleef daar geboeid aan zijn stoel onder bewaking van twee cipiers. Ook arriveerde op Schiphol een Franse regeringsvertegenwoordiger, vergezeld

van een achttal commando's om de zaak te klaren. Deze handelwijze was het begin van ernstige wrijving tussen de Franse en de Nederlandse regering, die er alles aan was gelegen de zaak zonder verder bloedvergieten te beëindigen. Op zaterdag 14 september had het Nederlandse beleidsteam onder leiding van minister van Justitie Van Agt besloten dat, na de mislukte actie om microfoons te plaatsen, een bestorming door mariniers geen optie was. Vanwege de situatie in Den Haag waren de gebruikelijke feestelijkheden rond Prinsjesdag versoberd – geen rijtoer met gouden koets. Er werd besloten de onderhandelingen te rekken en na vier dagen waren de Fransen uiteindelijk bereid de gevraagde Boeing 707 ter beschikking te stellen, maar zonder bemanning. De enige Nederlandse maatschappij die met dat type vloog was Transavia, die een bemanning van vrijwilligers beschikbaar stelde. Op Schiphol was de situatie inmiddels zeer gespannen. In de Mystère hielden de Fransen Furuya onder schot om hem te executeren zodra de Japanners een gijzelaar zouden doden. Voor het Franse vliegtuig stond een pantservoertuig van de Marechaussee, die een vertrek van de Mystère moest blokkeren. De ongeduldige Fransen, die zich niet konden vinden in de beleidslijn van de Nederlandse regering, hadden daar enige malen mee bedreigd.

In de onderhandelingen met de Japanse gijzelnemers speelde Yutaka Kondo een sleutelrol, die van onschatbare waarde is gebleken. Door zijn manier van spreken en zijn geduld met de terroristen wist hij tot op zekere hoogte hun vertrouwen te winnen. Zondag 15 september lieten de Japanners twee Nederlandse vrouwen, die tot de gegijzelden behoorden, vrij. Dinsdagochtend, na vele uren vaak harde onderhandelingen met de Franse autoriteiten, deelde Kondo de terroristen mee dat hun eisen zouden worden ingewilligd, met dien verstande dat zij op Schiphol de negen overgebleven gijzelaars moesten vrijlaten in ruil voor gevangene Furuya. Met de Boeing 707 en een losgeld van 300.000 dollar zouden ze mogen vertrekken, onder de conditie dat zij de bemanning ongedeerd zouden laten. Die bemanning, met name de Britse boordwerktuigkundige, had van Kondo de verzekering gevraagd dat de Japanners geen zelfmoordterroristen waren

maar het avontuur ook zelf wilden overleven. Aan het tot stand brengen van deze boodschap van Kondo aan de Japanse terroristen waren uren durende onderhandelingen met de Franse autoriteiten voorafgegaan. Het beleidsteam van het kabinet was in het weekend uitgebreid met minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoel. Hij speelde niet alleen een rol in het contact met de Fransen, maar spande zich ook in een Arabisch land bereid te vinden de Japanners op te nemen en voor de veiligheid van de vliegtuigbemanning en zo nodig gijzelaars in te staan. Bij het bespreken van de operatie, door Kondo met de drie Japanse terroristen, bleek dat niet alleen de autoriteiten, maar ook de terroristen hadden geleerd van het drama in München van twee jaar eerder. Daar immers had de Duitse politie het aan de Palestijnse commando's gegeven woord gebroken en op het vliegveld het vuur geopend. Met grote precisie werd daarom nu afgesproken waar de bus zou parkeren, hoe Furuya zou worden opgesteld bij het vliegtuig en in welke volgorde alle handelingen van overdracht van losgeld en gegijzelden zouden plaatsvinden, duidelijk bedoeld om elk risico van een herhaling van München uit te sluiten. Ook werd de aanwezigheid van onderhandelaar Kondo en enkele Egyptische diplomaten – de ambassadeur en een ambassaderaad – als 'levend schild' geëist. Bij de ruil van de gijzelaars tegen Furuya viel dan ook geen enkel schot en de Franse Boeing, gevlogen door een Nederlandse bemanning, zette met vier Japanse passagiers koers naar Aden. Dat ze daar niet welkom waren, wisten de Nederlandse autoriteiten al door de stappen langs diplomatieke weg van Van der Stoel. De Nederlandse zaakgelastigde in Damascus had de toelating van de Japanners in Syrië zelfs stevig moeten bepleiten. Ondanks de sympathie van de regering van Zuid-Jemen voor de Palestijnse zaak had men zich net als El Fatah en het Peoples Front for the Liberation of Palestina (PFLP) van de gijzelingsactie gedistantieerd en tot grote teleurstelling van Furuya en zijn bevrijders werd hun de toegang geweigerd. De Palestijnen stonden onder leiding van Yasser Arafat van El Fatah aan de vooravond van toelating tot de Verenigde Naties. Terroristische acties konden daarbij ernstig roet in het eten gooien, dus werd het toch

Damascus. Voorwaarde van de Syrische autoriteiten was dat de Japanners ongewapend zouden zijn. Zij moesten aan de boardwerktuigkundige hun pistolen afgeven, evenals de 300.000 dollar losgeld. Over dat laatste is nooit volledige duidelijkheid gekomen. Transaviacaptain Pim Sierks zegt de zak met geld te hebben overgedragen aan de Nederlandse zaakgelastigde in Damascus, jhr. Pieter Feith, die het geld op zijn beurt tegen een reçu aan de Franse ambassadeur heeft overhandigd. Deze zou de linnen zak aan de Syrische autoriteiten in bewaring hebben gegeven om die veilig in een kluis op te bergen. Sindsdien is onduidelijk waar het geld is gebleven. De bemanning is zonder het geld teruggevlogen en Nederland heeft, voor zover bekend, om onduidelijke redenen het reçu nooit bij de Franse regering verzilverd.

De rol van de BVD bij deze actie was, afgezien van enige technische bijstand en de bemiddeling in de hulp van de CIA, beperkt. Na afloop van de actie konden we ons nog wel nuttig maken. Ruim een week na de terugkeer van de Boeing en de feestelijke ontvangst van alle betrokkenen op paleis Huis ten Bosch, compleet met ridderordes, verscheen een onthullend artikel in *Elsevier* van de hand van de freelancejournalist N. van Nieuwenhuysen. Daarin werd veel informatie onthuld die rechtstreeks afkomstig was uit het dossier van een Franse geheime dienst, waarschijnlijk de Direction de la Surveillance du Territoire (DST); Van Nieuwenhuysen gebruikt de naam Sécurité, maar dat is geen naam van een bestaande dienst. Dat was informatie waarover de Nederlandse regering en wij als dienst niet de beschikking hadden. Furuya was op 26 juli 1974 wegens het bezit van valse paspoorten en 10.000 valse Amerikaanse dollars op vliegveld Orly bij Parijs gearresteerd. Uit brieven die op hem werden gevonden en zijn verhoren werd de connectie duidelijk met andere in Parijs verblijvende Japanse strijders, maar ook met Franse helpers, waaronder een galeriehouder die wapens en explosieven leverde. Na de arrestatie op 20 augustus van drie andere leden van de groep die zich het Rode Arabische Leger noemde, werd al duidelijk dat men terreuracties voorbereidde met het doel Furuya te bevrijden. Na overleg in het Franse kabi-

net werd besloten dat er tegen de drie onvoldoende bewijs was voor vervolging en met uitzondering van Furuya, die op grond van het bezit van vervalste paspoorten en vals geld veroordeeld kon worden, werden de drie op 24 augustus het land uit gezet naar een land van keuze. De plaatsvervangend leider van de groep, Takahashi Takemoto, die de leiding had in het Haagse gijzelingsdrama, koos voor Amsterdam. Gezien de korte tijd tussen de aankomst van Takemoto in Amsterdam en de gijzelingsactie, achttien dagen, is het aannemelijk dat de voorbereidingen vrijwel meteen na aankomst zijn begonnen. Waarschijnlijk om te voorkomen dat betrokken landen de toelating zouden weigeren, hadden de Franse autoriteiten ‘vergeten’ informatie over de Japanse immigranten te leveren. Zo maakte het artikel enerzijds duidelijk dat het om serieus te nemen en gevaarlijke terroristen ging, anderzijds werd pijnlijk duidelijk dat de Franse overheid had verzuimd bevriende landen te informeren over het bestaan van een terreurnetwerk in Europa en de aanwezigheid van prominente leden ervan op hun grondgebied.

De Fransen waren het van begin tot eind van het drama oneens met de Nederlandse regering dat van gewapend ingrijpen moest worden afgezien. De Fransen vond het inwilligen van de eisen van de terroristen, zelfs al het onderhandelen, een af te keuren beloning voor terreur. De indruk bestond dat de Fransen door het bewust laten lekken van het dossier een rechtvaardiging voor hun harde opstelling wilden bewerkstelligen in de publieke opinie. Voordat minister van Justitie Van Agt afreisde naar Parijs om daar de plooiën min of meer glad te strijken die door de affaire tussen de beide regeringen waren ontstaan, wilde hij graag weten hoe betrouwbaar het artikel van Van Nieuwenhuysen was en hoe hij aan het dossier van de Franse dienst was gekomen. Uiteraard beroepen journalisten zich op bronbescherming, zeker als het om gevoelige informatie gaat. Het bleek nu nuttig dat ik in de journalistieke wereld, vooral in Amsterdam, een paar contacten had en via een van hen kon ik met behulp van een forse dosis alcohol achterhalen dat het dossier Furuya vrijwel zeker opzettelijk was gelekt naar een journalist van *Le Figaro*, die het op zijn beurt aan Van Nieuwenhuysen ter

beschikking had gesteld. Van *Le Figaro* was/is bekend dat deze krant in het algemeen goede betrekkingen onderhoudt met Franse regeringsinstanties.

Bij de dienst voelden wij ons nogal ongemakkelijk over de stoeve samenwerking met de Franse zusterdiensten, die duidelijk bewust informatie hadden achtergehouden. En dat terwijl het in de inlichtingenwereld gebruik is om, wanneer een land met een terreurdaad wordt geconfronteerd, alle mogelijke hulp en bijstand te geven, ook in de vorm van beschikbare daderinformatie. De Fransen gaven hier blijk van enig dedain ten opzichte van het kleine Nederland. Zelf voelden zij zich nog steeds een wereldmacht, op gelijk niveau met de Amerikanen, ook al zagen deze dat anders. Van opschorting of vermindering van de onderlinge samenwerking was evenwel geen sprake en het zou de Fransen ook betrekkelijk koud hebben gelaten, moet worden gevreesd. Datzelfde bleek na de aanslag op de Rainbow Warrior in Auckland, Nieuw Zeeland, in 1985, waarover later meer.

Hoewel terrorisme, en zeker de dreiging van Molukse zijde, een binnenlands politiek probleem was en meer de democratische rechtsorde dan de veiligheid van de staat aantastte, werd het onderwerp aanvankelijk toch ondergebracht bij de afdeling, later directie C, die het bestrijden van buitenlandse bedreiging van de staatsveiligheid, contraspionage, tot haar hoofdtaak rekende. Dat had alles te maken met de toevallige omstandigheid dat de afdeling CF, die zich met de Chinezen en het Midden-Oosten bezighield, werd geleid door een zekere Nico Michon, een boomlange ex-politieman met gemengd bloed, uit het voormalige Nederlands-Indië. Hij werd de meest aangewezen persoon geacht zich met de Molukse gemeenschap bezig te houden. Voordat in de jaren tachtig bij de directie B de afdeling, later zelfs hoofdafdeling BT (B, Binnenlands/politiek Terrorisme), werd gevormd, was alle dreiging met politiek gemotiveerd geweld nogal oneigenlijk een aandachtsgebied van de directie C, afdeling CF.

In het najaar van 1974 werd ik overgeplaatst van de sectie BOA naar sectie BOD (B, Operaties Dieptewerk), die later samen met de sectie BPO (B, Politieke Operaties), de afdeling BSO

(B, Speciale Operaties) zou vormen. De reden voor die overgang was dat ik door de leiding van B, met name hoofd Operatiën Leen Mos, was belast met een aantal vrij gevoelige operaties. Dat waren niet alleen operaties in politieke partijen, maar ook enkele operationele contacten met de media, zowel de schrijvende pers als de NOS in Hilversum. Men vond dat deze operaties gerund moesten worden vanuit het hoofdkantoor in Den Haag, omdat over die zaken vanwege de gevoeligheid en complexiteit nauw overleg met analisten geboden was. Een aantal van die operaties of delen ervan werden aangeduid als *Mimosa: mimosenhaft empfindlich*, gevoelig als een mimosabloem. Van aard en betekenis van enkele door mij gerunde BOD/BSO-operaties geef ik een korte schets.

Operatie Dukdalf

Dukdalf was de naam van een Schevenings visrestaurant in de jaren zeventig. In dat restaurant sprak het toenmalig hoofd B, Operaties, Aart Blom, met de Haagse vertegenwoordiger van M16, wiens dekmantel eerste secretaris op de Britse ambassade aan het Lange Voorhout was. Aart Blom was Leen Mos opgevolgd, nadat deze wegens een hoogoplopend conflict met de anders zo minzame Ad de Jonge, hoofd B, de dienst voortijdig had verlaten. In het gesprek werd overeengekomen dat de dienst de Britten operationeel zou ondersteunen bij het bestrijden van het terrorisme van de Irish Republican Army (IRA), in dit geval vooral bij het blootleggen van de internationale illegale wapenhandel die aan de IRA leverde. Men had ontdekt dat Libië daar mogelijk bij was betrokken, vooral financieel, en ook dat wereldwijd bij veel acties ter ondersteuning van bevrijdingsbewegingen als de IRA op de leer van Mao georiënteerde communistische groepen metterdaad waren betrokken. In die leer werd het gebruik van wapengeweld om de revolutie te versnellen immers aangemoedigd. Onbekend was of het regime in Peking een rol speelde in de wapenleveranties aan de IRA. De Britten wisten dat wij als dienst goed waren ingevoerd in pro-Chinese bewegingen en dus werd onze medewerking gevraagd. Ik was nog niet lang bij BSO geplaatst, toen ik in 1975 vrij onvoorzien en

onvoorbereid de opdracht kreeg naar Londen te reizen en daar met de Britse zusterdienst M16 (codenaam Sardine) een operatie op touw te zetten. Meer dan ik hiervoor schreef, was mij niet bekend van de bedoelingen en afspraken die Blom met M16 in Dukdalf had gemaakt.

Onder de operatiennaam Dukdalf zou ik over een en ander moeten rapporteren. Het werd verder geheel aan mij overgelaten aan deze opdracht en het verzoek van de Britten invulling te geven. Mijn eerste buitenlandse dienstreis naar Londen – er zouden er nog vele volgen – was een feit. Op de avond van aankomst werd ik afgehaald van mijn hotel in Kensington voor een uitvoerig diner met een vertegenwoordiger van M16 en zijn vrouw in een Spaans restaurant in Regent Street. De volgende dag volgde eerst een bespreking op het hoofdkwartier van M16, toen nog ten zuiden van de Theems, ergens tegenover Waterloo Station, gelegen, niet ver van het Shellhoofdkantoor, dat ik later in mijn Gasunietijd enkele malen bezocht. Bij die bespreking bleek dat de Britten al veel voorbereidend werk hadden gedaan en op basis van het gesprek met Blom van ons hetzelfde hadden verwacht, dus moest ik improviseren. De Britten hadden al een agent, een Chinese voormalige rechter, die de volksrepubliek via Hongkong, toen nog een Brits kroondomein, was ontvlucht. Hij zou samen met een geloofwaardige Nederlandse maoïst contact zoeken met wapenhandelaars. Mij werd gevraagd een exposé te geven over de maoïstische groepen in Nederland en het soort mensen dat daar bij hoorde. In de reeks groepen en groepjes noemde ik natuurlijk ook ‘onze’ MLPN, zorgvuldig vermijdend ook maar enige blijk van onze betrokkenheid te geven. Aan het minzame grinniken van enkele aanwezigen voelde ik dat men meer wist dan ik vermoedde, maar ik bleef doen of mijn neus bloedde. Later vroeg ik aan een van mijn gastheren waarom er bij het noemen van de MLPN zo werd gegrinnikt: *‘Hans Neervoort was here and told us about it.’* Neervoort was plaatsvervangend hoofd van de dienst, maar had zijn sporen verdiend in het operationele werk. Het project Mongool zou zijn geesteskind zijn. Kennelijk had hij met trots de uiterst geheime operatie aan de Britten onthuld. Ter plekke bedacht ik een meisje uit een

maoïstisch groepje, een studente die zich meer dan eens voorstander van geweld had getoond. Zij was geen agente, maar de Chinees van M16 zou via een agent van ons met haar in contact kunnen worden gebracht. Het leek me niet gewenst een agent van ons tegen een agent van M16 aan te 'plakken'. Dat zou tot complicaties tussen de diensten kunnen leiden en leek mij een verspilling van operationele capaciteit. En nogmaals, het was nogal bizar dat ik als operateur zonder enige instructie of informatie in Londen moest handelen naar bevind van zaken. Daardoor bedacht ik wat mij op dat moment inviel en het beste leek. Terug bij de dienst deed ik verslag en zette mijn voorgestelde plan uiteen. De Chinese agent van M16 zou naar Amsterdam komen, in het Okura Hotel verblijven en een in overleg met ons op te stellen legende van de Britten, krijgen die hem tot een mogelijk interessant contact voor illegale wapenhandel of de financiering daarvan zou maken. Via operationele contacten zou hij in contact worden gebracht met het bewuste meisje/jonge vrouw van het maoïstische groepje, dat had getoond voorstander te zijn van de gewapende strijd. Deze Els leek mij een geschikt contact voor de Chinees. Hoewel men het binnen de sectie BPO/BSO op het niveau van *caseworkers*/analisten wel met mijn idee eens was, had de leiding van B, vooral Aart Blom, ineens ethische bezwaren. Wij zouden als dienst een Nederlands meisje in een min of meer crimineel circuit introduceren met alle risico's van dien en, omdat ze geen banden met de dienst had, ook geen bescherming kunnen bieden. Dat laatste konden we met agenten trouwens ook niet of nauwelijks. Ik riep nog dat het hier om een doorgewinterde revolutionaire meid ging en niet om de Maagd van Orléans, maar het mocht niet baten. Het feest ging niet door en de operatie werd afgeblazen. Op mijn voorstel dan een alternatief te verzinnen, werd niet echt gereageerd.

Overigens is dit wel het begin geweest van een nauwe en voor beide diensten, maar vooral de Britse, vruchtbare samenwerking, die tot in mijn latere jaren bij BOP, aan het einde van mijn BVD-tijd, heeft voortgeduurd. Wij zorgden bijvoorbeeld voor een dekmantelbedrijf om een vrij hoog geplaatste vertegenwoordiger van Sinn Fein in Amsterdam met een M16-operator

te laten spreken en wij brachten een agent van de Britten, die in de Ierse Mazegevangenis als zodanig was onderkend, met zijn gezin onder in een Nederlands vakantiepark. Daar wachtte hij zijn in Mönchengladbach te regelen identiteitsverandering af. Ook runden we een gezamenlijke agent in de Noord-Ierse gemeenschap in Amsterdam, van waaruit steun op het gebied van de levering van wapens en explosieven aan de IRA plaatsvond. Vooraanstaande IRA-leden hielden zich hier van tijd tot tijd schuil en enkele malen zijn wapenleveranties voorkomen en is een wapenzending hier onderschept, waarbij een niet onbelangrijk IRA-lid werd gearresteerd, veroordeeld en vervolgens aan de Britten uitgeleverd.

Operatie Zwart

Zwart was een nogal atypisch lid van de Rode Jeugd, al was het alleen maar vanwege zijn leeftijd. Hij was de zestig al gepasseerd, maar hij genoot groot aanzien vanwege zijn actieve verleden als communist. In de jaren vijftig en zestig had hij als havenarbeider zij aan zij met voorman van de CPN en tevens vakbondsbestuurder Fré Meis het voortouw genomen bij stakingsacties in de Amsterdamse haven. Bij die gelegenheid gaf hij Meis, die in Groningen woonde, ook enkele malen gelegenheid bij hem thuis te overnachten, wat Fré vanwege de aantrekkelijke dochters van Zwart geen straf vond. Al vroeg was hij agent voor de dienst, waarbij zijn motivatie was dat hij zag dat communisme een even verwerpelijk totalitair systeem was als het zo gehate fascisme. Zijn eerste contact had hij met het latere plaatsvervangend hoofd van de BVD Neervoort.

Zwart was een goudeerlijke, pure Amsterdamse arbeider, die zich van de CPN via de KEN-ml en andere maoïstische groepjes en ook door zijn bekendheid bij oud-CPN'er Willem Oskam door de dienst moeiteloos naar de Rode Jeugd liet sturen. Doordat hij over een auto beschikte, een Opel Kadett, hetgeen destijds in de Rode Jeugd een uitzondering was, werd van zijn diensten veelvuldig gebruikgemaakt. In de zomer van 1974 werd hij gebeld om op het J.W. Brouwerplein, zoals het plein naast het Concertgebouw toen heette, een Duitse jongeman op te pikken en naar

Duitsland te brengen. Deze had een vrij groot pakket bij zich en het was vooral vanwege dat pakket dat de man niet met het openbaar vervoer kon reizen. Zwart werd gevraagd de Duitser in Arnhem bij het station af te zetten, met het pakket de grens over te steken en hem daarna bij station Oberhausen weer te treffen. Zwart had voordat hij dit transport begon overleg met de dienst, in casu met mij, willen hebben om advies te krijgen over wat hem te doen stond. Op de bewuste zomerse zondagmiddag lieten de verbindingen het echter afweten. Mobiele telefonie bestond nog niet en de procedure was dat hij kon bellen naar het Amsterdamse BVD-nummer, dat was doorgeschakeld naar de wachtdoende in het Haagse hoofdkantoor. Van daaruit werd dan de desbetreffende BOA-runner op zijn privéadres gebeld. Later kregen we semafoons, waarop met een cijfercode de boodschap kon worden gegeven dat je het kantoor moest bellen, maar dat was in 1974 nog niet het geval. Gezien de beschrijving van Zwart en de wijze waarop het transport plaatsvond, is het zeer waarschijnlijk dat het hier om explosieven of grondstoffen voor explosieven ging. Aan de hand van het signalement van Zwart heeft men de Duitser niet kunnen identificeren. Mogelijk zijn met de door toedoen van de BVD naar de Duitse Bondsrepubliek gebrachte explosieven daar aanslagen gepleegd, zelfs met slachtoffers...

Over de celvergaderingen, waarin plannen werden beraamd voor allerlei gewelddadige acties, deed Zwart getrouw verslag. Gelukkig bleef het meestal bij plannen. Zo was er het idee om aan geld voor de stadsguerrilla te komen door de Rabobank in Baambrugge te overvallen, een ontvoering of liquidatie van de onroerendgoedexploitant Hendrik Tabak uit te voeren en mogelijkheden iets tegen leden van het Koninklijk Huis te ondernemen, al leek dat vanwege de beveiliging nogal ingewikkeld. Men dacht daarbij vooral aan de prinsen Bernhard en Claus, die men beiden Duitsers met een naziverleden noemde. Het werd tijd dat het 'klootjesvolk dat hen toe staat te zwaaien' zich bewust werd van hun verleden als onderdeel van 'Hitlers onderdrukings- en uitroeimachine': met een ontvoering van die ex-nazi's zou je vast eer inleggen. In de loop van de jaren ging de Rode Jeugd zich

bewapenen. De leden kochten voor eigen rekening wapens van allerlei kwaliteit en herkomst. Een revolver van Italiaanse origine werd door RJ-lid en leerling-zilversmid Jan Mölling van een geluiddemper voorzien, er waren onder meer een heus geweer, een karabijn en nog een tot echt pistool omgebouwd gaspistool. Op mijn instructie besprak Zwart op een gegeven moment met Willem Oskam dat het thuis hebben van wapens bij RJ-leden toch wel een gevaar inhield. Bij ontdekking zou men wegens illegaal vuurwapenbezit voor schut gaan en een enkel lid was ook beslist labiel te noemen. Je moest er niet aan denken dat diens vrouw, met wie hij geen beste verstandhouding had, vroeg of laat slachtoffer zou worden van zijn RJ-wapen. Nu wilde het geval dat Zwart over een caravan beschikte op een visserscamping aan het IJsselmeer, in Durgerdam. Daar kwam in de winter nooit iemand en zelfs in de zomer was het er nooit druk. Daar kon Zwart die wapens en eventuele munitie veilig opbergen en het was zo dicht bij Amsterdam dat hij ze zo nodig binnen de kortste keren terug kon halen. Dat vond Willem een goed plan en zo gebeurde het dat in 1974 alle wapens waarover de Rode Jeugd in Amsterdam beschikte, werden opgeborgen in de kluis van het Amsterdamse BVD-kantoor. Zo hadden wij controle over eventueel gebruik ervan en konden we dat onmogelijk maken. Op het moment suprême zou Zwart moeten constateren dat er in zijn caravan was ingebroken en dat helaas alle wapens waren ontvreemd.

Eenmaal werd Zwart gevraagd in het toenmalig restaurant van Hotel Polen een 'boek', in codetaal de aanduiding voor een wapen, te overhandigen aan een meisje/jonge vrouw van de Duitse RAF. Polen was een handige plek, omdat het zowel aan het Rokin als aan de Kalverstraat een in- en uitgang had. Voor volgen en observatie derhalve een lastig object. De overdracht is door E XIII, de volg- en observatiesectie van de BVD, toch op de foto vastgelegd. Wie de roodharige RAF-aanhangster was die het pistool in ontvangst nam van Zwart, heb ik nooit geweten. Mijn suggestie in mijn vorige boek dat het Inge Vielt geweest zou kunnen zijn, is door beter ingevoerd in het onderwerp als onmogelijk gekwalificeerd. Zelf was ik ter 'morele ondersteu-

ning' ook in restaurant Polen. Zwart wilde dat graag, omdat hij vreesde dat de mensen van de volgploeg misschien domme dingen zouden doen waardoor hij gevaar zou lopen. Daardoor had ik het RAF-meisje scherp op mijn netvlies. Een dag later zag ik haar toevallig in de Amsterdamse Kinkerstraat. Als ik toen over een mobiele telefoon had beschikt, had ik een volgactie kunnen organiseren.

Op zeker ogenblik, het zal voorjaar 1975 zijn geweest, werd er een bespreking ten huize van agent Zwart belegd van enkele RAF-leden met een paar kopstukken van de Rode Jeugd/Rode Hulp. De Rode Jeugd veranderde enkele malen van naam. Na Rode Jeugd noemde men zich Rode Hulp en vervolgens Rood Verzetsfront. Bij de naamsveranderingen veranderden ook details in de organisatie en soms in de personele bezetting, maar grosso modo bleef het erop neerkomen dat men bereid was tot minimaal ondersteuning van zeer gewelddadige acties met een marxistisch-leninistisch revolutionair doel.

De inhoud van het besprokene was voor Zwart, die alleen het Amsterdams en enigszins het Nederlands beheerste, onmogelijk te volgen. Daarom werden in zijn huis op een verborgen plek een microfoon en een taperecorder geïnstalleerd waarmee het gesprokene werd vastgelegd. Op het apparaat was te horen dat Zwart, voordat hij het apparaat uitschakelde, na een plat Amsterdamse vloek siste: *'Het zijn en blijven gore fascistien, die moffen.'* Dankzij een volgactie na die vergadering bij Zwart thuis op een aantal RAF-leden kon hun verblijfplaats aan de Prinsengracht worden vastgesteld. Bij een inval in de zeer vroege ochtend van de daaropvolgende maandag konden vijf door de Duitsers gezochte terroristen door de Amsterdamse politie worden gearresteerd. Zonder verdere plichtplegingen werden de vijf nog dezelfde dag in een politiebusje gezet en naar de 'groene grens' met Duitsland gereden, waar ze door Duitse collega's met open armen werden ontvangen. Toenmalig staatssecretaris van Justitie Jan Glastra van Loon moest na protesten en vragen over deze gang van zaken de Amsterdamse hoofdcommissaris Theo Sanders een formele reprimande geven, maar gedane zaken namen nu eenmaal geen keer.

Operatie Stroboer

Onder deze nogal merkwaardige naam werd een heimelijk contact onderhouden met een belangrijk lid van de PvdA, met een hoge politieke functie. Het contact dateerde van de tijd dat hij internationaal secretaris was van de partij en uit dien hoofde veel connecties had, ook met voor de dienst interessante personen en instituten, waarvan de Socialistische Internationale niet het onbelangrijkste was. Wij wisten dat vanuit Moskou werd getracht door infiltranten invloed in die organisatie te krijgen. Daarnaast kon hij enig inzicht verschaffen in de pogingen van een groepje communisten dat binnen de PvdA invloed trachtte te krijgen om hun ideeën voor een meer radicale en dogmatische politiek te verbreiden. In de partijraad had een aantal van die 'cryptocommunisten' zitting. Bij de dienst waren ze redelijk bekend, ofwel door hun openlijk communistische verleden of door hun contacten met het clubje waar onder anderen Jan Snellen, correspondent van het DDR-persbureau de Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst (ADN), deel van uitmaakte.

Hoewel de persoon waarom het hier gaat niet meer in leven is, heb ik toch een te grote aarzeling zijn naam hier te noemen. Er zijn in enkele interviews die ik heb gegeven na het verschijnen van mijn eerdere boek, onder meer in het geschiedenisprogramma OVT van de VPRO-radio, suggesties gedaan, maar ik vind dat ik een grens overga door die naam hier te onthullen. Net als bij operatie Zwart is het voor insiders misschien best mogelijk zijn identiteit te achterhalen. Bij Zwart heb ik in mijn eerdere boek dat risico bewust genomen, omdat de man niet meer leeft en zijn naam ook niet voortleeft omdat hij alleen dochters had, die getrouwd zijn en wier kinderen de naam van hun vader voeren. Maar het prominente PvdA-lid? Nee, ik vind dat ik hem niet mag noemen, ook al schijnt hij er zelf geen geheim van gemaakt te hebben meer dan eens met vertegenwoordigers van de CIA contact te hebben gehad. Hoewel toenmalig minister Remkes en het toenmalig hoofd van de AIVD vonden dat ik mijn geheimhoudingsplicht op afkeurenswaardige wijze heb geschonden, weet ik zelf dat ik in mijn eerste boek zorgvuldig heb gehandeld ten aanzien van de bescherming van geheim

te houden identiteiten van bronnen. Mij is ook verweten dat ik van ex-collega's namen heb genoemd waarvan uit anderen hoofde tot dan niet bekend was dat zij bij de BVD hadden gewerkt. Ik heb echter alleen namen genoemd van diegenen van wie ik wist dat zij – meestal al geruime tijd – niet meer bij de dienst werkzaam waren. Ik kan mij niet voorstellen dat het voor gepensioneerde oud-BVD'ers een probleem is dat hun arbeidsverleden bekend is of wordt. Men hoeft zich toch niet voor een ambtelijk BVD-verleden te schamen! Ik ben er eerder trots op.

Maar voor wat bronnen betreft zal ik de in mijn eerste boek betrachte zorgvuldigheid in acht blijven nemen, tenzij betrokkenen mij hebben doen weten, of ik van anderen weet, dat zij het bekend worden van hun identiteit prima vinden. Want hoewel ik de mening van veel, vaak uit wetenschappelijk-historisch oogpunt, belangstellenden in de BVD deel, dat de dienst onnodig veel geheimhoudt, vind ik net als de dienst het geheimhouden van de identiteit van menselijke bronnen van levensbelang en een erezaak.

Project Mongool

Active measures, het met desinformatie, valse vlagoperaties of anderszins de tegenstander op het verkeerde been zetten, behoort bij uitstek tot het arsenaal, de 'trukendoos', van offensieve inlichtingendiensten. In het beeld dat van veiligheidsdiensten bestaat, beperken die zich tot een defensieve rol. Zij gebruiken allerlei inlichtingenmiddelen om aan informatie te komen over de dreiging van tegenstanders, maar zijn verder vrij passief in het speelveld. Van de BVD werd graag het clichébeeld in stand gehouden van wat suffige ambtenaren met gleufhoeden op die, door een gaatje in de krant die ze op een bankje in een plantsoen zitten te lezen, de omgeving in de gaten houden. Daarbij past niet de gedachte dat de dienst zich door gerichte acties bezighield met het verzwakken van wat gezien werd als de voornaamste binnenlandse tegenstander in de Koude Oorlog: de communistische beweging, met als machtigste orgaan de nationale communistische partij, de CPN.

De eerste operationele actie die getypeerd kan worden als een active measure was de actie in de jaren vijftig om via de zogenoemde kaderbrieven verdeeldheid te zaaien binnen de CPN-top en zelfs een afgesplitste eigen communistische partij, de Socialistische Werkers Partij (SWP), op te richten. Dit complex van operaties was in de beleving van de dienst een succes geweest. De CPN was verzwakt en van de communistische vakbeweging, de Eenheids Vakcentrale (EVC), was aan het eind van de jaren vijftig zo goed als niets over.

Toen de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU) onder Nikita Chroesjtsjov in 1956 het stalinisme had afgezworen en de termen *vreedzame co-existentie* en *convergentie van economische systemen* in het vocabulaire van Sovjet-Russische partijideologen steeds vaker voorkwamen, werd dit door de echte communisten in de CPN afgedaan als revisionisme. Sommige communisten bekeerden zich tot de revolutionaire leer van de Chinese leider Mao Tse-tung (tegenwoordig Mao Zedong, maar ik gebruik de destijds gehanteerde schrijfwijze), andere bleven zich stalinist noemen en hingen het oude Russische model aan voor de vestiging van de dictatuur van het proletariaat op wereldschaal. Internationaal bleken de tegenstellingen tussen de Chinese communisten onder Mao Tse-tung en de Russische geestverwanten tot een regelrechte vijandschap uit te groeien. Ook was er onenigheid over de te volgen koers. De Chinezen hielden vast aan een onversneden revolutionaire koers.

Een richtingenstrijd binnen de CPN kon niet uitblijven. Onder leiding van Paul de Groot volgde de partij een autonome koers in het Sino-Sovjetgeschil. De CPN speelde op fatsoenlijke wijze het spel in onze parlementaire democratie mee, zowel in de Eerste als in de Tweede Kamer, maar ook gewaardeerde bestuurders op lokaal niveau deden dat, zoals de bekende Amsterdamse wethouder Harry Verheij en vele anderen.

De echte marxisten-leninisten wezen de parlementaire koers van de CPN echter af. Zij vonden dat het communisme uitsluitend kon worden bereikt door massa-actie, revolutie en de dictatuur van het proletariaat. Zowel de nationale koers van de CPN als het revisionisme van Moskou zou leiden tot versterking van

de macht van het kapitalisme en in Rusland de oude kapitalistische structuren helpen herstellen. Hoewel naar goed Nederlands gebruik de oppositie binnen de partij aanvankelijk zeer verbrokkeld was, waren de opposanten eensgezind in hun veroordeling van Paul de Groot en Chroesjtsjov en hun verdediging van Jozef Stalin en/of Mao Tse-tung. De Rotterdamse club Marxistisch-Leninistisch Centrum Rotterdam (MLCR) en de zogenoemde Kameradengroep uit de Amsterdamse CPN-gelederen vormden in 1965 samen het Marxistisch-Leninistisch Centrum Nederland (MLCN). Conflicten binnen het centrum, dat werd aangevoerd door de Amsterdamse zakenman Nico Schrevel en de Rotterdamse pijpfitter Daan Monjé, leidden eind van de jaren zestig tot een splitsing. Er ontstonden twee maoïstische groeperingen: de MLPN met als orgaan het blad *De Kommunist* en de in 1970 opgerichte KEN-ml. Bij deze splitsing en de oprichting van de MLPN had de BVD meer dan een dikke vinger in de pap: een hele hand. Het lukte om de partij geheel in BVD-handen te krijgen en als zuiver revolutionaire partij aan de Chinezen te presenteren.

Daarnaast bestond nog de Bond van Marxisten-Leninisten (BML) met hun blad *De Rode Vlag*. Die ging in 1978 op in de Kommunistische Arbeiders Organisatie (KAO-ml).

De Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland, KEN-ml, speelde een belangrijke rol in de Rotterdamse havenstaking van 1970. Een conflict in de beweging, onder andere over de rol van intellectuelen in de klassenstrijd, leidde in 1971 tot een scheuring en de oprichting van de Kommunistische Partij Nederland (KPN), later omgedoopt tot de Socialistische – voorheen Socialistiese – Partij (SP).

Zowel in het boek van Cees Wiebes en Bob de Graaff over de IDB, *Villa Maarheeze*, als in een artikel in *NRC Handelsblad* van Tom-Jan Meeus van 20 februari 1999 worden KPN en SP neergezet als een creatie van de BVD. Dat is onjuist, maar het is opmerkelijk dat bij verscheidene onderzoekers en onderzoeksjournalisten al voor mijn publicatie bekend was dat er een virtuele maoïstische partij in Nederland heeft bestaan, een façade met daarachter een geheel door de BVD vervaardigde zuivere ideologie in woord en geschrift.

Ook Nico Schrevel zei tegen Meeus met zekerheid te weten dat de BVD door het inzetten van een infiltrant actief heeft meegholpen bij de oprichting van de KEN-ml. Ook al is dat niet geheel van waarheid gespeend, het heeft allen afgeleid van en het zicht ontnomen op de werkelijke virtuele maoïstische groepering in die dagen: de MLPN.

Onder het toezien van de operationele goeroe van de dienst Hans – of Hassan – Neervoort werd aanvankelijk een Amsterdamse BOA-runner, afkomstig van de Rijkspolitie, alléén met de operatie belast. Centraal in het project Mongool, zoals het samenstel van operaties werd genoemd, stond operatie Sipier, de secretaris-generaal van de partij. Deze goed ontwikkelde agent, die een heel behoorlijke maatschappelijke positie in het onderwijs bekleedde, bediende zich binnen de partij van een schuilnaam. De partij werd verder opgetuigd met nog enkele agenten, onder meer – alweer of nog steeds – CPN-leden die er hun bekomst van hadden gekoeioneerd te worden door CPN-partijdictator Paul de Groot. Drie agenten in het centrum van de partij wisten van elkaar dat zij voor de dienst werkten. De overige, die als kamervulling op celvergaderingen dienden of een functie vervulden in de mantelorganisatie Stichting Nederland-Albanië, hadden de illusie met een echte partij van doen te hebben. Die agenten werden dan ook door enkele collega's zoals ik gerund met enige afstand tot de vanwege het bijzondere project behoorlijk solitair opererende runner van Sipier, collega W. Hij zorgde voor de ideologisch zuivere geschriften en uitspraken van de MLPN-top, daarbij gesteund door enkele medewerkers van de afdelingen BC en SBP.

Persoonlijk raakte ik al heel vroeg in mijn BVD-loopbaan (1972, BOA) bij het project betrokken. Een Amsterdamse werknemer van een scheepswerf was aanvankelijk een simpele afdelingsagent in de CPN geweest, maar nadat hij afgekeurd in de WAO was beland had hij meer tijd over en meer geld nodig, zodat hij met een extra taak werd belast: het bezoeken van celvergaderingen van de MLPN. Na enkele ontmoetingen vertrouwde de desbetreffende agent (operatie Soetbrood) mij na een avond 'scholing' door secretaris-generaal agent Sipier van de MLPN

toe: 'Als die communist is, dan weet ik het niet meer. Hij heeft meer dan de halve avond over de aftrekposten voor de inkomstenbelasting zitten leuteren, in plaats van over de revolutionaire strijd.' Natuurlijk werd collega W., de runner van Sipier en leidende operateur in het project, onmiddellijk op de hoogte gesteld van de indruk die Sipier kennelijk op zijn omgeving maakte. De reactie vond ik toen en ook nu nog verbazend: ik kreeg een opsomming van alle domme opmerkingen die agent Soetbrood in het verleden had gemaakt. Alsof iemand ooit Soetbrood als meer dan kamervulling had gepresenteerd! Hier gaf W. blijk van een verschijnsel dat ik heel vaak heb gezien bij runners van agenten – mijzelf niet uitgezonderd –, zowel bij de BVD als bij de politieverbindingen: *agent love*, het fenomeen dat je als runner kritiek op je agent ervaart als kritiek op jezelf, op je eigen handelen, en te weinig distantie en een te weinig kritische houding hebt ten opzichte van je agent. Hierover later meer.

Het partijorgaan van de MLPN, *De Kommunist*, werd geschreven in de kantoren van de BVD en ook werden regelmatig stakingsoproepen, in de vorm van aan de poort van bedrijven uit te delen pamfletten, binnenshuis op een aftandse stencilmachine geproduceerd. Die pamfletten dienden om de façade van een echte partij zo goed mogelijk aan de Chinese ambassade te kunnen tonen. Toen de partij in het begin van de jaren zeventig een succes leek te worden, verhuisde het projectbureau Mongool van Amsterdam naar Den Haag en werd onderdeel van BOD, later BSO. Zelfs binnen die afdeling vormde het drietal medewerkers dat zich fulltime met het project bezighield een afzonderlijk groepje.

In publicaties, zoals het eerdergenoemde artikel in *NRC Handelsblad* van Tom-Jan Meeus, werd gesuggereerd dat de BVD met het runnen van een eigen maoïstische partij de CPN wilde verzwakken, zoals dat eerder, in de jaren vijftig, was gebeurd met de kaderbrieven en de oprichting van de SWP. Dat was evenwel niet het belangrijkste doel. Van meer belang was het om goed zicht te krijgen op aard en omvang van het 'Chinese gevaar'. Het was belangrijk te weten in hoeverre vanuit Peking op subversieve wijze invloed werd uitgeoefend en/of spionage

werd bedreven. De meest revolutionair gezinde communisten in Nederland hadden zich afgekeerd van Moskou en zwaaiden opgetogen met Mao's rode boekje. Van vreedzame co-existentie of convergentie van economische systemen wilde men niets weten, dat was verfoeilijk revisionisme.

Het was de bedoeling via de MLPN een goed inzicht te krijgen in aard en omvang van deze revolutionaire groepen. De CPN was in de ogen van deze veelal intellectuele communisten een revisionistische partij, die gemene zaak met de klassenvijand, het politieke establishment, maakte. Anders gezegd: de partij werd onder aanvoering van fractievoorzitter Marcus Bakker geleidelijk 'salonfähig' en dat stond de echte revolutionairen niet aan.

Onderdeel van de strategie van de MLPN was het bij de Chinezen zwartmaken van andere maoïstische groeperingen. Op die wijze slaagde de partij er gedurende een lange reeks van jaren in door de officiële Chinese vertegenwoordiging, de partijtoppen in Peking en de Albanese hoofdstad Tirana, gezien te worden als de drager van de ware revolutionaire leer, het meest zuivere maoïsme. Dat bracht ook financiële steun met zich mee, waardoor de BVD een deel van de kosten van de operatie 'terugverdiende'. Dikwijls werd het geld contant betaald met waarschijnlijk uit Albanië afkomstige, buitengewoon muf stinkende Amerikaanse dollars, die deel zouden zijn van een oorlogsbuit uit de Tweede Wereldoorlog, die ergens in een vochtige ondergrondse bergplaats jarenlang opgeslagen was geweest.

Aan Peking werden talrijke bezoeken gebracht, waarbij Sipier zich als delegatieleider liet fotograferen met de officiële top van de Chinese communistische partij. Hij schudde voorzitter Mao de hand en dineerde met premier Tsjoe En-lai. Mantelorganisatie van de MLPN was de Stichting Nederland-Albanië, ook geleid door een BVD-agent. De stichting organiseerde in de jaren zeventig reizen naar Albanië, het enige Oost-Europese communistische land dat zich had afgewend van Moskou en op de ideologische lijn van Peking zat.

Met de resultaten van het project maakte de dienst internationaal goede sier. Er werd vrij nauw samengewerkt met de CIA.

In hun annalen werd de operatie Red Herring genoemd. Hun station in Den Haag kreeg ruimhartig inzicht in de operatierapporten van het project Mongool en speciaal voor het target China was er een CIA-officier in Den Haag gestationeerd. China was in de eerste jaren van de jaren zeventig voor de Amerikanen buitengewoon belangrijk, omdat na de voorbereidende 'pingpong-diplomatie' – via het tafeltennissen werd het internationale Chinese isolement doorbroken – Richard Nixon in 1972 als eerste Amerikaanse president een bezoek aan Peking bracht. Nadat de Culturele Revolutie van de jaren zestig, die talloze Chinese intellectuelen het leven had gekost en waarbij onnoemelijk veel kunst was vernietigd, als beëindigd was verklaard, wilden de Amerikanen de betrekkingen met Peking graag normaliseren. Die normalisering plaveide de weg voor de Parijse akkoorden van 1975, die een eind maakten aan de Amerikaanse interventieoorlog in Vietnam. De informatie die wij konden leveren over de gang van zaken binnen de Chinese partijtop en de door hen bereiden ideologische stokpaardjes, was voor de Amerikanen van groot belang. Zo deelden wij de operatie Mongool vrijwel volledig met de CIA, maar ook liet de graag reizende Hassan Neervoort niet na bij andere bevriende diensten met trots over het project te vertellen. Alleen wij 'op de werkvloer' waren niet altijd over zijn openhartigheid geïnformeerd.

Legendarisch is de al in 1958 van microfoons voorziene muur in het ambassadegebouw aan de Adriaan Goekooplaan in Den Haag, die door de Chinezen bij een verbouwing in 1963 werd ontdekt. Na deze ontdekking werden microfoons ingebouwd die op afstand waren in en uit te schakelen. Ook in andere ambassades werden die toegepast. Bij elektronische *sweeps*, die niet alleen de Chinezen maar ook de Russen en de Tsjechen regelmatig uitvoerden, konden die door ze tijdig uit te schakelen onontdekt blijven.

Bijkomend voordeel van deze M-actie was ook dat het optreden van de agenten van het project Mongool goed kon worden gevolgd en gecontroleerd. Zij waren uiteraard niet van deze M-actie op de hoogte. Vooral voor agent Sipier, die lange tijd niet volledig werd vertrouwd, was die controlemogelijkheid zeer welkom.

Operatie Montbretia

Hoewel geen studentenoperatie, was deze operatie oorspronkelijk het werk van de sectie BOI. Deze sectie had het politiek gemotiveerde studentenactivisme tot voornaamste operationeel werkterrein. Montbretia was een van de twaalf BVD-agenten die deel uitmaakten van de circa 110 deelnemers sterke Nederlandse jongerendeleгатie naar het Tiende Wereldjeugdfestival in 1973 in Oost-Berlijn – in het jargon: ‘Berlin, Hauptstadt der DDR’. Die operaties waren voor wat de afdeling B betrof geconcentreerd bij BOI, al maakten ook enkele agenten van de secties BOA en BOP deel uit van de groep van twaalf. Bovendien waren vanuit de afdeling C (contraspionage) een of twee agenten in de delegatie ‘gesluisd’.

Wereldjeugdfestivals hadden van oudsher de belangstelling van inlichtingen- en veiligheidsdiensten. De eerdergenoemde agent Sipier van het project Mongool is zijn loopbaan begonnen met een bezoek aan een festival in Moskou in 1957. Tijdens de gehele periode van de Koude Oorlog werden de festivals voornamelijk georganiseerd in hoofdsteden van communistisch geregeerde landen, met de jongeren-en-studentenorganisatie van de desbetreffende communistische partij als gastheer. Zij werden daarom niet alleen gezien als een middel bij uitstek om communistische propaganda te bedrijven, maar ook als een uitstekende gelegenheid voor de inlichtingendiensten om talenten te spotten voor een toekomstige rol als agent/spion of verkenner voor de vrede, in KGB-jargon. Organisator van de festivals was en is de World Federation of Democratic Youth (WFDY), samen met de International Union of Students (IUS). Beide organisaties waren koepels van communistische jeugdbewegingen, in 1945 opgericht om de overwinning op het fascisme te vieren. Het eerste festival werd in 1947 gehouden in Praag. Het festival in 1957 in Moskou was het grootste ooit, met 34.000 deelnemers uit 131 landen, waaronder 700 politiek georganiseerde jongeren uit Nederland.

Even een zijstap: het was op dit festival dat de jonge en mooie Russische Marina Medvedeva in contact kwam met de Leeuwarder kweekschoolleerling (nu heet dat pabostudent) Wiebe Hoekema. Het stel begon een liefdescorrespondentie en na enige jaren bracht Marina een merkwaardig bezoek aan de Nederlandse ambassade in Moskou om een visum voor Nederland te bepleiten. Zij wilde met haar geliefde Hoekema in het huwelijk treden. Mr. Calkoen, kanselier op de ambassade, meldt in zijn verslag van dat bezoek dat zij op pumps en met nylonkousen binnenkwam, terwijl er buiten een pak sneeuw lag. Haar uitreis uit Moskou riep niet alleen daardoor vraagtekens op, maar ook omdat haar moeder in een gevoelig Defensiebedrijf werkte, hetgeen normaliter uitreis in de weg stond. Goed en wel gevestigd in Leeuwarden als echtgenote van Hoekema, bleek Marina het met de huwelijkse trouw niet zo nauw te nemen. Gezegd werd dat ze bij Hoekema veel tekortkwam. Zij werd een bekende verschijning in het wufte deel van het Leeuwarder uitgaansleven en legde het met haar nymfomane gedrag opvallend vaak aan met militairen van de vliegbasis of medewerkers van bedrijven die daar werkten, zoals een technicus die werkte aan het plaatsen van de deuren voor de *alert force hangar*. Toen ze in 1969 in een appartement op twaalf hoog ging wonen, van waaruit ze op een deel van de vliegbasis uitzicht had, en bovendien een relatie aanknoopte met een onderofficier die op de Operational Flight and Tactics Trainer (OFTT = simulator) werkte, kwam zij onder de aandacht van mij als officier inlichtingen en veiligheid van vliegbasis Leeuwarden. Om vermoede connecties van Marina met een Sovjetinlichtingendienst in een operatie samen met de BVD vast te stellen, hetgeen uiteindelijk niet is gelukt, kwam ik in contact met de dienst, wat in mijn indiensttreding is uitmond. Marina is enige jaren later op vrij jonge leeftijd aan kanker overleden.

De eerste zes festivals werden nog om de twee jaar gehouden. Later werd de frequentie naar eens per vijf jaar teruggebracht,

maar er zaten ook wel eens zes of zeven jaren tussen de evenementen. Het was het streven om niet alleen jongeren van de communistische jeugdbewegingen naar de festivals te krijgen, maar via koepels van politieke jeugdorganisaties ook die van andere partijen, zoals de Jongerenorganisatie Vrijheid en Democratie (JOVD) en de Socialistische Jeugd (SJ). Organisator en stimulator van deelname was wel steeds het ANJV, de jongerenclub van de CPN, die ook vanaf de oprichting bij de World Federation of Democratic Youth (WFDY) was aangesloten. In 1973 bevond de CPN zich echter in een internationaal geïsoleerde positie. In het Sino-Sovjetconflict koos men onder aanvoering van Paul de Groot geen partij – *‘Geen kaviaar en geen haaienvinnensoep, maar snert met kluij’*. Dit ging zo ver, dat verschillende partijleden die op eigen houtje toch met de kameraden in Moskou dan wel Peking contact hadden, verdacht werden gemaakt en meer dan eens werden geroeyeerd. Daarom kon het ANJV onmogelijk een rol spelen in de samenstelling van een Nederlandse politieke jongerendeleгатie naar het festival in Oost-Berlijn. Maar geen nood: er werd een beroep gedaan op het JKU, het Jongeren Kontakt voor Uitwisseling, opgericht vanuit de Vereniging Nederland-USSR.

Als bij een heuse communistische beweging werden er scholingsweekends gehouden, waarbij het scholingsmateriaal van onversneden communistische snit was, voor een deel rechtstreeks uit het boek *Staat en Revolutie* van Vladimir Lenin. Voorzitter werd Daniël Lataster, zoon van de vermaarde stalinistisch-communistische kunstschilder Ger Lataster. Vanuit het JKU werd contact gelegd met het Nederlands Politiek Jongeren Kontakt (NPJK), een samenwerkingsverband van jongerenorganisaties van politieke partijen en de vakbeweging.

Dankzij de ruime aanwezigheid van agenten in de Nederlandse delegatie hebben wij als dienst kennis gekregen van enkele geslaagde benaderingen en vervolgens rekruteringen door het Oost-Duitse MfS, Ministerium für Staatssicherheit. In de volksmond werd de dienst Stasi (Staatssicherheit) genoemd, maar daarmee werd toch vooral het binnenlandse repressieapparaat bedoeld. Wij hadden meer met een andere afdeling van

doen: de Verwaltung für Aufklärung. Montbretia had tijdens het festival de ogen en oren goed de kost gegeven en kwam met een schat aan waardevolle informatie terug. Daarnaast was Montbretia goede maatjes geworden met een Oost-Duitse *Betreuer*, een 'student' die de Nederlanders begeleidde en zich later als medewerker van het MfS ontpopte. Ook binnen de delegatie had M. met enkele Nederlandse delegatieleden een goede, vriendschappelijke verstandhouding gecreëerd. Montbretia werd zelf ook als agente voor het MfS gerekruteerd. Zodra er zicht ontstond op deze ontluikende dubbeloperatie, werd de desbetreffende BOI-runner gesommeerd de operatie aan mij over te dragen, wat hij begrijpelijkerwijs nogal ongaarne deed. Aan dit besluit van hoofd Operatiën B, Leen Mos, was ook niet vreemd dat met de runner een discussie was ontstaan over het zedelijk gedrag van Montbretia tijdens het festival. Volgens Mos kon deze onmogelijk zulke goede relaties hebben ontwikkeld zonder de hulp van Amor dan wel Eros. Met andere woorden, er zou wel ten minste één bed zijn gedeeld. Aan de risico's van dergelijke escapades werd overdreven veel aandacht geschonken. Er zouden loyaliteitsproblemen kunnen ontstaan in een gevoelige dubbeloperatie en daarenboven wilde de dienst niet verantwoordelijk zijn voor mogelijke gevolgen van zo'n amoureuus/erotisch uitstapje. Kennelijk had de rapportage van BOI de suggestie gewekt, dat de relatie van Montbretia met deze en gene zo goed was dat het bed delen daarvan een logisch bestanddeel zou zijn. De ontkenningen dat dit middel door Montbretia was ingezet, vonden bij Mos geen geloof. Mede omdat de runner in deze kwestie, maar ook op andere momenten, tekenen van agent love vertoonde, werd hem de zaak ontnomen.

Met agent love wordt het verschijnsel bedoeld dat runners van agenten, tegenwoordig bij de AIVD operateurs genoemd, het risico lopen zich te zeer met de persoon van hun agent of agente te vereenzelvigen. Door al te vriendschappelijke of zelfs innige of in elk geval persoonlijke betrekkingen met een agent te onderhouden, verliest de runner de distantie en het overwicht die nodig zijn om de gewenste manipulatie

van de agent te volvoeren, maar ook om voldoende kritisch te zijn ten aanzien van de inhoud van de verkregen informatie. Soms is het ontstaan van agent love de runner niet aan te rekenen. Wanneer een agent zijn persoonlijke wel en wee als ware hij een therapeut bij zijn runner op tafel legt of wanneer hij door zijn/haar werk voor de dienst in crisisachtige situaties terechtkomt en hij daar samen met zijn runner doorheen wordt geloodst, kan er als vanzelf met een sympathieke agent een nogal persoonlijke band ontstaan. Het is goed wanneer dat tijdig wordt geconstateerd en meestal is het noodzakelijk de operatie dan aan een andere runner over te dragen. Wanneer het om een vrouwelijke agent en een mannelijke runner gaat (in mijn tijd waren er nog geen vrouwelijke operateurs), is het risico uiteraard des te groter. Er werd voor gewaarschuwd en, vooral omdat ik persoonlijk erg geporteerd was voor het inzetten van vrouwen als agent, kreeg ik regelmatig te horen wel van de dames af te blijven, ook al vonden soms ontmoetingen in hotelkamers plaats en zat je een vrouwelijke agent soms letterlijk op de rand van het bed te debriefen over haar wederwaardigheden in de organisatie waarin zij was geïnfiltreerd. Het bewaren van afstand vond ik in de relatie runner-agent vanzelfsprekend, ook al droeg een enkeling soms wel een erg kort rokje.

De verschijnselen van agent love en te nauwe persoonlijke banden met de vorige runner waren bij Montbretia onmiskenbaar aanwezig. Dat maakte het in het begin even lastig om het vertrouwen van de agent te winnen. Montbretia was bekend met de weerzin die mijn voorganger had gehad tegen het overdragen van het contact en de animo daar een succes van te maken, was aanvankelijk dan ook niet groot. Het kostte wat etentjes en gesprekken om een voldoende vertrouwensband te creëren. Na enkele maanden waren het verleden en de herinnering aan de zeer vriendschappelijke verhouding met de eerste BVD-contactman voldoende uitgewist om de dubbeloperatie op het MfS, compleet met reizen naar Oost-Berlijn, tot een succesvolle operatie te maken. Deze leverde veel op over de modus operandi

van de Oost-Duitsers en mede daardoor werd het mogelijk nog enkele operaties die uit het Wereldjeugdfestival waren voortgevloeid te onderkennen. Bij het volgen van een van die operaties ontdekten we dat enkele belichte, maar niet ontwikkelde rolletjes met kleinbeeldfoto's door een agent op een van de gebruikelijke weekendreizen naar Oost-Berlijn gebracht zouden worden.

Door hun agenten in het weekend te laten reizen hoefden er geen vrije dagen te worden opgenomen: prettig voor de agent en bovendien viel zo het reisgedrag bij werkgevers niet op. Omdat er vanuit West-Europa geen rechtstreekse vliegverbindingen waren naar Oost-Berlijn en, zo die er wel waren, alle reisbewegingen zouden worden geregistreerd, reisde men naar Düsseldorf. Daar werd een vlucht naar West-Berlijn genomen en vandaar verder met het openbaar vervoer tot één halte voor station Friedrichstrasse. Dit station lag bovengronds nog in de westelijke zone van Berlijn, maar de U-bahn, de metro eronder, was al Oost-Duits, met een streng gecontroleerde doorgang waar je als buitenlander een losbladig visum voor een of twee dagen kon krijgen. Dan werd de U-bahn naar de Alexanderplatz genomen, waar een kamer was gereserveerd in het Inter Hotel (nu Forum), waar het MfS de beschikking had over enkele etages. Wij drukten onze dubbelagenten met klem op het hart ervan uit te gaan dat deze kamers allemaal gemicrofoneerd waren, dus terdege op hun woorden te letten.

Een aantal fotorolletjes, die begin 1977 onderweg waren naar Oost-Berlijn hebben wij door een slimme operationele manipulatie als dienst in handen kunnen krijgen. Helaas kan ik de details daarvan hier niet uit de doeken doen, omdat een in het spel betrokken agent nog in leven is en een beschrijving van de actie zonder zijn/haar rol en dus identiteit voor betrokkenen bekend te maken, onmogelijk is. Bij het ontwikkelen van de foto's bleek het te gaan om een geheim gerubriceerd Defensiedocument. Er werd destijds gesproken over het gevechtsvliegtuig dat de F-104 Starfighter op moest volgen. Naast de F-16 was er een jager van Saab, de Viggen, in de strijd en een toestel van Franse makelij, een Mirage. Het document was een vergelijkende studie over de

prestaties van de drie vliegtuigen, afgezet tegen de operationele eisen van NAVO en luchtmacht. Op de gefotografeerde bladzijden van het boekje was het exemplaarnummer, 45, zichtbaar, zodat de herkomst te herleiden viel. Geheime stukken mogen immers niet gekopieerd worden en zo dachten we snel bij een 'lek', mogelijk een spion voor de Oost-Duitsers, binnen Defensie terecht te komen. Het gefotografeerde exemplaar bleek echter dat van de minister van Defensie zelf te zijn! Dat was toen Bram Stemerding, die per 1 januari Henk Vredeling was opgevolgd na diens vertrek naar Brussel om daar Europees Commissaris te worden. Verdere naspeuring samen met de inlichtingendienst van de luchtmacht, toen nog de LUID, bracht aan het licht, dat het document in opdracht van Vredeling was gekopieerd om te verspreiden onder de leden van de vaste Kamercommissie voor Defensie. Dat hield in dat nagenoeg alle fracties over een kopie van het boekje met het ministeriële exemplaarnummer beschikten. Gelukkig was er nóg een aanknopingspunt. Als extra licht was bij het fotograferen van de pagina's gebruikgemaakt van een bureaulamp. Een markant deel van de voet was op de foto's te zien en ook de ondergrond van donkerkleurig linoleum. Daarnaast waren enkele ezelsoren zichtbaar, die niet in het bron-document aanwezig waren. Met die detailgegevens gewapend was wellicht de plaats in het gebouw van de Tweede Kamer te vinden waar de foto's waren gemaakt of de gefotografeerde kopie zelf.

Opereren en onderzoek door de geheime dienst in het 'Huis der Democratie', het parlamentsgebouw, was en is een heikele zaak. Besloten werd de beveiligingsdienst van het parlement onkundig te laten van details van het onderzoek, gezien de gevoeligheid dat het hier om kennelijk compromitteren van het ministerieel exemplaar van een geheim document ging. Het toenmalige hoofd van die beveiligingsdienst kwam kort na deze affaire in opspraak. Hij hield er naast zijn ambtelijke baan een beveiligingsbedrijfje op na, waar hij op gezette tijden aanvullend beveiligingspersoneel van inhuurde. Met een vrij vaag verhaal werd van de beveiliging gedaan gekregen dat ik mij op een avond na de Kamervergaderingen zou laten insluiten in het

gebouw om daar onderzoek te doen. Vooraf had ik daar geen toestemming van hogerhand bij de dienst voor gevraagd: ik wist hoe gevoelig dat lag en discussie over zo'n actie zou minimaal de boel vertragen. Zo heb ik in het voorjaar van 1977 een lange avond in het oude gebouw van de Tweede Kamer doorgebracht en alle fractiesecretariaten en belendende vertrekken bezocht. Bij de meeste fracties was de sleutel van de archiefkast of wat ervoor doorging gemakkelijk te vinden, als die al was afgesloten. Alleen bij de CPN heerste duidelijk discipline. Alles op slot, sleutels in een afgesloten sleutelkastje en geen enkel rondslingerend document. Nergens in de kamers lag linoleum van het soort en motief van de foto's, dus de plek waar was gefotografeerd werd niet gevonden, evenmin als de bureaulamp of de desbetreffende kopie. Bij een aantal fracties vond ik een kopie van het document, maar ik heb niet onomstotelijk het exemplaar van de filmrolletjes kunnen traceren. Conclusie was dat iemand het document mee naar huis of een andere plek had genomen en daar foto's van alle pagina's heeft gemaakt. In onderzoek is later wel vastgesteld dat een medewerkster van de PPR-fractie de agent kende die de fotorolletjes naar Oost-Berlijn had moeten brengen. Het gaf me op de een of andere manier wel een kick om door het Kamergebouw te lopen. De beveiliging had mij verzekerd dat er geen afgevaardigden meer in het gebouw waren, maar bij een koffieautomaat liep ik toch het VVD-Kamerlid Annelien Kappeyne van de Coppello tegen het lijf. Ik ben vriendelijk groetend doorgelopen en had niet de indruk dat mijn aanwezigheid haar argwanend maakte.

Zo ging een onderzoek naar de bron van het ter hand stellen aan de Oost-Duitsers van een geheim en ook politiek belangrijk document als een nachtkaars uit. Om in welke vorm dan ook onderzoek te mogen doen, moest ik zo ongeveer de blaren op mijn tong praten. Het leek alsof buiten onze afdeling BSO niemand de zaak echt tot op de bodem wilde onderzoeken. De militaire diensten gaven wel enige medewerking, maar toonden naderhand nauwverholten leedvermaak dat het ons niet was gelukt het lek te vinden. Het was mijn stellige indruk dat met name de top van Defensie en minister Stemerding geen enkel belang

hadden bij opheldering van deze kwestie. Vredeling had de rubriceringsvoorschriften met voeten getreden en minimaal een ernstige slordigheid begaan door ongeregistreerde kopieën van een geheim stuk te maken en te verspreiden. Hij zat schier on-aantastbaar in Brussel op een van de belangrijkste posten in de Europese Commissie. Stermerdink was politiek verantwoordelijk en nog maar net gepromoveerd van staatssecretaris tot minister in het kabinet-Den Uyl, dat nog slechts enkele maanden voor de boeg had tot er in mei 1977 verkiezingen zouden worden gehouden. Jammer dat zo een van de duidelijkste gevallen van misbruik van goedbedoelde uitwisseling van politiek geëngageerde jongeren voor regelrechte spionage door een Oost-Europese inlichtingendienst feitelijk in de doofpot is verdwenen.

Het was midden in deze operatie, de ochtend dat ik na een rit in de zeer vroege ochtend de bewuste filmrolletjes in mijn bezit had gekregen, dat ik gebeld werd door BVD-personeelsfunctionaris Rob Schaafsma. Hij wilde mij spreken. Ik meende te weten waarover het zou gaan: het roulatieprogramma dat door HBVD Pieter de Haan was ingezet. Dat betekende dat BVD'ers, om in een leidinggevende functie benoemd te kunnen worden of hoofdambtenaar in algemene dienst te worden, zowel een binnen- als een buitendienstfunctie moesten hebben gehad. Ik was operateur, wilde dat blijven en vond net als een groot aantal generatiegenoten het systeem onzinnig. Je kon immers tal van mensen aanwijzen die bekwame analisten waren, maar voor contactueel werk, zeker het runnen van agenten, niet in de wieg waren gelegd. Hen met operaties belasten zou volgens ons zelfs schadelijk zijn voor het werk. Wat kortsnel liet ik Schaafsma weten, dat ik voor zo'n gesprek voorlopig geen tijd had, bezig met een belangrijke operatie: 'Als het over rouleren gaat, kan het wel telefonisch, want daar doe ik niet aan mee.' Schaafsma vond dat onbestaanbaar, hij zou mij anders via mijn chef bij zich laten komen. Daarop vroeg hij mij of ik wel wist dat ik mijn glazen ingooide en hij wilde mij een document laten ondertekenen waarin ik afstand deed van elke bevordering boven

het niveau van contactambtenaar A (hoofdcammies). Hierop schoot ik uit mijn slof en vroeg hem op welke opleiding voor personeelswerk hij zulke onzinnige dingen had opgedaan. Ik kon immers wel hoofd van de dienst worden en zou dan genoeg moeten nemen met dat salaris. Of hij dacht dat ik gek was. Hiervoor ben ik later op het matje geroepen door een directeur, die mij nog redelijk vriendelijk te verstaan gaf dat ik tegen een man die gewoon zijn werk deed zo'n toon niet behoorde aan te slaan. Daar had hij gelijk in. Na mijn verzet enige tijd te hebben volgehouden, moest ik er een jaar later toch aan geloven en tijdelijk een binnendienstfunctie aanvaarden. Daartoe besloot ik toen ik waarnam welke collega's die ik tot de grauwe middelmaat rekende wél aan het systeem meededen, waarmee ze ooit mijn chef zouden kunnen worden.

Operatie Koppel

Mede omdat tijdens het Tiende Wereldjeugdfestival in Berlijn duidelijk was geworden dat het MfS van politiek/ideologisch gemotiveerde agenten voor spionagedoeleinden gebruikmaakte, werd onze activiteit op dat territorium van meer belang. Bekend was ook dat de Sovjet-Russische KGB opdrachten aan de Oost-Duitsers uitbesteedde. Deze hadden, mede door de taalverwantschap en de ligging van de DDR, nu eenmaal gemakkelijker contact met Nederlanders dan Russen of andere Oost-Europeanen en bovendien waren op het eerste noch het tweede gezicht voor een Nederlander West- en Oost-Duitsers van elkaar te onderscheiden. Tot 1972 gold in de Bondsrepubliek de zogenoemde Hallsteindoctrine. Deze hield in dat de BRD het alleenrecht op vertegenwoordiging van Duitsland claimde. Erkenning van de DDR zou het onderhouden van betrekkingen met de BRD uitsluiten. Als onderdeel van zijn Ostpolitiek maakte bondskanselier Willy Brandt daar in 1972 een eind aan. In Nederland ijverde het Breed Comité voor Erkenning van de DDR, met een aantal prominente politici van CPN, PvdA, PPR, PSP en D66 – zoals Fred van der Spek en Hein Roethof –, al lange tijd voor deze erkenning. In 1969 werd het comité voortgezet als Internationaal

Permanent Comité voor de Erkenning van de DDR. Nadat deze erkenning door Nederland op 5 januari 1973 een feit was geworden, ontviel de bestaansgrond aan het comité. Logisch vervolg was, dat er naar voorbeeld van de Vereniging Nederland-USSR een vriendschapsvereniging zou komen, dus werd het comité omgevormd tot een initiatiefcomité om te komen tot de oprichting van de Vereniging Nederland-DDR (VND). In dat comité en vervolgens in de vereniging hebben wij als dienst via een aantal operaties een stevige rol gespeeld. Doel was inzicht te krijgen in de politieke beïnvloeding door de DDR, maar ook via de vereniging of door middel van door de vereniging georganiseerde delegatiereizen mogelijke inlichtingenoperaties van het MfS op het spoor te komen. Ook via het reisbureau Kontaktreizen, voortgekomen uit het JKU, hadden we een goed zicht op dergelijke reizen. Bij de oprichting van de vereniging, die op 12 oktober 1974 een feit werd met een bijeenkomst in Krasnapolsky, hebben wij ijverig meegeholpen de vereniging een aansprekend instituut te laten zijn voor diegenen die geïnteresseerd waren in contacten met de bevolking van de DDR. Bij de redactie van zowel de statuten als de introductiebrochure heb ik persoonlijk een handje geholpen. Ik herinner mij dat ik, bij het schrijven van de conceptstatuten in het BVD-kantoor, die van onze eigen personeelsvereniging OVbZ-2 en de statuten van de Vereniging Nederland-USSR als voorbeeld had.

Er werd voor gewaakt de vereniging een communistische signatuur te geven. CPN'ers van naam waren niet echt welkom bij de club, zeker niet in het bestuur. Voor het voorzitterschap werd aanvankelijk een PvdA-lid uit Amersfoort, Dick van der Meer, bereid gevonden, maar vanaf 1975 was PvdA'er met PSP-verleden Piet Burggraaf voorzitter. Hij bleef dat tot de opheffing van de vereniging in 1990. Ook de vicevoorzitters werden gevonden in nette democratische partijen. PvdA-senator en ex-luchtmachtofficier Frans Uijen bekleedde die post en vervolgens D66-Kamerlid en later staatssecretaris Dick Tommel. De laatste werd hier door Frits Bolkestein stevig over gekapitteld. Hij vond dat Tommel zich door het DDR-regime had laten misbruiken en noemde hem een politieke onbenul.

Persoonlijk heb ik met Dick Tommel in 1981 als Kamerlid voor D66 contact gehad. Hij ging toen over burgemeestersbenoemingen. In overleg met of op suggestie van Ernst Bakker heb ik een tijdje in die carrousel meegedraaid. Na de verkiezingen van september 1982, toen de fractie terugging van zeventien naar zes zetels, waren mijn kansen op dat ambt flink gedaald. Ernst Bakker leerde ik kennen, toen hij na de voor D66 succesvol verlopen verkiezingen in de Tweede Kamer was gekomen. Hij had Binnenlandse Zaken in zijn portefeuille en vroeg mij als partijgenoot advies over het toen ingediende ontwerp voor een wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten. Ernst Bakker is zijn loopbaan geëindigd als burgemeester van Hilversum.

Dankzij onze informatiepositie in de top van de vereniging hebben wij een goed zicht gekregen op de voor een deel heimelijke politieke beïnvloedingspraktijken van de DDR via de Liga für Völkerfreundschaft. Deze vereniging organiseerde tal van delegatiereizen naar de DDR, onder meer een reis van leden van het PvdA-partijbestuur. Voorzitter Ien van den Heuvel sprak na terugkeer van die reis waarderend over het land en zei vooral onder de indruk te zijn van de medische voorzieningen. Omdat het tijdens de Koude Oorlog in de partij uit den boze was positief over een communistisch regime te spreken, heeft die uitspraak haar heel wat hoon opgeleverd.

Hoewel we op zeker moment zeker vijf agenten op bestuursposten hadden, is door onze operaties in de vereniging spionage nooit aan het licht gekomen. Eenmaal leek er een voor het MfS interessant lid van de vereniging in Amsterdam te zijn, een dame die werkte bij het wiskundig centrum van de marine op Kattenburg. Daar werd onderschept gecodeerd diplomatiek radio- en telegraafverkeer gedecodeerd, een uiterst geheime instelling. De Oost-Duitsers hebben evenwel nooit interesse in haar getoond. Mogelijk heeft men niet geweten wat de beroepswerkzaamheden van dit actieve verenigingslid waren of wilde men het koste wat het kost vermijden dat de succesvolle propagandamachine die de VVD was, zou haperen door vervuiling met spionage.

In de laatste jaren van het bestaan van de vereniging stimuleerde men vooral verschillende gemeentes tot het aangaan van een jumelage met een DDR-gemeente. Het spreekt vanzelf dat de turbulente gebeurtenissen in het land in 1989 en 1990 de VVD ernstig in verwarring brachten over de te volgen koers en de te kiezen loyaliteit. Gezien de loop van de geschiedenis was de opheffing van de vereniging in oktober 1990 dan ook zeer logisch.

Om een aantal redenen is in 1985 besloten een gesprek aan te gaan met de vicevoorzitter van de Vereniging Nederland-DDR, PvdA-senator en gepensioneerd luchtmachtmajoor Frans Uijen. Het verkrijgen van informatie was niet de hoofdreden voor het gesprek, want met onze bestaande agenten in de vereniging was de informatievoorziening voldoende verzekerd. De benadering van Uijen was meer een verstoringssactie, tevens bedoeld om onze werkelijke bronnen tegen mogelijke verdenking te beschermen. Verwacht werd, dat hij verslag zou doen van zijn gesprek en zo zouden wij – ook aan de DDR – metterdaad laten weten dat wij belangstelling hadden. Hoewel ik als hoofd BOP toen geen directe bemoeienis meer had met de operatie Koppel, vond men mij toch de meest aangewezen persoon om het gesprek te voeren. De eerste keer dat ik Uijen belde voor een afspraak was juist zijn zoon overleden, dus het gesprek werd geruime tijd uitgesteld en had uiteindelijk pas in 1986 plaats. Het begon in een vriendelijke sfeer. Al snel maakte hij duidelijk er niet over te piekeren de BVD over interne verenigingsaangelegenheden te informeren en legde uit hoe groot het belang was om het door de westerse media vertekende beeld van de DDR en de bevolking te corrigeren. Hij verdedigde zijn activiteiten omdat die in lijn waren met de politiek van zijn partij en ontkende dat de DDR-ambassade hem en de vereniging als propaganda-instrument gebruikte. Toen ik mijn verwondering uitsprak over het feit dat een voormalig senator en een ontvanger van een pensioen van de Nederlandse krijgsmacht zich voor het karretje liet spannen van een totalitaire staat en vazal van de Sovjet-Unie, kreeg het gesprek een veel onvriendelijker lading. Uijen liet weten niet van een vervolg van ons contact gediend te zijn.

Bij haar onderzoek in de Stasiarchieven in Berlijn voor haar proefschrift *Over de Muur* heeft Beatrice de Graaf een verslag teruggevonden van een Stasiofficier die aan de DDR-ambassade was verbonden, dus onder diplomatieke dekmantel. Het blijkt dat Uijen na ons gesprek naar de ambassade heeft gebeld en de betrokkene uitgenodigd heeft voor een gesprek bij hem thuis. Dat kon, zo schrijft de diplomaat, uit veiligheidsoogpunt verantwoord, omdat hij vanuit de ambassade ook openlijk optrad als de contactman van de Vereniging Nederland-DDR. Het verslag van tweeënhalf A4'tje is redelijk waarheidsgetrouw, maar Uijen schildert de BVD en mij wel wat slechter af dan we waren/zijn. Volgens hem heb ik bedreigd dat hij zijn militair pensioen kwijt zou raken als wij erachter zouden komen dat hij ook geheime militaire zaken uit zijn luchtmachtijd met de Oost-Duitsers heeft gedeeld. Ik weet zeker dat ik het daar niet over heb gehad. Het zou interessant zijn mijn BVD-operatierapport, het verslag van het gesprek, naast dat van de Stasicollega te leggen.

Molukse acties

Dankzij informatie van de dienst kon in september 1975 de kaping worden verijdeld van een internationale trein, de Hoek Warszawa Expres, met een doorverbinding naar Moskou en Vladivostok. De vier Syriërs die van plan waren de trein in Amersfoort te kapen, werden in hun hotel aan het Damrak in Amsterdam gearresteerd. Het plan juist die trein te kapen, hield verband met het feit dat Nederland destijds in Moskou Israël diplomatiek vertegenwoordigde en de trein gebruikt werd voor de door Nederlandse bemiddeling gerealiseerde emigratie van Russische Joden uit de Sovjet-Unie. Het bericht over deze verijdelde treinkaping heeft Molukse jongeren op het idee gebracht dat dit een niet moeilijk te realiseren geweldsactie zou zijn, te leurgesteld en gefrustreerd als men was over de realisatie van de beloftes van Nederlandse zijde na de actie van augustus 1970. Daarnaast groeide er een generatie van jonge Molukkers op die zich slachtoffer voelden van hun achterstandspositie ten gevolge van de voor een deel door hun ouders gekozen geïsoleerde

positie in de maatschappij. Zij zagen in dat het door hun ouders te lang volgehouden idee dat het verblijf in Nederland tijdelijk zou zijn, niet realistisch was.

Op 2 december 1975 was het zover: bij het Drentse Wijster werd een trein gekaapt. Meteen bij het begin van de actie werd de machinist van de trein doodgeschoten. Dat heeft ertoe geleid dat de optie van een vrije aftocht voor de gijzelnemers niet meer in het beleidsteam onder leiding van Justitieminister Van Agt bespreekbaar was. Wel probeerde men de onderhandelingen met de kapers te rekken. Het kwam uiteindelijk twee passagiers op een nekschot in een deuropening van de trein te staan. De geëiste bus naar Schiphol en het vliegtuig dat werd geëist naar voorbeeld van de Japanse terroristen van september 1974 in Den Haag, zijn nooit serieus overwogen. Sterk was dat mevrouw Soumokil, de weduwe van de eerste Molukse president, en diens opvolger, de zachtmoedige ir. Manusama, als onderhandelaars werden ingezet om de kapers op 14 december tot beëindiging van hun actie te bewegen. Bij de flankerende bezetting van het Indonesisch consulaat in Amsterdam was het ds. Metiary die als bemiddelaar optrad. Het is onbegrijpelijk dat tegenwoordig geen beroep wordt gedaan op aansprekende personen uit de islamitische gemeenschap om hun ongetwijfeld harde oordeel uit te spreken over gepleegde of geplande terroristische acties, zoals van de vermeende Hofstadgroep.

In de nadagen van de parlementaire periode van het kabinet-Den Uyl, in mei 1977, werden de ministers nogmaals geconfronteerd met een treinkaping, nu bij het Drentse De Punt. Van die laatste actie, die met een bestorming van de trein door mariniers gewelddadig tot een einde kwam, weet ik iets over de BVD-betrokkenheid. Er werd vooral technische ondersteuning geboden, door een geprepareerde militaire veldtelefoon voor communicatie met de kapers in de trein te brengen en ook was – mogelijk net als in Wijster – af luisterapparatuur verborgen in de kratten met aan gijzelaars en gijzelnemers geleverd voedsel. Dankzij deze apparatuur, die voor het grootste deel door de eigen technische dienst van de BVD was ontwikkeld en gemaakt, wisten de mariniers bij de bestorming van de trein

redelijk precies waar in de trein de Molukse kapers zich bevonden. Bij de bestorming kwamen zes treinkapers en twee passagiers om het leven. In zijn verklaring daags na de actie zei premier Den Uyl dat hij het gebruik van geweld ervoer als een nederlaag, maar onvermijdelijk om erger te voorkomen. De tegelijkertijd met de treinkaping bij De Punt uitgevoerde gijzeling van een klas schoolkinderen in Bovensmilde is wel op vreedzame wijze beëindigd. Daarbij speelde psychiater Dick Mulder als onderhandelaar en begeleider bij de nazorg voor de kinderen een rol, evenals bij de eerdere beëindiging van de bezetting van het Indonesisch consulaat in Amsterdam, tegelijk met de actie in Wijster. Mulder genoot door zijn rol in die tijd nationale bekendheid.

De laatste gewelddadige actie van jonge Molukkers was de bezetting van het Provinciehuis in Assen op 13 maart 1978, waarbij een provinciaal ambtenaar om het leven kwam. Op de tweede dag van de bezetting, waarbij een aantal bestuurders en ambtenaren werd gegijzeld, maakte de Bijzondere Bijstands Eenheid van het Korps Mariniers zonder verder bloedvergieten een einde aan de actie, waarbij de gijzelnemers werden gearresteerd.

In het Provinciehuis was men niet enthousiast over de communicatie met het beleidscentrum in Den Haag. Inmiddels was het eerste kabinet-Van Agt aangetreden en CDA-minister van Justitie mr. Job de Ruiter had de leiding in Den Haag. Minister-president Van Agt, die zich herinnerde hoe hij zich in zijn vorige functie, op Justitie in het kabinet-Den Uyl, groen en geel had geërgerd aan de bemoeienis van de premier, hield zich vrijwel geheel afzijdig.

Persoonlijk was ik bij de Molukse aangelegenheden niet betrokken. Graag verwijs ik dan ook naar de gedetailleerde beschrijving in het boek *De Molukse Acties* van Peter Bootsma (Uitgeverij BOOM, 2000).

Wanneer we de politieke en maatschappelijke reacties op de Molukse acties van de jaren zeventig van de vorige eeuw vergelijken met die op de moord op Theo van Gogh door een fanatieke moslim in 2004, valt op dat van het stigmatiseren van de Molukse gemeenschap als zodanig niet of nauwelijks sprake was. Het

beheerste overheidsoptreden, maar vooral ook de openlijke afkeuring van de acties door Molukse leiders die bij de onderhandelingen met de terroristen werden ingezet, zal daaraan hebben bijgedragen. Het was ook bewust beleid escalatie en stigmatisering zo goed mogelijk te voorkomen.

De overeenkomsten tussen de drijfveren van de groepen Molukse jongeren destijds en die van veel islamitische, voornamelijk Marokkaanse jongeren nu, zijn significant. Zoals nu de thuis met de paplepel ingegoten islamitische godsdienst wordt gebruikt om het feitelijke ongenoegen over maatschappelijke uitsluiting of achterstelling tot uiting te brengen, zo waren het destijds de eveneens van huis uit meegekregen idealen van de Republiek Maluku Selatan die door de jongeren werden gebruikt om hun frustraties te uiten. Het is merkwaardig dat in het politieke en maatschappelijke discours deze vergelijking zelden of nooit wordt gemaakt.

De Lockheedaffaire en de Soltikow Papers

In 1976 werd het kabinet-Den Uyl ook nog geconfronteerd met wat de Lockheedaffaire zou gaan heten. Bij hearings voor de Amerikaanse Senaat in Washington, in het kader van een parlementair onderzoek naar smeergeldpraktijken door de Amerikaanse vliegtuigfabrikant Lockheed, kwamen betalingen aan 'een zeer hoog geplaatste Nederlander' aan de orde, die opliepen tot 1,1 miljoen dollar. Uit de tekst van de verklaringen van de zijde van Lockheed werd afgeleid dat het hier vermoedelijk om prins Bernhard, echtgenoot van koningin Juliana en inspecteur-generaal van de Nederlandse krijgsmacht, zou gaan. Om over het waarheidsgehalte van die geruchten duidelijkheid te krijgen, besloot het kabinet een commissie van wijze mannen onderzoek te laten doen, geleid door mr. A.M. Donner, rechter bij het Europese Hof van Justitie, met als leden de voorzitter van de rekenkamer drs. H. Peschar en dr. M. Holtrop, voormalig president van de Nederlandsche Bank. Er is in het onderzoek geen waterdicht bewijs gevonden voor het ontvangen van het geld door de prins bij de aanschaf van de Lockheed F-104 Starfighter begin jaren zestig, noch voor betaling van honderdduizend gulden

per cheque aan 'Victor Baarn' om aanschaf van de Cobra te bepleiten.

Het bewijs werd vooral niet waterdicht bevonden omdat de prins zelf bleef ontkennen en toen hem brieven werden voorgelegd waarin hij bij Lockheed aandrong op betaling van verschuldigde, want toegezegde sommen geld, gaf hij te kennen dat het geld voor het Wereld Natuur Fonds was bedoeld, net als hij later in een postuum gepubliceerd interview met *de Volkskrant* verklaarde over het betaalde bedrag. Maar bij onderzoek bleek er geen spoor van bewijs dat het geld daar ooit is aangekomen. Wel is duidelijk geworden dat geld ten behoeve van Victor Baarn in Zwitserland is geïncasseerd door kolonel Alexis von Pantschulidzew, de levensgezel van prinses Armgard, moeder van prins Bernhard. Dat Victor Baarn een alias van prins Bernhard was, heeft hij echter nooit toegegeven. Binnen de samenleving en ook in de boezem van het kabinet ontstond een debat over de vraag of er een strafrechtelijk onderzoek moest volgen, met als waarschijnlijke uitkomst dat de prins zich voor de rechter zou moeten verantwoorden en het tot een veroordeling zou kunnen komen. Het zouden vooral staatssecretaris voor Volkshuisvesting Marcel van Dam, minister van Sociale Zaken Jaap Boersma en minister van Defensie Henk Vredeling zijn geweest die voorstander van vervolging waren. Van Dam ging het verst, door te dreigen met aftreden als dat niet zou gebeuren en dan ook de reden van zijn aftreden bekend te maken, waardoor de discussie binnen het kabinet publiek bekend zou worden. Het is vrij zeker dat koningin Juliana met aftreden heeft gedreigd wanneer tot een strafrechtelijk onderzoek naar haar echtgenoot zou worden besloten. Dat heeft premier Den Uyl en vervolgens het kabinet doen besluiten van die stap af te zien. Den Uyl heeft ook besloten de bekendmaking van een soortgelijke smeergeldzaak van de prins, maar dan met betrekking tot de concurrerende vliegtuigbouwer Northrop, achterwege te laten omdat daarmee het besluit niet tot vervolging over te gaan nog minder zou worden begrepen.

Overigens heeft prins Bernhard in een postuum gepubliceerd interview met Martin van Amerongen, hoofdredacteur van *De*

Groene Amsterdammer, het ontvangen van de 1,1 miljoen dollar van Lockheed, 'een stommiteit', alsnog toegegeven. Hij zou het geld voor een groot deel anoniem aan goede doelen en armlastige vrienden hebben gegeven. Onbevestigde bronnen weten echter dat een belangrijk 'goed doel' de opleiding en opvoeding was van de in 1967 geboren buitenechtelijke dochter Alexia Grinda, verwekt bij zijn Franse maîtresse Hélène Grinda, met wie hij tot 1969 een relatie had. Ook kocht hij voor haar een riant penthouse aan een Parijse boulevard. In een eveneens postuum verschenen interview, met Pieter Broertjes en Jan Tromp in *de Volkskrant* hangt Bernhard nog weer het verhaal op over Fred Meuser, de vertegenwoordiger van Lockheed in Europa, voor wie het geld op een kwart na zou zijn bedoeld om vervolgens een deel aan het Wereld Natuur Fonds te doneren. Bij controle is gebleken dat het WNF geen cent van de gelden heeft ontvangen. Van de honderduizend gulden die in 1968 per cheque aan toonder op naam van Victor Baarn door Lockheed is betaald, heeft de prins volgehouden niets te weten. Zo'n gering bedrag interesseerde hem niet en wie Victor Baarn was? De prins had tot in zijn graf geen flauw idee. Twee leden van het management van de vliegtuigfabriek hadden dat wel: het zelfgekozen pseudoniem van de prins, verklaarden zij onder ede.

Als compromis tussen de voorstanders van vervolging van de prins en Den Uyl, die een monarchale crisis het koste wat het kost wilde voorkomen, werd uiteindelijk een openbare afkeuring van het gedrag overeengekomen. De prins werd verplicht al zijn functies in en betrekkingen met het bedrijfsleven te beëindigen. Ook werd hij ontslagen als inspecteur-generaal van de krijgsmacht en werd het hem, zij het officieus, verboden in het openbaar een uniform te dragen. Zo was het na Drees, die de monarchie redde na de Greet Hofmansaffaire in de jaren vijftig, andermaal een socialistische premier die de monarchie redde. Ook Wim Kok zag zich later voor een monarchale kwestie geplaatst: de affaire rond de besmette reputatie van Jorge Zorreguieta, de schoonvader van de toekomstige koning. Hij had als actief deelnemer de hand gehad in het vestigen van de militaire junta in Argentinië en regelde als onderminister van Landbouw

de bescherming van grootgrondbezitters tegen kleine boeren die hun rechten opeisten. Van degenen die leiding gaven aan het oprichten van een soort vakbond om voor hun belangen op te komen, zouden er verschillende zijn opgepakt en verdwenen. Het is pikant dat prins Bernhard in 1943 tijdens zijn ongeoorloofde maar wel historisch bewezen uitstapje naar Argentinië logeerde op het landgoed van dezelfde familie Zorreguieta.

Voor zover mij bekend heeft de dienst aan het onderzoek naar de gedragingen van de prins geen actieve bijdrage geleverd. Pas maanden na het verschijnen van het Lockheedrapport, in het voorjaar van 1977, kreeg ik er toch in mijn functie van runner mee te maken. Een van mijn minder belangrijke operaties was Bergansius. Onder deze naam school een Amsterdamse freelancejournalist, die zich met overgave inzette voor de strijd van het Koerdische volk voor een onafhankelijke staat. Hij had daartoe ook contact met enkele diplomaten van de Iraakse ambassade in Den Haag. Operationeel trachtten wij via Bergansius contact te krijgen met de overblijfselen van het Réseau Solidarité in Parijs, een organisatie die onder leiding van de even mysterieuze als charismatische Henri Curiel een soort koepel vormde voor steun aan bevrijdingsbewegingen in zowel Afrikaanse als Midden- en Zuid-Amerikaanse landen. Wij wilden weten hoe de geldstromen liepen, vooral in hoeverre Moskou hierbij was betrokken, en ook zicht krijgen op mogelijke illegale wapenleveranties, bijvoorbeeld aan de IRA, waarbij Libië een rol zou spelen. Langs dezelfde kanalen zouden andere terroristische bewegingen en ook Molukkers aan wapens en explosieven kunnen komen. Met Bergansius stond ik niet op erg goede voet. Ik vond hem een onaangename man. Toen hij eenmaal naar Parijs was gereisd om een poging te doen contact te leggen met een zekere Joyce Blau van de groep Curiel, hetgeen niet echt was gelukt, ontstond er meteen een verschil van mening over de kosten die hij in rekening bracht, terwijl daar tevoren afspraken over waren gemaakt.

In de loop van ons contact kwam hij vrij onverwacht op de proppen met een drukproefkopie van een artikel dat zou ver-

schijnen in het Duitse weekblad *Quick*. Het was van de hand van een zekere Michael Graf Soltikow, die gewerkt had voor de inlichtingendienst van de nazi's Abwehr en in 1940 getuige was geweest van de rekrutering door die dienst – onder druk – van prinses Armgard, de moeder van Prins Bernhard, en haar levensgezel Alexis von Pantschulidzew. In het lijvige artikel, dat in drie afleveringen zou verschijnen, werd ook gewag gemaakt van het door Pantschulidzew geopperde en met Bernhard al in 1939 of 1940 besproken plan de prins stadhouder van Nederland te maken voor de Duitsers. Hij had immers als ss'er de eed van trouw aan de Führer afgelegd en zo kon hij uit zijn onbetekenende rol als gemaal van de kroonprinses stappen en op het eerste plan opereren. Nederland zou veel bloedvergieten bespaard blijven. De artikelen gaven een gedetailleerd verslag van de betrekkingen van Armgard en de overige familieleden, inclusief Pantschulidzew, met de nazi's. Soltikow schreef juist nu met dit document op de proppen te komen, omdat hij zich er mateloos over opwond dat Bernhard in de Lockheedaffaire, een jaar eerder, opnieuw de dans was ontsprongen: niet was vervolgd en de ruim een miljoen dollar in zijn zak had kunnen houden. In het artikel wordt de rol van Pantschulidzew zwaar aangezet. Soltikow noemt hem de *Rasputin in holländischer Königsslössern*, die de Von Lippe-Biesterfelds inclusief Bernhard als marionetten zou hebben laten dansen. Het stadhouder-idee wordt helemaal aan hem toegeschreven. Tussen Soltikow en de familie Von Lippe-Biesterfeld had al in de jaren vijftig een juridisch gevecht plaatsgevonden. Bernhards broer Aschwin probeerde Soltikow een publicatieverbod te laten opleggen wegens betrokkenheid bij de moord op een Duitse officier, die bij een coup poging tegen Adolf Hitler betrokken zou zijn geweest. Toen tijdens het proces bleek dat de betrokken officier nog in leven was, ging die vlieger niet op. Een proces wegens smaad en een eis tot schadevergoeding van de zijde van Soltikow werden door tussenkomst van bondskanselier Konrad Adenauer afgelast 'in het belang van de betrekkingen met Nederland'. In het artikel maakt Soltikow ook gewag van de ontdekking van Hans Oster als de bron die aan militair attaché van Nederland

in Berlijn Bert Sas informatie had verstrekt over Fall Gelb, de inval in Nederland.

De bevriende *Quick*-redacteur had aan zijn Amsterdamse collega Bergansius advies gevraagd. De bazen van *Quick* wilden alleen publiceren als er geen ernstige juridische problemen met de Nederlandse overheid uit zouden voortvloeien. Zou dat wel dreigen, dan zou men van publicatie afzien. Toen ik de van Bergansius gekregen papieren in het voorjaar van 1977 mee naar kantoor nam, was de vanzelfsprekende vraag aan de dienstleiding wat ik B. moest laten antwoorden. Het stuk ging naar het hoofd kabinet van de dienst, mr. P.H. (Piet) van Doeveren. Diens eerste reactie tegenover mijn directe chef was dat 'die Hoekstra het stuk toch niet aan had hoeven pakken!' Het werd duidelijk als een hete aardappel beschouwd. Besloten werd het stuk voor te leggen aan dr. Lou de Jong, directeur van het Rijks Instituut voor Oorlogs Documentatie (RIOD), tegenwoordig NIOD geheten.

Het duurde tot 21 juli 1977 eer De Jong in een brief liet weten de betrouwbaarheid van Soltikow en de authenticiteit van het artikel hoog aan te slaan. In de eerste druk van zijn lijvig standaardwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* roemt De Jong Soltikow: 'Had de betrokken officier, dr. Michael Graf Soltikow, zijn eigen leven niet in de waagschaal gesteld door, na overleg met admiraal Von Canaris, het resultaat van zijn onderzoek in de doofpot te stoppen, dan zouden Oster en diegenen met wie hij in persoonlijk contact stond, al in de zomer van 1940 hun leven verspeeld hebben' (deel 2, pag. 419). Het is niet gelukt deze brief of een kopie in het archief van het NIOD terug te vinden. In 2003 heb ik een hoogbejaarde De Jong in een gesprek nog gevraagd of hij zich iets van de inhoud kon herinneren, maar hij zei dat dit niet het geval was. Wel herinner ik mij dat op enig moment Van Doeveren liet weten dat Soltikow volgens het RIOD een authentieke, serieus te nemen bron was. Voor mij en Bergansius duurde het wachten op antwoord van het RIOD natuurlijk te lang en daarom besloot ik zekerheidshalve het document niet aan hem terug te geven. Hij werd geïnstrueerd aan zijn Duitse collega te laten weten dat er

heel grote en ernstige repercussies zouden volgen als het artikel het licht zou zien. Publicatie werd daarom ontraden en zo geschiedde. Het document dat ik van Bergansius kreeg heb ik wel teruggevonden in het archief van het NIOD. Met die brief van Lou de Jong was de kous niet af. In een brief van 5 april 1978, bijna negen maanden na de eerste, schreef hij dat Soltikow een onbetrouwbare fantast was. Dit schrijven, dat ook is gevoegd bij het onderzoek van ex-directeur Hans van der Voet van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) bij de open brief van Bernhard in *de Volkskrant* van 7 februari 2004, is wel in het NIOD-archief terug te vinden. (Bernhard had Van der Voet gevraagd naar een aantal smetten op zijn blazen en dat van zijn familie onderzoek te doen. Uiteraard bleken het onterechte aantijgingen.) Uit dat archief blijkt ook dat De Jong een week voor het schrijven van zijn brief, op 29 maart 1978, op paleis Soestdijk een gesprek met prins Bernhard heeft gehad. In die periode was er een nogal onvriendelijke briefwisseling gaande tussen De Jong en Soltikow. Een bron bij de West-Duitse binnenlandse veiligheidsdienst, het Bundesamt für Verfassungsschutz, zou De Jong hebben geïnformeerd dat Soltikow onbetrouwbaar was. De Jong zelf wijst er als ondersteuning van zijn gewijzigde oordeel over Soltikow op dat die schreef over de doodsangst waar Armgard in haar gesprekken met de Abwehr over had gesproken, omdat ze betrappt was bij het luisteren naar de BBC, herkenbaar door de eerste drie tonen van de Vijfde Symfonie Van Beethoven oftewel het V-teken. Die herkenningmelodie was de BBC pas in 1942 gaan gebruiken. Het verweer van Soltikow dat antedateren in de Abwehrdocumenten heel gebruikelijk was om zo iemand uit handen van de Gestapo te redden was niet sterk, maar om op grond van deze onjuistheid alles wat Soltikow beweert en schrijft als verzonnen te betitelen, vind ik wel erg ver gaan. De Jong vindt Soltikow ook onbetrouwbaar omdat deze geen graaf van geboorte was, maar de titel had geërfd nadat hij was geadopteerd door een gravin. Van dat feit en dat zijn oorspronkelijke naam Walter Bennecke was, heeft Soltikow zelf echter nooit een geheim gemaakt. Ook de redenering dat Soltikow gedreven zou zijn door rancune wegens de misgelopen procesgang tegen de

Von Lippe-Biesterfelds in de jaren vijftig snijdt weinig hout, want het enige proces dat daadwerkelijk is gevoerd, aangespannen door de Von Lippe-Biesterfelds, is in een overwinning voor Soltikow geëindigd.

In de briefwisseling die ik bij het NIOD inzag, schrijft Soltikow dat De Jong hem monddood wilde maken door publicatie van zijn artikelen te torpederen. Het heeft er alle schijn van dat De Jong de schuld krijgt van mijn actie met het *Quick*-artikel. Soltikow schrijft er bovendien getuige van te zijn geweest, dat De Jong hem in een telefoongesprek met een uitgever in München een vervalser noemde. Hij dreigde De Jong een proces aan te doen, maar voor zover bekend is het daar nooit van gekomen. Het heeft er alle schijn van dat De Jong ten aanzien van Soltikow op z'n minst te veel waarde heeft toegekend aan de gekleurde informatie die prins Bernhard hem heeft verschaft.

In zijn boek *Ich war mitte drin* heeft Soltikow zijn verhaal alsnog gepubliceerd. Ook heeft hij in grote lijnen de informatie uit die artikelenreeks geleverd aan Wim Klinkenberg voor diens 'politieke biografie' van Bernhard, en aan Igor Cornelissen, die er in *Vrij Nederland* over schreef.

Belangwekkend aan deze historie is vooral het feit dat volgens Soltikow het idee om Bernhard stadhouder van Nederland te maken namens het naziregime al in 1939/40 aan het brein van Panschulidzew zou zijn ontsproten. De hardnekkige geruchten over de 'stadhoudersbrief', die de prins in april 1942 vanuit de Verenigde Staten aan Heinrich Himmler of Adolf Hitler zou hebben geschreven, zou een herinnering zijn aan de gemaakte afspraken. Volgens verklaringen van oud-adjunct-hoofdredacteur van *De Telegraaf* Jan Heitink, die met stelligheid beweert de brief te hebben gezien, is deze door zowel Bernhard als Juliana ondertekend. Volgens Soltikow waren de ambities van de Duitse prins en *vereidigter ss-mann des Führers* om na de bezetting van Nederland *Reichsstatthalter* te worden, bij Joachim von Ribbentrop en Hitler al in 1939/40 bekend. De heftige reactie van Bernhard op publicaties over die brief geeft te denken en strookt niet met zijn herhaalde bewering dat het een broodje-aapverhaal zou zijn. In de eerdergenoemde open brief van de

prins die *de Volkskrant* in februari 2004 publiceerde, trekt hij fel van leer tegen toenmalig NIOD-historicus en schrijver Gerard Aalders, die over de brief publiceerde. Er werd zelfs vanaf Soestdijk telefonisch gereageerd op diens optreden in het praatprogramma *Barend en Van Dorp* bij RTL4, waar hij werd ondervraagd over zijn boek *Leonie*. In dat boek, waarin de hoofdpersoon de mysterieuze Leonie Brandt, is die tijdens en na de oorlog een bijzondere rol speelde in de wereld van de inlichtingendiensten, bespreekt Aalders de verschillende speculaties over de ‘stadhoudersbrief’. Maar de prinselijke opwinding is nogal overtrokken of moeilijk te begrijpen, omdat Aalders in het boek de conclusie trekt dat alleen het opduiken van de brief uitsluitsel kan geven over het bestaan ervan.

Het verweer van Bernhard in zijn open brief dat hij niet zo dom kon zijn geweest die brief in april 1942 te schrijven, omdat toen al duidelijk was dat de kansen in de oorlog waren gekeerd en de geallieerde overwinning op het Derde Rijk aanstaande was, is ook niet sterk. Met dat argument tekent hij niet alleen zichzelf als een opportunist, maar het is ook onjuist omdat het keerpunt in de oorlog werd gemarkeerd door de Duitse nederlaag bij Stalingrad, pas in november 1942.

Opmerkelijk is ook dat Soltikow beweert dat Bernhard in 1939 al in contact stond met de militaire inlichtingendienst of rechtstreeks met het Oberkommando van de Wehrmacht. Hij zou die dienst – onder de operatiennaam *Observator* – vier dagen voor de aanvalsdatum in november 1939 hebben laten weten dat de plannen voor een inval in Nederland via militair attaché Sas bij de Nederlandse regering en de legerleiding bekend waren geworden. Dankzij die waarschuwing, gevolgd door het afgelasten van de inval op dat moment, zou Bernhard de levens van vele Duitse militairen hebben gespaard.

APPENDIX

Korte samenvatting van de inhoud van de artikelen van Soltikow

Soltikow vertelt in de eerste aflevering dat hij ten langen leste van de minister van Defensie van de Bondsrepubliek toestemming heeft gekregen zijn zwijgplicht als militair bij de Abwehr van admiraal Wilhelm von Canaris in de Tweede Wereldoorlog te verbreken. Hij kwam juist in 1977 met zijn onthullingen, omdat hij het onbegrijpelijk en onverdraaglijk vond dat Bernhard von Lippe-Biesterfeld, nadat het aannemen van steekpenningen in de Lockheedaffaire feitelijk was bewezen, opnieuw de dans kon ontspringen. Soltikow vond het onbegrijpelijk dat de prins niet is gedwongen van de 1,1 miljoen dollar steekpenningen afstand te doen, bijvoorbeeld door ze aan het Rode Kruis te schenken. Onbegrijpelijk noemde de graaf het ook dat het Nederlandse parlement concludeerde dat het bekend worden van zijn handelen voor de prins al een straf op zich was. Dat geldt toch voor iedere misdadiger in gelijke mate! Volgens Soltikow kunnen in de toekomst Nederlanders die voor soortgelijke vergrijpen worden vervolgd zich met recht beroepen op het principe van gelijkheid voor de wet. Hij haalde er zelfs de talrijke ongelukken met de Lockheed Starfighter bij: immers, als het nodig is zulke enorme bedragen aan steekpenningen te geven om je producten verkocht te krijgen, zullen ze ten opzichte van concurrerende producten vast niet deugen! En dat is getuige het grote aantal ongevallen dan ook wel gebleken. Waarmee hij Bernhard impliciet voor deze in veel gevallen dodelijke ongevallen medeverantwoordelijk houdt.

Soltikow legt in de artikelenserie uit dat hij voor de Abwehr is gaan werken om het eigen vege lijf te redden. Door zijn omgang met westerse diplomaten en door zijn studies in Oxford, Londen en Parijs zou hij 'democratisch' besmet zijn. In zijn huis werd met bevriende diplomaten naar de BBC geluisterd. De nogal anti-Duitse en vooral Führeronvriendelijke uitlatingen van die zender gingen van mond tot mond. Toen de Gestapo hem daarvoor begin april 1940 op de korrel had en met de doodstraf dreigde, zou een zwager, General der Truppentechnik

Hans von Hanstein, Soltikow te hulp zijn geschoten. Hij kwam op het idee Von Canaris in te schakelen, een Hitler niet welgezinde admiraal, die aan het hoofd stond van de militaire contra-inlichtingendienst, de Abwehr van het oppercommando van de Wehrmacht. De Abwehrchef zag er wel wat in de jonge graaf met zijn contacten in het diplomatenwereldje en zijn bekendheid met de inmiddels met de Nederlandse kroonprinses getrouwde prins Bernhard in zijn dienst aan te stellen.

Op 16 augustus 1940 was Soltikow getuige van de ‘aanstelling’ van prinses Armgard als agente bij de Abwehr. Hij citeert uit het desbetreffende proces-verbaal (pag. 35 van 44) uit haar mond: ‘Voor zijn huwelijk betreurde hij, Bernhard, niets zo erg als het feit dat hij zijn fraaie, eenvoudige zwarte ss-uniform moest vervuilen voor het Hollandse operette-uniform.’ Daarom zou volgens Soltikow het verbod nog langer zijn rijk gedecoreerde militaire uniformen te mogen dragen voor zijn moeder niet minder pijnlijk zijn geweest dan voor de ‘voormalige ss-man’ zelf.

De amant van prinses Armgard, de overste Pantschulidzew, haar paardrij-instructeur, heette bij de Abwehr de *Rasputin des Hauses Lippe-Biesterfeld*. Hij had volgens Soltikow de touwtjes van de Lippe-Biesterfeldmarionetten al in 1940 in zijn hand en liet hen naar zijn believen *tanzen*. Soltikow claimt Bernhard al sedert hun gezamenlijke studie jaren in Berlijn, eind jaren twintig, als Bernilo te kennen. Tot hun vriendenkring behoorde ook Mogens von Harbou, de zoon van de algemeen directeur van IG-Farben, het chemieconcern waar Bernhard na zijn studie een baan kreeg.

Soltikow vertelt hoe hijzelf ten gevolge van een kritisch artikel van zijn hand over SA-chef Ernst Röhm werd gearresteerd na het op 30 juni 1934 bloedig neerslaan van de beweerde dreigende *Revolte des SA-Führers Röhm*. Soltikow maakte reeds toen kennis met de Gestapogevangenis in de Berlijnse Prinz Albrechtstrasse. Anders dan Bernhard had Soltikow tot dan noch tot de partij van Hitler, noch tot de SA behoord. Hij verhaalt over executies die ss-soldaten onder het schreeuwen van ‘*Der Führer will es! - Legt an! - Gebt Feuer!*’ zonder enige vorm van proces uitvoerden. Soltikow werd op enig moment als onbelangrijke gevangene

vrijgelaten. Na zijn vrijlating zegt hij Bernilo in ss-uniform te-geengekomen te zijn. Als detail wordt vermeld dat het uniform bij een eersteklas kleermaker op maat was gemaakt. Bij die gelegenheid had Soltikow Bernilo van zijn ervaringen in de Gestapo-gevangenis verteld. Hij vond dat Bernilo als rechtenstudent de daden van zijn ss-kameraden, standrechtelijke executies zonder enige vorm van proces, toch ook als moord moest kwalificeren en liet blijken verwonderd te zijn over Bernilo's toetreden tot deze moordenaarsorganisatie. Bernhard reageerde scherp: hij vond het juist dat Hitler de *Revolte des SA* bloedig had neergeslagen. Ook de executies noemde hij juist: nu was immers de ss aan de macht! Vanaf dat gesprek, zo beweert graaf Soltikow, zijn ze van elkaar vervreemd.

Pas bij het gesprek met diens moeder op 16 augustus 1940 werd Soltikow weer aan de ongehoorde uitspraken van Bernhard herinnerd. Uit het proces-verbaal van dat gesprek wordt meer geciteerd. Over de slechte verstandhouding tussen Bernhard en zijn jongere broer Aschwin zegt prinses Armgard ter illustratie: 'Mijn jongste zoon was vaak het slachtoffer van de bruutheid van zijn sterkere oudere broer Bernhard. Als kind had Bernhard Aschwin eens met een indianenbijl een stuk van zijn oor geslagen. De dokter moest komen om het stukje weer aan te naaien.'

Soltikow, die beweert in 1940 met een *Sondervollmacht* van Von Canaris naar Nederland gestuurd te zijn om *den Vorwurf der Spionagebeteiligung des deutschgeborenen Prinzen nachzuprüfen*, schreef met veel waardering over prinses Armgard. Hij kende haar al in 1933/34 uit de paardensport en noemt haar te paard *wahrhaft eine königliche Erscheinung*. Ook toen al was de Russische kolonel Pantschulidzew haar *ständiger Begleiter*. Voor hem heeft Soltikow weinig goede woorden over. Hij wordt onsympathiek en ondoorzichtig genoemd. Vrouwen zouden zich bij hem niet op hun gemak voelen. Een mening die, aldus Soltikow, door iedereen in Berlijn werd gedeeld, behalve door prinses Armgard. Genadeloos sabelt hij de levensgezel van de schoonmoeder van koningin Juliana neer in het verhaal over de spionagezaak Von Sosnowski, die in 1934 speelde.

De steenrijke renstaleigenaar Jerzy von Sosnowski was van Poolse afkomst, een gevierd lid van de Berlijnse society in die dagen. Zijn fortuin zou vooral te danken zijn geweest aan het enorme bezit aan landerijen in Polen van zijn vader. Het was Soltikow opgevallen dat deze Von Sosnowski met de *Ost-Oberst*, zoals Panschulidzew vanwege zijn moeilijke naam vaak werd genoemd, zaken deed. Hij dacht dat het wel over paarden zou gaan.

Op 30 april 1934 werden Von Sosnowski, Panschulidzew en nog een tiental gasten na een partij ten huize van Von Sosnowski gearresteerd. Het bleek te gaan om spionage, landverraad. De meeste (Duitse) arrestanten kwamen na het afleggen van een getuigenverklaring snel weer op vrije voeten. De Pool en de Rus bleven langer vastzitten, maar naast een tweetal secretaresses van het Reichswehrministerium, die uiteindelijk voor landverraad ter dood werden veroordeeld, kwam alleen Von Sosnowski voor de rechter en kreeg een levenslange tuchthuisstraf opgelegd. Panschulidzew leek de dans te ontspringen.

Het bleek dat op de partijen ten huize van Von Sosnowski vrouwelijke medewerksters van het Reichswehrministerium die voor kortere of langere tijd aan de man wilden komen, ook tot de genodigden behoorden. Van een aantal van hen werden door een in een kroonluchter verborgen camera boven het bed van Von Sosnowski compromitterende foto's gemaakt, waarbij zij over de schouder van Von Sosnowski, van wie alleen de achterzijde was gefotografeerd, meer of minder gelukzalig lachend in de lens blikten. Vervolgens werden de dames met de foto's gechanteerd om ten behoeve van de Poolse militaire inlichtingendienst, die Von Sosnowski vorstelijk beloonde, informatie te leveren.

Soltikow beweert er bij de onderzoeksrechter in de zaak tegen Von Sosnowski, waar ook hij als getuige moest verschijnen, achter te zijn gekomen dat ook Panschulidzew meermalen degene was van wie op de gewraakte foto's vanuit de kroonluchter de rugpartij in beeld was. Volgens de rechter had Von Sosnowski van de bedcapriolen van Panschulidzew niet alleen verticaal, maar ook horizontaal foto's gemaakt, zodat hij ook een druk-

middel tegen de kolonel had. Dat was echter, naar Soltikow later zou hebben vernomen, niet de reden voor het niet vervolgen van kolonel Pantschulidzew. De Abwehr had de kolonel 'gedraaid', dat wil zeggen ten behoeve van de Duitse zaak ingezet. Maar veel plezier hebben de Duitsers niet van de gedraaide Rus gehad. Volgens Soltikow zou de eind mei 1940 krijgsgevangen gemaakte Belgische koning Leopold zijn ondervragers hebben verteld, dat prins Bernhard hem al in oktober 1939 zou hebben ingelicht over een ophanden zijnde inval van Duitse troepen in Nederland en België medio november. Bernhard zou hebben gezegd zijn geheime informatie uit de hoogste top van de Duitse Wehrmacht te hebben. Pantschulidzew was tegen de Russen ingezet, maar zou met de Nederlandse militair attaché Gijsbertus Jacobus Sas hebben 'samengewerkt'. Aan die samenwerking zou Pantschulidzew veel Nederlandse guldens hebben verdiend. (Overigens kon Pantschulidzew onmogelijk over informatie uit de top van de Wehrmacht beschikken. F.H.)

Die feiten waren dus al bekend toen prinses Armgard later in die zomer van 1940 aan Abwehrchef Von Canaris haar diensten aanbood in ruil voor bescherming tegen de Gestapo en andere organen van het Derde Rijk, die haar vanwege de rol van haar oudste zoon ernstige problemen zouden kunnen bezorgen. Belangrijkste oorzaak van haar doodsangst voor de Gestapo was een radiotoespraak, in haar of Soltikows woorden een *Hetzrede gegen seinen Führer Adolf Hitler*, die Bernhard in die zomer (1940) voor de Franse radio had uitgesproken.

De prinses bood in een brief via de Portugese gezant in Berlijn via Lissabon aan haar zoon duidelijk te maken dat hij door zijn handelwijze het leven van zijn moeder in groot gevaar had gebracht en dat er tegenover de toegezegde bescherming van de Abwehr een vanzelfsprekende tegenprestatie zou moeten staan. Zij beloofde volgens Soltikow – die hier naar een proces-verbaal van 27 september 1940 verwijst – dat zij door haar connecties in de hele wereld, ook in Londen, belangrijke geheimen zou kunnen verkrijgen van het Nederlandse koningshuis, maar ook van de Nederlandse regering in ballingschap en het Britse koningshuis. Stemningsberichten stelde ze in het vooruitzicht, maar

ook militaire geheimen, waartoe zij zich als *Widergutmachung dessen, was ihr deutschgeborener Sohn und vereidigter SS-Mann des Führers* in oorlogstijd verplicht voelde.

Met haar absolute eis dat de bescherming van de Abwehr niet alleen voor haar maar ook voor haar zoon Aschwin en haar levensgezel Pantschulidzew zou gelden, had Von Canaris grote moeite. Met Aschwin vanwege de reputatie die deze genoot en die *diesen verlangten Schutz sehr erschwerte*. Maar erger was het nog gesteld met het verzoek om bescherming van Pantschulidzew. Was hij niet een Nederlandse dubbelspion geweest? En wist de prinses daarvan? En was hij niet al in 1934 betrokken geweest bij het monsterproces wegens spionage tegen Von Sosnowski? Was de prinses ook daarvan op de hoogte geweest? Zij bevestigde noch ontkende dat. Volgens Soltikow een veelzeggend stilzwijgen. Hoe kon zij verlangen dat zo iemand, die als niet-Duitser tot tweemaal toe de Duitse zaak grote schade had toegebracht, de bescherming van de Abwehr zou krijgen? Aan haar verzekering dat Pantschulidzew haar zijn erewoord had gegeven voortaan nog uitsluitend het Duitse belang te dienen, al was het maar uit lijfsbehoud, hechtte de Abwehr niet veel waarde. Zijn goede relatie met Bernhard, die hem als zijn stiefvader was gaan beschouwen, en het belang van een goede verstandhouding met prinses Armgard hebben Pantschulidzew gered. Hij werd verplicht tewerkgesteld op een onbelangrijk goederenrangeerterrein: 'Daar kon hij de Nederlanders of de Russen niet meer verraden dan het aantal treinwagons aardappelen dat via zijn rangeeremplacement werd getransporteerd.' (In de affaire-Menten kwam naar voren dat Pantschulidzew in die positie wel aan illegaal transport van gestolen kunst heeft meegeholpen. F.H.)

Over haar zoon Bernhard vertelt de prinses in hetzelfde proces-verbaal dat hij in oktober 1939 op de hoogte was geweest van de Duitse plannen om medio november Nederland en België binnen te vallen. Hij had haar toen laten weten erg bang te zijn dat op het moment dat de inval plaats zou hebben de volkswuede van de Nederlanders zich tegen hem als Duitser en ss'er zou richten. Hij vreesde door een woedende menigte gelyncht te zullen worden. Pantschulidzew zou hem toen de 'vaderlijke' raad

hebben gegeven zich, zodra de inval een feit was, ostentatief in woord en gebaar verontwaardigd te tonen en strijdbare taal en daden – *Gesten* – tegen de Duitse overvallers te laten horen en zien. Zo zouden de Nederlanders geloven dat hij niet langer Duitser was, maar als Nederlander met hen tegen de Duitsers en tegen Hitler zou strijden.

Ter illustratie van de wijze waarop prins Bernhard deze raad van zijn stiefvader heeft opgevolgd, noemt Soltikow een treffen van de prins ergens in Zeeuws-Vlaanderen aan het einde van de strijd in Nederland in mei 1940, in gezelschap van zijn adjudant-overste Phaff, met een vrachtwagen vol Nederlandse gevangenen die van Hitlersympathie en vijfdecolonieactiviteiten werden verdacht. De gevangenen zouden Bernhard jubelend en *Heil Hitler* roepend zijn tegemoet getreden, wetend dat hij vóór zijn huwelijk immers vrijwillig de eed van trouw aan de Führer had gezworen. Soltikow kan niet nalaten dat veelvuldig in het artikel te herhalen. De arrestanten zouden hebben verwacht op gezag van Bernhard, nu de oorlog verloren leek, vrijgelaten te zullen worden. Het tegendeel was waar. Bernhard beval de gevangenen Nederlanders standrechtelijk te executeren, maar de bewakers van de arrestanten en overste Phaff wezen de prins erop dat daarvan geen sprake kon zijn. Zonder proces gevangenen doodschieten is immers moord! Soltikow herinnert aan het brute karakter van Bernhard, dat was gebleken tegenover zijn zachtere en zwakkere broer Aschwin, maar vooral in de woordenwisseling die hij zelf met de prins had na de Röhmrevolte en die eindigde met een rechtvaardiging van standrechtelijke executies ‘want nu was eindelijk de ss aan de macht’.

Tijdens de ondervraging van prinses Armgard had Soltikow zich gerealiseerd dat het moordbevel van Bernhard daar in Zeeuws-Vlaanderen puur theater was geweest en behoorde tot de *Gesten* die de raspoetin Pantschulidzew als marionettenspeler zijn stiefzoon liet maken. Het waren, analyseert Armgard en/of Soltikow, gebaren geweest waarmee Bernhard wilde afrekenen met de koele bejegening in de eerste jaren aan het Nederlandse hof vanwege zijn Duitser zijn en (ex-)ss'er. Hij wilde zich roomser dan de paus, voor 150 procent Nederlander, tonen.

In dezelfde rij door Pantschulidzew ingegeven gebaren rangschikt Soltikow het verhaal dat de prins in de vroege ochtend van 10 mei 1940 vanaf het dak of balkon van het paleis (Huis ten Bosch?) op Duitse vliegtuigen zou hebben geschoten, maar natuurlijk opzettelijk zonder die te raken. Dat die schietpartij een loos gebaar was, zou volgens Soltikow blijken uit het feit dat prins Bernhard, terwijl er steeds nieuwe golven Duitse vliegtuigen overkwamen, plotseling tegen het paleispersoneel zou hebben gezegd nu genoeg van het schieten te hebben, want hij had zich nog niet gebaad en geschoren. Dat moest nu eerst gebeuren. Soltikow wijst erop dat officieren die zich om te baden en zich te scheren van het strijdtoneel terugtrekken, zich in elk leger voor de krijgsraad zouden moeten verantwoorden. Een Nederlandse sergeant zou het vuren op de Duitse vliegtuigen van de prins hebben overgenomen en een Duits toestel hebben neergehaald.

Ook de aanmelding van Bernhard als vlieger bij de Engelse Royal Air Force zou uit de koker van regisseur Pantschulidzew gekomen zijn. Het zou een pro-forma-aanmelding moeten zijn, die op de Nederlanders en Engelsen indruk zou maken. Pro forma, omdat volgens Pantschulidzew, die hier volgens Soltikow voor het eerst een misrekening maakt, de Engelsen de aanmelding van Bernhard natuurlijk niet zouden accepteren. Men zou nooit een prins van Duitse geboorte, die als ss'er levenslange trouw aan Adolf Hitler had gezworen, aannemen: de ss-eed is immers voor het leven bindend en kan niet door het simpele feit van een huwelijk worden opgeheven. Volgens prinses Armgard was Pantschulidzew hoogst verbaasd geweest dat Bernhard in de RAF was opgenomen. In haar woorden was ook de prins zelf erdoor teleurgesteld. Armgard zei te vrezen dat de RAF haar zoon tegen Duitse doelen en wellicht uit propagandaoverwegingen tegen 'zijn' land Lippe-Detmold in zou zetten. En wat als hij op zo'n missie zou worden neergeschoten? Hem zou na een show-en monsterproces de galg wachten!

Soltikow vertelt hoe zijn aanstelling als *Agentenführer* bij de Abwehr van het Oberkommando van de Wehrmacht bijna in

weerwil van de voorspraak van zwager generaal Von Hanstein in het honderd was gelopen door een zekere overste Oster, die vond dat iemand als Soltikow in de gevangenis hoorde. Een tip over het uitlekken van de invasieplannen in Noorwegen zou hem moeten kunnen redden, omdat hij daarmee de waarde van zijn diplomatieke contacten voor de Abwehr kon aantonen. Bij die gelegenheid zou hem zijn verteld dat het vaker gebeurde dat de Abwehr op tijd op de hoogte was van het voortijdig uitlekken van een *Einmarschdatum*, zoals medio november 1939, toen zij tijdig vanuit Den Haag te horen hadden gekregen dat de Nederlandse militair attaché in Berlijn majoor Sas, vier dagen voor de geplande inval op 12 november, alarm had geslagen en de datum blijkbaar had vernomen uit het Oberkommando. Nog dezelfde dag was de Abwehr in Berlijn vanuit Den Haag door hun bron Observator over het uitlekken ingelicht. Dat had tienduizenden Duitse soldatenlevens gescheeld, nu het verrassingseffect er niet meer was. De Nederlandse troepen waren in hoogste staat van paraatheid en alle verloven waren ingetrokken.

Soltikow suggereert dat met Observator prins Bernhard werd bedoeld, want zijn neef Dohnanyi, die hem als vervanger van Von Canaris als Abwehrchef te woord stond, vertrouwde hem toe dat de identiteit van Observator mogelijk alleen bij Von Ribbentrop als Reichsminister van Buitenlandse zaken en Hitler bekend was. Dohnanyi weet wel te melden dat Observator als dank voor zijn diensten na de inval in Nederland als Reichsstathalter, rijksstadhouder, aangesteld wil worden. ‘Wij hier bij de Abwehr hebben zo onze vermoedens,’ zou Dohnanyi eraan hebben toegevoegd. Na november zou Observator nog meer dan twintig keer een waarschuwingsbrief over de opgevoerde paraatheid in Nederland wegens een uitgelekte *Einmarschdatum* hebben verzonden en steeds was de nieuw vastgestelde datum voor de inval juist weergegeven.

Natuurlijk had Hitler in november 1939 bevolen de verrader in het oppercommando van zijn Wehrmacht op te sporen. Dat het daarmee maar niet wilde lukken, had ertoe geleid dat Gestapochef Himmler Hitler had voorgesteld de zaak maar van de Abwehr naar zijn Gestapo over te hevelen. Dat zou het begin

van het einde van de Abwehr zijn geweest. Neef Dohnanyi zou Soltikow hebben voorgehouden dat in het achterhalen van de identiteit van de verrader in de top van de Wehrmacht zijn kans lag om zich van de bescherming van de Abwehr te verzekeren en zo de dreigende vervolging voor het luisteren naar de BBC en het verspreiden van beledigende verhalen over Duitsland en de Führer af te wenden.

Het was de Abwehr, die na november 1939 majoor Sas onder observatie had, opgevallen dat deze regelmatig kolonel Pant-schulidzew ontmoette. Maar deze Ost-Oberst verkeerde niet in de topositie in de Wehrmacht om over topgeheime informatie te beschikken.

Soltikow wendde zich tot zijn diplomatieke vrienden om zijn huid en hun carrière te redden met informatie over de bron in de top van de Wehrmacht, maar natuurlijk wilden deze diplomatenvrienden van Soltikow hem niet de identiteit van de bron in de Wehrmachttop onthullen. Toch wilde men Michael Graf Soltikow wel helpen. Een proces tegen hem over de anti-Duitse uitlatingen waar ook zij bij waren betrokken, zou hun diplomatieke loopbaan immers geen goed doen. Na enig beraad besloot men Soltikow van een sensationeel verhaal te voorzien, dat het bij Von Canaris en vervolgens Hitler goed zou doen.

Soltikow kreeg van zijn vrienden te horen dat een diplomaat die was verbonden aan het Duitse gezantschap in Den Haag volgens de lezing van de Gestapo bij een roofmoord in Den Haag om het leven was gekomen. Hij zou samen met een bediende, toen hij een enorm bedrag aan Nederlandse guldens bij zich had, om het leven zijn gebracht. Weken of maanden later zouden de lijken in een gracht zijn gevonden.

In werkelijkheid, zo werd Soltikow toevertrouwd, leefden Von Putlitz en zijn bediende in Londen. De Gestapoleugen dat Von Putlitz het slachtoffer zou zijn geweest van een 'Joodse roofmoord' was gelijk aan de bewering dat de 17-jarige Jood Herschel Grünspan in opdracht van het wereld-Jodendom de jonge Duitse diplomaat Ernst von Rath in Parijs van het leven had beroofd. Grünspan was een schandknaap en Von Rath een homo-seksueel, die in de Parijse homowereld onder de schuilnamen

Notre Dame en Botschafterin (ambassadrice) bekendheid genoten.

Natuurlijk vroeg Soltikow een bewijs voor het verhaal over Von Putlitz. Men beweerde aan te kunnen tonen dat deze naar Londen was ontkomen met 250.000 Nederlandse guldens die het Duitse gezantschap in Den Haag toebehoorden. Het verhaal over Von Putlitz luidde dat een zekere sir Vansittart al tijdens een eerdere stationering op de Duitse vertegenwoordiging in Londen had ontdekt dat Von Putlitz met zijn bediende in een 'op een huwelijk gelijkende verhouding' leefde. Daarop zouden de Britten hem voor de keus hebben gesteld hem naar Duitsland terug te sturen, waar hem een weinig plezierige ontvangst aan de grens zou wachten, of alle geheime documenten die hij in zijn diplomatieke functie tot zijn beschikking had aan de Engelsen te leveren. Zo had hij de Britten inzage gegeven in de correspondentie van Hitler met zijn toenmalige ambassadeur in Londen, Von Ribbentrop. Dat speelde voor en na de Londense vlootovereenkomst van 18 juni 1935. In dat vlootverdrag had Hitler beloofd maximaal een derde van de Britse tonnage aan oorlogsbodems te bouwen in ruil voor Britse 'vriendschap', in feite een maritiem niet-aanvalsverdrag. De door Von Putlitz naar de Britten gelekte correspondentie zou duidelijk hebben gemaakt dat Hitler geenszins van plan was zich aan de verdragsafspraken te houden. Deze informatie zou belangrijk aan de Engelse oorlogsverklaring tegen Duitsland hebben bijgedragen.

Toen Von Putlitz in 1938 naar Den Haag werd overgeplaatst, zou sir Vansittart met hem in nauw contact zijn gebleven. Uiteindelijk was Von Putlitz door een vliegtuigje met zijn bediende naar Londen gehaald. Het feit dat hij daarbij nog even snel zijn gezantschap het enorme bedrag van 250.000 gulden afhandig had gemaakt, had hem de verachting van het corps diplomatique in Londen opgeleverd. Onder het motto 'We houden van het verraad, maar wij verachten de verrader' werd door zijn diplomatenvrienden besloten Soltikow met het bericht 'Von Putlitz leeft in Londen' naar de Abwehr te sturen om zijn vege lijf te redden.

Soltikow overlegde bij zichzelf dat het feit dat hij in de nek-aan-nekrace tussen Abwehr en Gestapo om de gunst van Hitler de Abwehr een doelbewuste leugen over de Joodse roofmoord kon melden, al een mooi resultaat was, maar dat zo ook kon worden verklaard waarom de met de mond beleden liefde van Hitler voor Groot-Brittannië niet alleen onbeantwoord was gebleven, maar de Engelsen hem zelfs de oorlog hadden verklaard.

Soltikow had succes. Hij werd naar Den Haag gestuurd om uit te zoeken wat zich daar precies had afgespeeld rond de verdwijning van Von Putlitz op 14 september 1939. De vaststelling dat Von Putlitz op de dag van de roofmoord zelf alle geld van zijn bankrekening had opgenomen en de rekening had opgeheven en dat bediende Willi Schulz zijn motorfiets dezelfde dag voor een zacht prijsje aan de dealer van het Duitse motormerk had verkocht, haalde het roofmoordverhaal voldoende onderuit.

Bij een etentje, gedurende zijn verblijf in Den Haag, met een knappe telefoniste van de Duitse vertegenwoordiging zou Soltikow hebben vernomen dat zij Von Putlitz regelmatig met overste Pantschulidzew had doorverbonden. Dat vond zij opmerkelijk, omdat Pantschulidzew eind 1936 tijdens de voorbereiding van het huwelijk van Juliana en Bernhard het middelpunt was geweest van een diplomatiek schandaal. In het bijzonder gravin Zech, de echtgenote van de Duitse gezant in Den Haag en dochter van de vroegere rijkskanselier Von Bethmann-Holweg, had destijds veel moeite gedaan vrouwen van collega in Londen, Parijs en Duitsland te overtuigen van de smakeloosheid van de moeder van de Duitse prins Von Lippe-Biesterfeld. Zij trachtte alles en iedereen te mobiliseren in een poging de blamage af te wenden dat de 'stalknecht' met wie de prinses *in wilder Ehe* leefde, haar bij het huwelijk zou vergezellen. De gravin vond het ook beschamend dat Bernhard hem zijn stiefvader noemde. Ook had de gravin er in de telefoongesprekken geen geheim van gemaakt dat de stalknecht wegens spionage al eens vast had gezeten in een zaak waarin recentelijk de executie van twee secretaresses van het Reichswehrministerium was bekendgemaakt. Daarmee was ook het luxe leven dat de stalknecht/kolonel leidde verklaard, want de rijlessen aan de verarmde prinses konden niet

veel opleveren. Gravin Zech had in Haagse regeringskringen haar waarschuwingen duidelijk laten horen, dat een *böser Geist* van het huis Von Lippe-Biesterfeld op deze wijze bij het Nederlandse koningshuis over de vloer zou komen. Soltikow: 'Had de Nederlandse regering zich toen, eind 1936, laten waarschuwen, dan waren het koningshuis en de huidige (1977) koningin Juliana een lieve en beminnelijke vrouw, het Lockheedschandaal bespaard gebleven.'

In het derde en laatste deel van zijn artikelenreeks vertelt Soltikow dat de Von Lippe-Biesterfelds na de oorlog uiteraard de rol van prinses Armgard en haar amant kolonel Pantschulidzew als Abwehragenten in de Hitlertijd uit alle macht hebben willen verdoezelen. Daartoe zijn, aldus Soltikow, twee meineden door leden van de familie gezworen. Beide meineden zouden zijn ontsproten aan het vindingrijke brein van de Russische spion kolonel Pantschulidzew. En passant noemt Soltikow nog even de ergernis die de met een Poolse 'stalknecht' ongehuwd samenwonende prinses Armgard bij koningin Wilhelmina had veroorzaakt. Die had zich dan ook lang tegen haar vestiging in Nederland gekeerd.

In het rapport van de Commissie van Drie, die in 1976 de Lockheed-affaire onderzocht, duikt Pantschulidzew weer op: deze had (pag. 166, rapport Cie. van Drie) op 3 oktober 1960 in hotel Dolder in Zürich van Lockheed 1,1 miljoen dollar in ontvangst genomen en gestort op een nummerrekening (62628) bij de Schweizerischen Bankverein in Zürich. Volgens de commissie belette het Zwitserse bankgeheim het om onomstotelijk aan te tonen dat die 1,1 miljoen dollar vervolgens door Pantschulidzew aan prins Bernhard is uitbetaald. 'Had men mij maar als getuige gehoord,' verzucht Soltikow: 'Dan was het oordeel van de commissie van Drie wezenlijk anders, wezenlijk ongunstiger voor prins Bernhard uitgevallen.'

Soltikow beweert dat de commissie de moeite had moeten nemen kennis te nemen van zijn schrifturen, waarin hij Pantschulidzew als een Russische spion ontmaskert, die onbegrijpelijkerwijs als een tweede Raspoetin aan het Nederlandse hof werd geduld. Als de Nederlandse regering zich al in 1960 niet

doof had gehouden voor zijn waarschuwingen over de aard en de rol van deze Pantschulidzew, zou het hele Lockheedschandaal Nederland bespaard zijn gebleven. Soltikow had ook aan koningin-moeder Wilhelmina brieven geschreven over de kolonel. Die brieven en ook een aantal antwoorden van Wilhelmina zou Soltikow in een bankkluis bewaren. Daarin zou prinses Wilhelmina hem hebben laten weten dat zij zich niet kon bezighouden met de door hem aangeroeerde zaken.

Volgens Soltikow had de Nederlandse regering de moeite moeten nemen, toen in 1960 en later, na te gaan wie hij was. Dan had men kunnen weten dat hij een rol speelde in de Abwehr van Von Canaris en voor de oorlog bekend was in het Berlijnse diplomatieke circuit, ook bij militair attaché Sas. Bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en directeur Lou de Jong had men dat kunnen verifiëren. Dan zou men, aldus Soltikow, hebben kunnen begrijpen dat men zijn waarschuwingen niet zomaar in de wind had moeten slaan.

Soltikow citeert vervolgens uit deel 2 van de beroemde serie over de Tweede Wereldoorlog van de hand van Lou de Jong, waarin hij inderdaad wordt genoemd.

De aap komt steeds meer uit de mouw: Soltikow heeft er duidelijk ongelofelijk de pest over in dat zijn waarschuwingen voor Pantschulidzew, de raspoetin aan het hof, zijn genegeerd.

Zou men wel naar hem hebben geluisterd, dan hadden ze (de BVD?) deze Russische spion in de gaten kunnen houden en kunnen weten van zijn duistere transporten baar geld tussen het Zwitserse Zürich en paleis Soestdijk. Want in gedeelten zou het Lockheedgeld volgens Soltikow door Bernhards stiefvader naar Nederland zijn overgebracht. Omdat Pantschulidzew in 1968 is overleden, kon Bernhard in 1976 simpelweg ontkennen dat de 1,1 miljoen dollar ooit door deze aan hem is uitbetaald. Daarom bleef het, voor Soltikow onvoorstelbaar, bij de vaststelling dat de prins 'zich in transacties had begeven die de indruk moesten wekken dat hij ontvankelijk was voor steekpenningen'.

De twee gewraakte meinden die na de oorlog moesten dienen om de rol van prinses Armgard en prins Aschwin als Abwehragenten onder het tapijt te houden, schrijft Soltikow

toe aan prins Aschwin en een neef van prins Bernhard, Ernst-Eberhard von Krieger. Zij zouden meinedige verklaringen tegen vier personen, onder wie Soltikow, hebben afgelegd om hen niet alleen zodoende in de denazificatieperiode bestraft te krijgen, maar daarna ook aan een *Berufsverbot* te onderwerpen. Vooral Soltikow als schrijver/publicist zou het moeten ontgelden.

Aan de Engelsen zou Aschwin hebben geschreven ervan uit te gaan dat een licentie om het vak van schrijver-publicist uit te oefenen – die was in die jaren nog verplicht in bezet Duitsland – hem onthouden moest worden. Hij zou door zijn werk bij de Abwehr een medeplichtige aan de coup tegen Hitler op 20 juli 1944, een zekere Von Kleist, hebben ontmaskerd en aan de Gestapo hebben uitgeleverd, hetgeen voor de jonge officier de dood aan de galg had betekend. Het feit dat de beschuldiging werd ingebracht door de broer van prins Bernhard, die van de Engelsen inmiddels de titel generaal-veldmaarschalk had gekregen en (het was 1950) inspecteur-generaal van de Nederlandse strijdkrachten was geworden, zette het verhaal wel kracht bij. Op aanwijzing van prins Aschwin werd Von Krieger als getuige opgevoerd. Daarbij zou zijn verzwegen, dat dit een neef van de familie was: zijn moeder en prinses Armgard waren zusters. Von Krieger zou onder ede hebben verklaard dat hij als rechter de eerste dag van een proces tegen Soltikow had meegemaakt, waarin deze luitenant Von Kleist bij de Gestapo had verklikt en aan de galg gebracht vanwege deelname aan de coup van 20 juli 1944. Het bedoelde proces tegen Soltikow vond echter plaats op 1 en 2 juni 1944. Het was dus onmogelijk dat die beschuldiging gegrond was. Temeer toen later bleek dat de bedoelde toenmalige luitenant Von Kleist nog springlevend was!

Niettemin hebben de Von Lippe-Biesterfelds volgens Soltikow van december 1950 tot april 1952 getracht via de rechter beschuldigingen tegen Soltikow te verzamelen. Aan 760 personen zouden vragenlijsten over zijn gedrag tijdens de oorlog zijn gestuurd. Het eindoordeel luidde: *‘Der betroffene Soltikow war zweifellos kein National-sozialist.’* Er staat ook in dat hij van Von Canaris de bijzondere opdracht had uit te zoeken hoe generaal-majoor Sas aan zijn voorkennis over de *Einmarsch* van de Duitse

troepen in Nederland en België was gekomen. De leverancier van die informatie zou voor landverraad worden vervolgd. Volgens de gerechtelijke uitspraak van 1952 zou Soltikow geweten hebben dat overste, elders als generaal aangeduide, Oster (dezelfde die hem eerder bij de Abwehr wilde weren?) de bron van informatie was. Maar omdat Oster niet uit geldelijk gewin, maar uit antinationaalsocialistische, patriottische motieven had gehandeld, zou Soltikow zijn wetenschap uit Oster hebben verzwegen. Omdat hij van het noemen van de naam van Oster bij zijn Abwehrchefs zelf groot voordeel gehad zou hebben, moeten, aldus de gerechtelijke conclusie, ook bij Soltikow antinationaalsocialistische motieven een rol hebben gespeeld. (Het is opmerkelijk dat Soltikow nergens in zijn verhaal vertelt hoe hij aan de wetenschap over Oster is gekomen. Het is waarschijnlijker dat Von Canaris als chef van de Abwehr zelf Osters rol heeft verzwegen. F.H.)

Soltikow zou na het gewonnen proces tegen prinses Armgard een klacht wegens smaad hebben ingediend bij het Amtsgericht in Bonn. Tegen prins Aschwin en Von Krieger zou hij bij de rechtbank in Hamburg strafklachten wegens meened hebben ingediend. De klachten tegen de leden van de familie Von Lippe-Biesterfeld zouden na enige juridische machinaties op grond van de politieke implicaties en de betrekkingen met het Nederlandse koningshuis door tussenkomst van bondskanselier Adenauer van tafel zijn gegaan. De klacht tegen Von Krieger is vastgelopen, omdat hij zich in de Ostzone had gevestigd, in Potsdam, buiten het bereik van de West-Duitse justitie. Soltikow beweert uitgezocht te hebben dat Von Krieger zich nadien, net als de overige leden van de familie Von Lippe-Biesterfeld en hun stalknecht, in Nederland heeft gevestigd.

Voordien had Von Krieger in een verhoor overigens ruitelijk erkend dat hij zijn meinedige verklaring had afgelegd op verzoek van de minnaar van zijn tante prinses Armgard, namelijk de Rus Pantschulidzew. Openbaarheid van die verklaring werd door de rechter met een beroep op de openbare orde tegengehouden. Be-doeld werd het belang van de inspecteur-generaal van de Nederlandse strijdkrachten, in wiens belang de gewraakte meinedige

verklaringen immers waren afgelegd, aldus Soltikow. Ook zou Adenauer via het Bondsduitse ministerie van Defensie Soltikow als ex-militair van de Abwehr onder bedreiging met hoge gevangenisstraffen hebben verboden over de spionagezaak Von Lippe-Biesterfeld te publiceren. Een vroegere Abwehrmajoor, Kremritz, zou Soltikow hebben opgedragen desgevraagd te verklaren prinses Armgard nooit te hebben gekend. Deze Kremritz, die Soltikow ook een betaalde dubbelspion noemt omdat hij na de oorlog met de Amerikanen samenwerkte, had Soltikow tijdens het proces tegen hem begin jaren vijftig gedagvaard als getuige om aan te tonen welke druk op hem werd uitgeoefend vanuit Nederland. Hij is echter nooit op komen dagen. Volgens dr. L. de Jong zou Soltikow op grond van deze gang van zaken uit wraak het verhaal over de Abwehrconnectie van prinses Armgard hebben verzonnen en de onderliggende documenten hebben vervalst. Adstructie van die bewering van De Jong is nergens te vinden.

Soltikow eindigt zijn artikelenserie met de vraag of de Nederlandse regering na kennisname van de documenten die hij in een bankkluis bewaart – en waarvan hij voor deze artikelen maar een fractie zegt te hebben gebruikt – niet tot heropening van het onderzoek van de Commissie van Drie zou moeten besluiten.

Vredesbeweging en de 'hand van Moskou'

Hoewel ogenschijnlijk het grote aantal incidenten – niet in het minst de terroristische acties waarmee het kabinet-Den Uyl was geconfronteerd – de cohesie bevorderde, bleef er in de boezem van het kabinet toch veel spanning. Ook tijdens de Molukse acties had Van Agt moeite het leiderschap van Den Uyl te accepteren. Hij stond een veel slagvaardiger optreden voor dan de altijd even bedachtzame minister-president. Er was voortdurend sprake van een incompatibilité d'humeur tussen Van Agt en Den Uyl, met De Gaay Fortman als wijze *middle man*. Van Agt bleef zich een in de politiek verdwaalde wetenschapper vinden, terwijl Den Uyl een politicus in hart en nieren was.

De immer gespannen verhouding tussen enerzijds de confessionele partijen KVP en ARP, die tijdens de kabinetsperiode in het CDA waren opgegaan met oppositiepartij CHU, en anderzijds de PvdA, liepen vooral hoog op door de affaire-Menten. De oorlogsmisdadiger Pieter Menten was in eerste instantie aan vervolging ontkomen en daarvoor haalden Kamerleden van de PvdA minister van Justitie Van Agt keihard onderuit. Deze was daardoor zo diep gekwetst dat het begin van het einde van het kabinet was ingezet. Het kabinet viel uiteindelijk op 22 maart 1977 over de grondpolitiek. De progressieve partijen vonden dat bij onteigening van landbouwgrond voor woningbouw de agrarische gebruikswaarde basis voor vergoeding moest zijn om grondspeculatie tegen te gaan. Van Agt en de zijnen hielden vast aan de marktwaarde. Op 28 maart besloot het kabinet in demissionaire staat in zijn geheel tot de verkiezingen op 25 mei, het einde van de parlementaire periode, aan te blijven. Daardoor kreeg het kabinet nog te maken met de afhandeling van de trein-

kaping bij De Punt op 23 mei en de gijzeling van een klas schoolkinderen in Bovensmilde.

Nadat de PvdA met Den Uyl weliswaar de verkiezingen had gewonnen, lukte het niet opnieuw een kabinet van progressieve, linkse signatuur te formeren. De weerzin tegen de PvdA was te groot bij het CDA en vooral bij hun politiek leider Van Agt, die daarnaast een behoorlijke persoonlijke aversie tegen Den Uyl had ontwikkeld. Na een dankzij een persfoto beroemd geworden etentje in restaurant Le Bistroquet aan het Lange Voorhout in Den Haag, vormden Van Agt en Hans Wiegel van de VVD het eerste kabinet-Van Agt, dat op 19 december 1977 werd beëdigd.

Inmiddels had bij de BVD aan de top een wisseling plaatsgevonden. De door de rangen in de dienst tot hoofd opgeklimmen drs. A. Kuipers was opgevolgd door de gewezen belastinginspecteur mr. Pieter de Haan. Het was in de geschiedenis van de dienst voor het eerst dat er een buitenstaander werd gearachuteerd en voor velen was dat even slikken. De man had immers geen flauw benul van inlichtingenwerk, zeker niet van operaties. Geruststellend was dat Hans of Hassan Neervoort, het plaatsvervangend hoofd, nog een aantal jaren op die post zou blijven. Hij was met name gepokt en gemazeld in het operationele werk en werd dan ook gezien als de hoeder van de belangen van het operationele werk, het werken met menselijke bronnen als agenten en informanten. Neervoort nam ook de verantwoordelijkheid voor kwetsbare projecten als operatie Mongool op zich, gaf tips en aanwijzingen en bemoeide zich ook in persoon met verschillende van mijn BOD/BSO-operaties. Overigens was het voor de dienst niet ongunstig dat vvd'er Wiegel nu minister van Binnenlandse Zaken was: De Haan had als lid van die partij goede connecties in de top. Staatssecretaris Henk Koning was een goede vriend van de familie De Haan en er vrijwel kind aan huis.

Onder De Haan vond al vrij spoedig een reorganisatie plaats die aan vorm en werkwijze van de dienst niet veel veranderde, maar wel een opwaardering van leidinggevende functies betekende. Dat leek daarnaast bedoeld om een aantal leidinggevendenden die al heel lang op hun post zaten, een andere plek te geven.

Er werden voor de voormalige hoofden B en C coördinatorfuncties gecreëerd. PBC (Politieke Beïnvloeding Coördinator) werd jhr. A.H.W. (Adje) de Jonge en B.C. (Barend) Booij werd coördinator van terrorismebestrijding. In hun plaats werden nieuwe directeuren benoemd. In de wandeling heette het dat De Jonge en Booij weggecoördineerd waren. De afdelingen B en C werden directies, D (beveiligingsbevordering) en E (ondersteunende diensten, volg/observatieploeg, onderzoek, vertalers, etc.) werden hoofdafdelingen. De secties werden afdelingen en zo werden zowel de benamingen als de functieniveaus van leidinggevendenden aangepast. De een noemde het inflatie, een ander vond het eindelijk gerechtigheid. De dienst werd in de ambtelijke organisatie een directoraat-generaal. De oude secties BOD en BPO werden samengevoegd tot de afdeling BSO (B, Speciale Operaties), waarvan ik als operationeel medewerker deel uitmaakte.

Naast deze organisatorische aanpassing werd ook het door velen verguisde roulatiesysteem voor onze categorie ingevoerd.

Na een heel korte uitstap van twee of drie dagen naar de afdeling CF als sectorchef Molukkers werd ik in het voorjaar van 1978 sectorchef heimelijke politieke beïnvloeding bij de afdeling BC (B, Communisme). Daar viel ik in zekere zin met mijn neus in de boter, want de campagne Stop de Neutronenbom was in volle gang. Oorspronkelijk was de verontrusting over de introductie op Amerikaans initiatief van dit nieuwe type bom in het arsenaal van de NAVO vanuit de kerkelijke vredesbewegingen Pax Christi en het IKV gekomen. Tegen dit wapen, dat werd gekenschetst als een typisch kapitalistische uitvinding, werd geageerd omdat het stralingswapen mensen doodde, maar gebouwen onbeschadigd liet. Het spreekt vanzelf dat Moskou er veel belang aan hechte deze acties te stimuleren en daartoe deed zich een prima gelegenheid voor. Bij de verkiezingen op 25 mei 1977 had de CPN maar liefst vijf haar zijn zeven zetels verloren, reden voor de partijtop om hun leider Paul de Groot definitief aan de kant te zetten en zich op de partijkoers te herbezinnen. Onder De Groot had de partij jarenlang een internationaal geïsoleerde positie gehad. In het Sino-Sovjetgeschil, dat de internationale communistische beweging sedert de jaren zestig sterk had ver-

deeld, had de partij geen keuze gemaakt. Het onderhouden van contacten met de Sovjet-Russische moederpartij had verschillende partijleden zelfs de kop, althans hun partijboekje, tevens lidmaatschapsbewijs, gekost. Onder leiding van partijvoorzitter Henk Hoekstra reisde een zware CPN-delegatie in de zomer van 1977 naar Moskou in een poging de betrekkingen met de Sovjet-Russische partij en daarmee de internationale communistische gemeenschap te herstellen. In hoeverre een succesvolle campagne tegen de neutronenbom als een toelatingsexamen gold om in de schoot van de internationale communistische beweging onder leiding van de Sovjets terug te keren, weten wij niet. Wel hebben wij kunnen vaststellen dat de CPN zich veel moeite heeft getroost om op onopvallende wijze van het Samenwerkingsverband Stop de Neutronenbom een massabeweging te maken en dat de organisatie via de DDR van geld is voorzien. Door onze operationele inspanningen is de betaling vastgesteld van zeker 50.000 gulden en veel giften in natura. In haar dissertatie *Over de Muur* schrijft Beatrice de Graaf dat het overmaken van 140.000 gulden ten behoeve van de campagne is vastgesteld bij onderzoek in de Stasiarchieven. Met dat geld werden conferenties en manifestaties georganiseerd. Dat heeft met zekerheid gegolden voor de culturele manifestatie Wij tegen de Neutronenbom, een internationale estafette en het nationaal en internationaal forum Wat kunnen wij doen tegen de kernwapenwedloop. Daarnaast is er hulp in natura verstrekt, zoals propagandamateriaal en andere faciliteiten. Duidelijk was dat het CPN-lid van de Tweede Kamer Joop Wolff achter de schermen de acties registreerde, terwijl de onbekende CPN'er Nico Schouten de formele leider was van het samenwerkingsverband.

Het doen van onderzoek naar de vredesbeweging was voor ons in zekere zin spitsroeden lopen en het ontdekken van de hand van Moskou, althans Oost-Europa, in de campagne was dan ook geen sinecure. Door de goede betrekkingen die leden van met name het IKV (Mient Jan Faber e.a.) onderhielden met parlementariërs die de campagne ook van harte steunden, had de regering aan de Kamer de harde toezegging gedaan dat de BVD zich niet met de vredesbeweging zou bezighouden, althans

er niet actief informatie over zou inwinnen. Toen later bleek dat de militaire inlichtingendiensten toch een kaartsysteem hadden, waarin iedereen die zich met de vredesbeweging bezig had gehouden werd vermeld, ontstond dan ook groot rumoer. Wat wij als BVD natuurlijk wel mochten onderzoeken, waren de mogelijke machinaties vanuit communistisch geregeerde landen om die campagne te beïnvloeden, maar bij het verbod die beweging als zodanig te mogen infiltreren was dat een lastige opgave. Niettemin is het gelukt contacten van de internationaal bekende Sovjetpoliticoloog Alexei Arbatov met Joop Wolff vast te stellen. Arbatov, een Sovjetpoliticoloog die vloeiend Engels sprak, gold als intermediair tussen de KGB en het Politbureau van de CPSU. Hij was officieel adviseur van het Centraal Comité van de CPSU inzake betrekkingen met vooral de Verenigde Staten. Na de val van het systeem in 1990 claimde hij in zijn in 1992 verschenen autobiografie *The System: an Insider's Life in Soviet Politics* dat hij het Sovjetsysteem van binnenuit had helpen hervormen in het tijdperk van Michail Gorbatsjov. Ook kritiseerde hij later de hervormingen van Boris Jeltsin, die de economische macht in handen van enkele niet gekozenen legde ten koste van de middenklasse.

In de campagne had het door de CPN en dus communisten opgetuigde samenwerkingsverband aanvankelijk wel een leidende en initiërende rol, maar langzaam maar zeker nam het IKV onder leiding van Mient Jan Faber die positie over. Bij het aanbieden van de volkspetitie met 1,1 miljoen handtekeningen tegen de neutronenbom op 18 april 1978, het feitelijke slotstuk van de campagne, stond het IKV duidelijk op het eerste plan, maar als motor om de beweging tot een massabeweging te maken had de CPN haar werk gedaan. Daarmee waren de positie en de faam van de partij bij de Sovjetbroeders geheel hersteld.

Joop Wolff heeft naar alle waarschijnlijkheid ook invloed uitgeoefend op collega-Kamerleden en zelfs op minister van Defensie dr. R.J.H. Kruisinga. Deze was van oorsprong arts – in de jaren vijftig was ik ooit zijn patiënt toen hij keel-, neus- en oorarts in Leeuwarden was. Na zijn kortstondige ministerschap heeft hij dan ook een loopbaan gehad in de World Health Orga-

nization (WHO), de Wereldgezondheidsorganisatie van de VN. Kruisinga werd tot ieders verrassing in het eerste kabinet-Van Agt op 19 december 1977 minister van Defensie. Al vrij kort na zijn aantreden deed hij de merkwaardige uitspraak als persoon tegen de introductie van de neutronenbom te zijn, maar als minister het kabinetsstandpunt te verdedigen dat het wapen een goede aanvulling op het NAVO-wapenarsenaal zou zijn. In die periode sprak ik een aantal malen met de toenmalige chef Defensiestaf (nu heet dat commandant der strijdkrachten), de luchtmachtgeneraal Rob Wijting, met wie ik een heel goede band had sinds de tijd, de jaren 1968-1970, dat ik onder hem diende als inlichtingenofficier op vliegbasis Leeuwarden. Ik herinner mij hoe Wijting zich opwond over die uitspraak van Kruisinga: 'Als ik hier morgenochtend dronken in de goot word gevonden, kan ik ook niet zeggen: ik ben niet de chef Defensiestaf, ik ben nu de persoon Wijting!' In de periode dat bekend werd dat de minister het moeilijk had met zijn standpunt over de neutronenbom, heeft Joop Wolff hem een aantal malen in zijn Wassenaarse huis bezocht en daar urenlange gesprekken met hem gevoerd. Dat hebben wij als dienst vast kunnen stellen. Natuurlijk kennen we niet de inhoud van de gesprekken, maar wel weten we dat Wolff er tevreden over was. De twee kenden elkaar goed van de achterliggende jaren waarin ze beiden Kamerlid waren geweest en samen in enkele vaste commissies hadden gezeten. Niet lang na de bezoeken van Wolff besloot Kruisinga op 4 maart 1978 als minister af te treden wegens gewetensbezwaren tegen de introductie van de neutronenbom. Zelf verklaarde hij zijn bezwaren nadien door te verwijzen naar het doorwerken van de traditionele vredesgetuigenis in zijn doopsgezinde opvoeding in Grijpskerk – door hem Sudeten-Friesland genoemd – en naar gesprekken met een Noorse geestverwant. Na de Wende is uit onderzoek in de archieven van de Stasi gebleken dat dit aftreden door deze dienst nog dezelfde avond als een overwinning werd gevierd. Dick Engelen noemt de invloed van Wolff op Kruisinga onwaarschijnlijk en mijn eerdere beschrijving van de gang van zaken een 'typisch voorbeeld van fixatie van de BVD op de CPN'. Hij schrijft dat in zijn boek *Frontdienst* (pagina 221), dat Enge-

len in 2007 bij BOOM Amsterdam publiceerde, een in opdracht van het ministerie geschreven, niet al te kritische beschrijving van de BVD ten tijde van de Koude Oorlog. Engelen betoogt dat veel partijen, ook het CDA van Kruisinga, zich tegen het neutronwapen keerden. Op 4 maart 1978 was daar echter nog geen sprake van en stond Kruisinga met zijn bezwaren in het kabinet alleen. Zijn partij zag in zijn opstelling geen aanleiding een kabinetscrisis te forceren, maar benoemde uit eigen kring na een korte interim-periode van Jan de Koning, dr. Willem Scholten als zijn opvolger op Defensie.

Wat er ook van zij, de langdurige avondlijke gesprekken in de Wassenaarse woning van de toenmalige minister van Defensie met een prominente communist, terwijl de CPN zich inzette de antineutronenbomcampagne tot een succes te maken, en Kruisinga's kort daarop genomen besluit uit gewetensbezwaren af te treden, alsmede de viering daarvan in Oost-Berlijn, kunnen onmogelijk als niet ter zake doende worden gezien. De gesprekken met Wolff zullen niet de enige of misschien ook niet de voornaamste reden zijn geweest dat Kruisinga besloot af te treden, maar het lijkt naïef te veronderstellen dat die dingen los van elkaar stonden. Voor mij is zeker dat er van beïnvloeding sprake is geweest. Het aftreden van de minister volgde zo kort op de gesprekken met Wolff dat het bij de dienst een opluchting was, want wij zaten te worstelen met de vraag of en hoe zijn bezoeken aan de minister aan de regering gemeld moesten worden. Dat zou immers niet kunnen zonder dat Kruisinga dat zelf ook zou vernemen en dan lag een zoektocht naar de bron voor de hand, hetgeen wij het koste wat het kost wilden vermijden. Nu hij geen minister meer was, was dat probleem opgelost.

Natuurlijk is het niet zo dat de massale campagne in het kleine Nederland president Jimmy Carter in april 1978 deed besluiten voorlopig van verdere ontwikkeling van het wapen af te zien. Niettemin werd dit besluit wel degelijk in het communistische kamp gevierd als een overwinning van de niet alleen hier maar in meer landen gevoerde campagnes, die overigens vrijwel nergens zo massaal waren gesteund als in Nederland. Het onderzoek van de BVD naar de rol van de communisten in de campagne tegen

de neutronenbom, met op de achtergrond de morele en materiële steun uit Oost-Europa, had die rol duidelijk gemaakt. Tot dan hadden ook wij de suggestie in de rechtse pers hierover met de nodige scepsis beschouwd. Zowel *De Telegraaf* als *Elsevier* en de tv-actualiteitenrubriek *TROS Aktua* hamerden er onophoudelijk op dat de religieus bewogen antikernwapenacties werden uitgevoerd door een stel naïevelingen die een willoos werktuig in de handen van Moskou waren en waarschijnlijk ook door Moskou financieel werden gesteund. Wij stelden ons als doel door juiste en op feiten gebaseerde informatie aan de regering te leveren, de hetzeachtige berichtgeving van *De Telegraaf* cum suis te neutraliseren of minstens te nuanceren. Daarom werd besloten om daarover een uitvoerig rapport, *De verborgen factor in de kernwapendiscussie*, het licht te doen zien. Dit rapport, voornamelijk van de hand van Anne Douma, verscheen uiteindelijk pas in februari 1981. Teneur van het rapport was dat de CPN nog steeds een instrument was voor heimelijke politieke beïnvloeding door de Communistische Partij van de Sovjet-Unie, de CPSU, die gemaskeerd werd in organisaties als het *Samenwerkingsverband Stop de Neutronenbom*, *Stop de Kernwapenwedloop*. Uitspraken van Alexei Arbatov gaven inzicht in de bedoelingen van Moskou en het was duidelijk dat de DDR vanwege de taalverwantschap en de geografische ligging was uitverkoren om aan het Sovjetbeleid ter beïnvloeding van de kernwapendiscussie in Nederland logistiek gestalte te geven. Het rapport maakte op basis van veel feiten duidelijk dat veel ideeën, strategieën en standpunten van het samenwerkingsverband in Nederland van de CPN afkomstig waren, die op haar beurt rechtstreeks contact daarover had met het Centraal Comité van de CPSU in Moskou.

Gezien de overwegend lovende reacties op het rapport – met uitzondering van die van minister Ed van Thijn – werd besloten een publiek toegankelijke versie te maken en die aan de media ter beschikking te stellen. Daartoe zou de meeste informatie uit operationele bron worden weggelaten of nog meer neutraal moeten worden geformuleerd. Voordat het zover kwam, verscheen Wibbo van der Linde in de actualiteitenrubriek *TROS Aktua* met het rapport en lag de inhoud dus ‘op straat’. Onderzoek

wees uit dat de versie die Van der Linde had getoond, afkomstig was van een militaire zusterdienst. De collega die het rapport daar zonder toestemming had achtergelaten, heeft daar nog een behoorlijke schrobbering voor gekregen. Achteraf is bekend geworden dat een andere medewerker van de dienst het rapport in dezelfde tijd ook al aan Mient Jan Faber van het IKV ter lezing ter beschikking had gesteld. In zijn boek *Vooruitgeschoven Spionnen* (Spectrum 2007) noemt Faber deze inmiddels overleden collega, Rijer van Roon, bij naam. Beschreven wordt hoe Van Roon, geschrokken van de ophef over de uitzending van de TROS, Faber opbelde om het rapport onmiddellijk van hem terug te krijgen. Faber onthulde ook dat Van Roon hem had verteld dat de BVD de schoonmaakploeg van het IKV-kantoor betaalde om de inhoud van de prullenbakken ter beschikking te stellen. Hij heeft die ploeg toen meteen ontslagen. Daarover heb ik later met IKV-vredesactivist Jan ter Laak een paar keer gesproken. Hem ontmoette ik na het verschijnen van mijn eerste boek, waarin het mislukte gesprek dat de dienst met hem had wordt vermeld. Ik ontmoette hem onder meer bij de promotie van Beatrice de Graaf. Hij vroeg naar de prullenbakkenactie en ik gaf toen als mijn mening dat het mij hoogst onwaarschijnlijk leek dat de BVD interesse had gehad voor de inhoud van prullenbakken van het IKV. Het was immers geen officieel object van de dienst, zulke methodes werden spaarzaam ingezet en dan alleen tegen echte targets. Van Van Roon, die nog vele jaren na mij bij de dienst is blijven werken, moest ik via Faber begrijpen dat wat ik voor vrijwel onmogelijk hield toch waar was. Zelf was ik destijds bij de directie C, contraspionage, werkzaam en dus niet van de prullenbakactie op de hoogte.

Over de doden niets dan goeds, maar mij moet wel van het hart dat Van Roon, met wie ik vriendschappelijke collegiale banden onderhield, hier een voor mij onbegrijpelijke grens was overgegaan. Faber schrijft dat zij elkaar regelmatig spraken bij een Chinees restaurant aan het Haagse Savornin Lohmanplein. Van Roon informeerde hem, behalve over de activiteiten van de schoonmaakploeg, ook over een rapport dat de CIA over hem had geschreven. Ter rechtvaardiging voerde Van Roon aan te

vinden dat zijn collega's ethische grenzen hadden overschreden. Dat moge zo zijn, daarin kan ik met hem meegaan, maar dat had hij in mijn optiek dan intern aan de kaak moeten stellen en wat mij betreft hoog moeten spelen. Dat heeft hij destijds niet gedaan. Ik weet uit ervaring dat, als hij dat wel had gedaan, het vrijwel zeker effect zou hebben gehad.

Rijer van Roon als een soort 'mol' binnen de dienst, een gedachte waar ik moeilijk aan kan wennen. Overigens werd er destijds wel heel anders met (vermoedens van) deloyaal gedrag omgegaan dan tegenwoordig. Ik heb met verbazing het eerdergenoemde boek *Halve lucht* van Heleen 'de Waal' gelezen. Deze AIVD-medewerkster met een goede staat van dienst werd op verdenking van lekken naar een *Telegraaf*-journaliste in 2009 op het Zoetermeerse AIVD-kantoor gearresteerd en zat vijf maanden in voorarrest, voor een groot deel in 'alle beperkingen', hetgeen een erbarmelijk regime van afzondering en isolatie inhoudt. Wij hebben, toen ik bij de directie C werkte, verdenking gehad tegen een collega van wie de volg- en observatieploeg vaststelde dat hij in een Haagse sauna tegelijkertijd aanwezig was met de toenmalige KGB-resident in Den Haag, Lopushinski. Er is toen voorzichtig wat meer informatie ingewonnen en het bleek dat betrokkene niet echt een motief had – Heleen S. 'de Waal' trouwens ook niet – maar dat meer contacten dan die ene ontmoeting in de sauna niet waren uit te sluiten. Hoe in het persoonlijke contact tussen directie- en dienstleiding en betrokkene een en ander is afgehandeld, weet ik niet. Al snel werd de conclusie getrokken dat er geen of onvoldoende reden was aan zijn loyaliteit te twijfelen. Betrokken collega is 'toevallig' kort daarna bij de hoofdafdeling D geplaatst, waar hij zich met beveiligingsadvies bezighield en hij geen of minder toegang meer had tot gevoelige informatie. Hij speelde in zijn nieuwe functie een belangrijke rol in het onderzoek naar de Pakistaanse kerngeleerde Abdul Qadir Khan, die min of meer onder de ogen van de dienst en van de ex-BVD'er die hoofd beveiliging bij UCN – nu Urenco – in Almelo was, geheimen over het ultracentrifugeproject (verrijking van uranium) stal en daarmee zijn vaderland aan een kernwapen hielp. Zelf ben ik bij die affaire op geen enkele

wijze betrokken geweest en zal er hier dan ook niets over schrijven.

Daarnaast waren er vermoedens dat een medewerker die familiebetrekkingen in Zuid-Afrika had en geen tegenstander was van het apartheidregime, mogelijk lekte naar de Zuid-Afrikaanse dienst BOSS, waarmee ten tijde van de internationale boycot geen relatie werd onderhouden. Later heb ik begrepen dat die vermoedens gegrond waren en ik heb daar in mijn vorige boek melding van gemaakt. Het betrof een medewerker die weliswaar een administratieve functie had, maar wel toegang had tot uiterst gevoelige operationele informatie. Na het verschijnen van mijn boek belde de man mij op en vroeg of hij bedoeld werd met de man die naar de Zuid-Afrikaanse dienst lekte. Toen ik dat bevestigde, vroeg hij verbaasd hoe ik dat wist. Dat heb ik hem uiteraard niet verteld. Daarop bekende hij uitvoerig dat hij dat inderdaad had gedaan en hoe, iets wat hij zei nooit eerder te hebben verteld. Hij leerde stukken uit operatiedossiers uit zijn hoofd, ging dan in de lunchpauze naar de Zuid-Afrikaanse ambassade, zei bij de vertegenwoordiger van de BOSS zijn lesje op en dat deed hij vele dagen achter elkaar. Het betrof operaties waarin de antiapartheidsbeweging een rol speelde. De man had de dienst inmiddels, waarschijnlijk met een WAO-uitkering, verlaten via het maatschappelijk werk. 'Ik ben min of meer gek verklaard,' zei hij.

Hoe goed het voor de dienst ook was dat HBVD mr. Pieter de Haan goede betrekkingen had met de politieke leiding van de VVD, met het aantreden van het tweede kabinet-Van Agt in 1981 was het wat dat betreft uit met de pret. De nieuwe minister van Binnenlandse Zaken Van Thijn moest niet veel van de dienst hebben. Zo noemde hij het eerdergenoemde en alom geprezen rapport *De verborgen factor in de kernwapendiscussie* een tendentieuus stuk. Dat gebeurde in een Kamerdebat in april 1982, dat was aangevraagd door Ad Wagenaar van de RPF en Joris Voorhoeve van de VVD, over de berichten van Russische invloed op en financiële steun aan het IKV. Men wilde inzage in de financiële administratie, hetgeen gebeurde. In het debat werden ook de nodige vragen gesteld over de activiteiten van de BVD met betrekking

tot de vredesbeweging en het IKV. In de beantwoording aan de Kamer week Van Thijn op essentiële punten af van de door de dienst zorgvuldig voorbereide en hem door Pieter de Haan persoonlijk verstrekte beantwoording, hoewel het er in beide gevallen op neerkwam dat van Russische invloed op het IKV als zodanig geen sprake was. In de beantwoording van André van Es van de PSP verdedigde de minister zijn dienst overigens wel, maar zijn negatieve uitlatingen over de rapportage van de dienst en zijn afwijken van de verstrekte tekst schoten het diensthoofd in het verkeerde keelgat. Hij speelde de voorbereide tekst door aan Joris Voorhoeve, die niet naliet de minister opheldering te vragen over het grote verschil tussen zijn beantwoording en de voorbereide ambtelijke tekst. Dat leidde weer tot begrijpelijke woede van de minister.

Het was niet echt aan Van Thijn te wijten dat de discussie over de bejegening van de CPN ook in zijn ministerschap aan de orde kwam, maar feit is wel dat die activiteit behoorlijk aan banden werd gelegd. In een periode waarin de communistische partij haar positie in het internationaal communisme had hervonden, nog openlijk beleed naar de dictatuur van het proletariaat te streven en de banden met de CPSU in Moskou hecht waren te noemen, ontstond de discussie of de partij nog wel onderwerp van aandacht voor de dienst moest zijn. Aanleiding was een klacht bij de Kamercommissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van iemand die zijn baan, een vertrouwensfunctie, was misgelopen op grond van zijn CPN-antecedenten. Het was commissievoorzitter Den Uyl die de kat de bel aanbond, maar de discussie werd Kamerbreed na het eerder vermelde optreden van HBVD Pieter de Haan in de talkshow van Sonja Barend op zaterdagavond 21 december 1981. Het optreden van De Haan, zijn eerste en laatste op tv, leidde tot enige opschudding in het parlement. Volgens *de Volkskrant* was de CPN woedend, PvdA-Kamerlid Roethof stelde vragen en zowel PvdA-fractievoorzitter Wim Meijer als PPR-fractievoorzitter Ria Beckers zei er de minister over aan de tand te willen voelen. Het resultaat van het debat was dat de CPN, die met Marcus Bakker als fractievoorzitter een gewiekst en gewaardeerd debater in de Kamer

had, voortaan als een normale democratische partij zou worden beschouwd, de toegang tot vertrouwensfuncties niet langer op het enkele feit van CPN-antecedenten kon worden geweigerd en de BVD geen bijzondere aandacht en inspanningen meer aan de partij zou besteden. In de praktijk betekende dat het terugtrekken van de vele agenten in de CPN, maar dat gebeurde heel geleidelijk, ook om reden van veiligheid. Immers, agenten zouden opvallen als zij plotseling met hun soms behoorlijk actieve en prominente rol in de partij zouden stoppen. Maar ook geloofden vele BVD'ers niet in het gelijk van de minister en de Kamer. Men vond de partij nog steeds staatsgevaarlijk en ook in de discussie met de minister en de Kamercommissie werd gewezen op de betrekkingen met Moskou en de heimelijke politieke beïnvloedingsactiviteiten, bijvoorbeeld in de vredesbeweging, maar ook in de vakbonden. Daarop werd de 'aspectenbenadering' bedacht. De CPN als partijorganisatie was geen onderwerp van aandacht meer, maar op een aantal aspecten, waarvan de contacten met Oost-Europa en de heimelijke politieke beïnvloeding de belangrijkste waren, zou de partij nog wel in de gaten worden gehouden. Dat was natuurlijk een legitimatie om de agenten die dicht bij of in de beleidbepalende organen zoals het partijbestuur zaten te handhaven.

De ergste botsing tussen De Haan en minister Van Thijn die ik mij herinner, ging over een klacht bij de vaste Kamercommissie van het Haagse lid van de Rode Jeugd, Aart van Wijk. Deze persoon werd door de volg- en observatieafdeling E XIII een periode onder controle gehouden en daartoe was een vaste observatiepost ingericht in een woning tegenover de zijne, waar een kamer werd gehuurd van een daar wonende alleenstaande dame. De dochter van deze buurvrouw was het niet erg met de gastvrijheid van haar moeder eens en vond het nodig Van Wijk over de actie te informeren. Zij had ook de apparatuur beschreven die haar moeders gasten bij zich hadden. Het betrof verbindingssapparaat met de mobiele observatie, maar in het gesprek werd dit opgevaardeerd tot een toen zonder ministeriële machtiging verboden richtmicrofoon. Van Thijn vroeg De Haan ter voorbereiding van de beantwoording aan de Kamercommissie

tekst en uitleg en tot diens grote ergernis nam hij geen genoegen met de uitleg over de aard van de apparatuur, waarvan hij de beschrijving door de dochter van de overbuurvrouw had. Hij wilde deze zien eer hij De Haan geloofde. Ik herinner mij hoe een van woede rood aangelopen HBVD met de spullen terug moest naar het departement, omdat de minister hem niet op zijn woord geloofde!!! In een televisie-interview heeft Van Thijn later ook nog eens grinnikend verteld hoe De Haan de apparatuur bij hem op tafel smet, kokend van woede. Het is nooit meer goed gekomen tussen De Haan en Van Thijn, maar ook niet tussen Van Thijn en de BVD. Toen hij later burgemeester van Amsterdam was, hield hij voorlichting door de BVD aan de gemeenteraad tegen. Er was in een aantal gemeentes ongerustheid over de acties van de ‘beweging’ – waaronder zowel gewelddadige krakers als antimilitaristen en antikernenergieactivisten werden begrepen – en de rol van politie en BVD jegens die groeperingen. Besloten werd dat het toenmalige hoofd opleidingen van de dienst, de welbespraakte Peter Keller, in de gemeenteraden van plaatsen waar dat relevant was een voorlichtend verhaal over de rol van de dienst zou houden. In een aantal gemeentes werd zijn optreden als zeer verhelderend hogelijk gewaardeerd. In Amsterdam vond Van Thijn dat er geen behoefte was aan een ‘propagandapraatje’ van de BVD in de raad.

Nadat het kabinet-Van Agt-Wiegel, later het kabinet-Van Agt I genoemd, de gehele parlementaire periode had uitgediend, was het tweede kabinet dat de naam Van Agt droeg een wel heel kort leven beschoren, waardoor ook aan het ministerschap van Van Thijn al na acht maanden een einde kwam. Het tweede kabinet-Van Agt struikelde over onenigheid over een omvangrijk pakket bezuinigingen, dat, gezien de economisch moeilijke tijd, noodzakelijk werd geacht. Het unieke feit had zich voorgedaan dat het kabinet de eerste keer al viel nog voordat het debat over de regeringsverklaring plaats had gevonden. Toen werd nog gelijmd, maar bij de voorjaarsnota 1982, toen de bezuinigingen voor dat jaar en 1983 moesten worden ingevuld, viel het kabinet Van Agt II, ook wel het kabinet-Van Agt-Den

Uyl-Terlouw genoemd, alsnog. Op 13 mei werd het ontslag aangeboden aan koningin Juliana en zeventien dagen later werd het rompkabinet-Van Agt 11 beëdigd. Het kabinet werd gevormd door ministers van CDA en D66. Op Binnenlandse Zaken kwam D66-minister Max Rood, die zich, ook ten aanzien van de dienst, buitengewoon consciëntieus en op een sympathieke wijze van zijn taak kweet. Na de vervroegde verkiezingen bood het kabinet al op 4 november zijn ontslag aan. Het eerste van drie kabinetten onder CDA-premier Ruud Lubbers trad aan, nadat Van Agt vrij onverwacht het CDA-leiderschap eraan had gegeven. Tot zijn overlijden 'in het harnas' op 20 februari 1986 was vvd'er Koos Rietkerk minister van Binnenlandse Zaken. De 'familieband' van het hoofd van de dienst met 'zijn' minister was hersteld. Het werd zeer betreurd dat de nogal kleurloze, saaie, maar zeer sympathieke en integere Koos Rietkerk ten gevolge van zijn plotse-linge overlijden zijn ambtstermijn niet heeft kunnen volmaken. De termijn werd uitgediend door Rudolf de Korte, die niet van een overmaat aan inzicht in en belangstelling voor het werk van de dienst blijk gaf.

Contraspionage en de internationale arena

Hoewel ik het meende dat ik door mijn plaatsing bij de afdeling BC als ‘pootchef heimelijke politieke beïnvloeding’ met mijn neus in de boter viel gezien de toen woedende campagne tegen de neutronenbom, had ik het er na verloop van tijd slecht naar mijn zin. Weliswaar werd mij nog enkele malen gevraagd bijzondere operationele klussen te doen – ook om mij tevreden te stellen, denk ik – maar in de loop van 1979 besloot ik dat het na ruim een jaar genoeg was. Het stond mij het meest tegen dat je geen ‘eigen product’ maakte, niet iets waar je zelf op was aan te spreken of af te rekenen. Je schreef rapporten en rapportjes, regeringsbrieven, stukjes voor de Coördinator Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (CVIN), het NATO Special Committee, week- en maandoverzichten, kwartaalrapporten en wat dies meer zij. Maar in de kamer naast de mijne zat mijn gewaardeerde chef, Anne Douma, die over een heel goede hand van schrijven beschikte en meestal werd er het nodige en soms ook onnodige aan de redactie van mijn teksten veranderd. Dat ging mij in toenemende mate irriteren. Eenmaal heb ik een opzichtig onzinnige passage in een stuk geschreven om te zien wat er zou gebeuren. Er werd helemaal niet op gereageerd! De desbetreffende passage werd geschrapt of aangepast. Daarna heb ik dat nog een paar keer gedaan en mijn ongenoegen aan de immer vriendelijke en aardige Douma kenbaar gemaakt, maar niets hielp. Douma en ik kenden elkaar beter dan overige collega’s: hij is ook een Fries, afkomstig uit Sneek en een studiegenoot van mijn broer aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, waar beiden theologie

studeerden. Zijn familie en een deel van de mijne waren ook zakelijk gelieerd en bevriend.

Ik besloot bij de Inlichtingendienst Buitenland in Wassenaar te solliciteren naar een operationele functie. Daar kende ik enkele mensen en ik begreep dat men daar het vermaledijde roulatiesysteem niet kende. Brief geschreven, gesprekken gehad in de privéwoning van een IDB'er of een safehouse in Voorschoten en op een moment in de nazomer van 1979 zou hoofd van de IDB Hagen zijn BVD-collega De Haan vragen om toe te stemmen in mijn overstap naar hun dienst. Het was een afspraak tussen de diensten dat zij geen personeel van elkaar over zouden nemen zonder wederzijdse instemming. Toen ik van dat voorgenomen gesprek hoorde, heb ik kort daarvoor zelf een afspraak met De Haan gemaakt. Dat gesprek vond de dag voor het geplande bezoek van Hagen plaats. Ik vertelde De Haan dat ik wist dat een van de onderwerpen van gesprek met het hoofd van de IDB de volgende dag mijn overstap naar die dienst zou zijn en ik legde uit wat mij tot die stap had bewogen. Hij zei dat hij zich ter voorbereiding van ons gesprek terdege had laten informeren over wie en wat Frits Hoekstra was en daarom had besloten niet aan die overstap mee te werken, sterker, die te blokkeren. Wel zei hij mijn motieven te begrijpen. Hij beloofde daar spoedig wat aan te doen, maar vroeg mij enig geduld te hebben. In oktober werd ik overgeplaatst naar de directie C, niet in een operationele functie, maar als sectorhoofd bij de afdeling satellietlanden, waar de operaties tegen de Tsjechische, Roemeense en Hongaarse diensten werden geleid en geanalyseerd. Enkele maanden later, in december van dat jaar, werd ik hoofd van de gehele afdeling, inclusief de sector Polen, Cuba, Bulgarije en 'overige landen', en ook van het operationele deel. Zowel de runners als de caseworkers vielen onder mijn leiding en ik had de vrijheid mij, zij het met mate, zelf ook daadwerkelijk met operaties bezig te houden. Het was een enorme promotie. Ik was 33 jaar, hoofd van een vrij grote beleidsafdeling! Mijn sollicitatie bij de IDB zal aan deze gang van zaken vrij zeker hebben bijgedragen.

Vershil tussen B en C

Het operationele werk bij C verschilde wezenlijk van dat bij de directie B. Ging het er bij B om de democratische rechtsorde te beschermen tegen antidemocratische, meest ideologisch geïnspireerde groepen en personen, bij C had je echt met een tegenstander te maken: de inlichtingendiensten van de Warschaupactlanden die, vooral met behulp van hier te lande geaccrediteerde diplomaten, hun functie als dekmantel gebruikten om hier op ruime schaal spionage te bedrijven. Wat maakte het kleine Nederland interessant? In de eerste plaats was Nederland een trouw NAVO-lid, waar enkele belangwekkende militaire instituten waren gevestigd: het hoofdkwartier van Allied Forces Central Europe (AFCENT) in Zuid-Limburg, de research- en analyseafdeling van Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE Technical Centre) op de Waalsdorpervlakte en de Kernwapenopslag Volkel en Darp bij Havelte. Ook was er belangstelling voor wetenschap en techniek, zowel met militaire als civiele toepassingen, zoals de Optische Industrie Oude Delft, het Philips Natuurkundig Laboratorium (NatLab) en natuurlijk de overheid zelf, waar men niet alleen informatie wilde halen maar ook (heimelijke) politieke beïnvloeding uitoefende. Dat laatste gebeurde overigens niet alleen door de Warschaupactdiensten. Vooral de Amerikanen van het CIA-station op de ambassade in Den Haag trachtten door contacten met politici en hoge ambtenaren op ruime schaal een vinger in de politieke pap te krijgen, niet in het minst in de periode dat er in het parlement heftig werd gedebatteerd over de wenselijkheid mee te doen met een volgende stap in de wapenwedloop, zoals de plaatsing van kruisraketten op Woensdrecht.

Officieel waren de CIA-officieren die aan de ambassade waren verbonden onze liaisons. Net zo hadden ook andere bevriende landen vertegenwoordigers van hun inlichtingendiensten in Den Haag gestationeerd, zoals een Britse MI6-man met een assistent en een secretaresse. Een Canadees van de Royal Canadian Mounted Police (RCMP) hield zich voornamelijk bezig met screening van emigranten naar Canada, maar hij vergaarde en passant ook politieke informatie. De Australiërs waren er

om dezelfde reden en de Duitsers waren vertegenwoordigd door één man van de BND. De Israëliërs waren officieel in Brussel gestationeerd en voor Nederland geaccrediteerd, maar in tal van vestigingen in ons land had Mossad en/of Shin Beit onofficiële vertegenwoordigers, zoals bij de Amsterdamse vestiging van El Al. Officieel mochten deze diensten geen operationele activiteiten in Nederland ondernemen zonder ons medeweten en onze toestemming. Dat de Amerikanen die regel ruim aan hun laars laptten, net als de Britten trouwens, was duidelijk maar werd oogluikend toegestaan. Als wij er last van kregen volgden wel protesten, maar voor het overige moesten wij officieel geloven dat de rond de tien CIA-officieren in Den Haag zich, als ze geen liaisongesprekken met ons voerden, bezighielden met het lezen en analyseren van Nederlandse kranten en opiniebladen.

Terug naar het operationele werk. Anders dan toen bij B was er bij C over operaties dagelijks overleg met de analisten van de 'binnendienst', die ook operaties initieerden. Bij B was het toen nog zo dat getracht werd de analisten onkundig te laten van de identiteit van de bronnen, de agenten. In de praktijk was dat tamelijk onzinnig, maar het was de officiële lijn.

Dat het bij C ging om het ontdekken van spionage en daarmee het vaststellen van strafbare feiten waarvoor Nederlanders terecht zouden moeten staan, was een belangrijk verschil met B, waar het nooit ging om strafbare feiten, behoudens uit de hand lopend gewelddadig activisme of het vaststellen van onoorbare spionageactiviteiten van een diplomaat, die dan via Buitenlandse Zaken tot persona non grata werd verklaard 'wegens activiteiten die niet met zijn diplomatieke status in overeenstemming zijn'. Dat gebeurde wel eens maar was niet snel een optie, omdat het handiger was een geïdentificeerde inlichtingenofficier te kennen en zo zijn activiteiten te kunnen controleren, dan hem te doen vervangen door iemand waarvan je de status als inlichtingenman niet kende. Gezien het geringe aantal voor Nederlandse rechtbanken gebrachte spionnen en het beperkte aantal PNG-verklaringen van inlichtingenofficieren onder diplomatieke dekmantel, hadden de vele inspanningen van de operationele

afdelingen van de directie C ogenschijnlijk een wel heel beperkt resultaat.

Voor een veroordeling op grond van artikel 98 was de bewijsvoering buitengewoon lastig. Van een aantal personen, ook in de politiek, is vastgesteld dat zij in verbinding stonden met een Oost-Europese inlichtingendienst, maar als zij niet over staatsgeheimen beschikten leidde dat niet tot een veroordeling. De rechtse politicus Max Lewin, die in de nacht van 13 op 14 februari 1975 werd gearresteerd in Amsterdam wegens betrokkenheid bij een geplande bomaanslag op het metrostation in aanbouw Venserpolder om de protesten in de Nieuwmarkt te criminaliseren, werd, hoewel het bewijs was geleverd, vrijgesproken van contact met de inlichtingendienst van de DDR. Dat contact kon geen strafbaar feit opleveren. Dat geldt evenzo voor tal van Nederlanders die politieke en maatschappelijke invloed hadden, in waterdicht bewezen contact met een inlichtingendienst van een Sovjetblokland stonden, maar daarmee geen enkel strafbaar feit pleegden zolang zij niet de beschikking hadden over staatsgeheimen, die zij zouden kunnen uitleveren. Wanneer dat wel zo was, moest de overdracht van zulke staatsgeheimen nog feitelijk worden vastgesteld. In zulke gevallen werden betrokken Nederlanders langdurig op vele manieren door de dienst in de gaten gehouden.

Belangrijk in de internationale context was echter ook goede inlichtingen te vergaren over de activiteiten van de meer dan honderd inlichtingsofficieren in Den Haag, die als ruilmiddel konden dienen om van bondgenoten nuttige informatie te krijgen. Het quid pro quo was een belangrijk uitgangspunt. Met permanent lege eigen handen kon je onmogelijk inlichtingen van bevriende diensten vragen, al gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat wij de Amerikanen van heel veel informatie voorzagen, waar relatief weinig tegenover stond. Zo kregen ze alle transcriptie van de technische acties (telefoontaps en microfoons) op de diplomatieke vertegenwoordigingen van Cuba en de Warschau-pactlanden. In het verleden hadden zij de technische apparatuur en voor een deel ook de knowhow geleverd bij het installeren van die apparatuur en als tegenprestatie kregen zij alle resultaten.

Ook werd er een behoorlijk aantal dubbeloperaties gerund. Agenten die voor de tegenstander (anders dan militairen spraken wij niet over 'vijand') werkten, werkten tegelijkertijd ook voor ons en zo brachten zij ons op de hoogte van de belangstelling van de tegenstander en diens *modus operandi*. Natuurlijk moest in zulke operaties nu en dan informatie worden weggegeven, maar er werd voor gezorgd dat dit zogenoemde *chicken food* geen al te gevoelige gegevens bevatte.

De sfeer bij C was door de hechte samenwerking tussen runners van agenten en de caseworkers/analisten uitermate plezierig. Toen ik bij CSA als sectorchef begon voordat ik na enkele maanden afdelingshoofd werd, ben ik begonnen wat structuur aan te brengen en per caseworker een aandachtsgebied toe te wijzen. Dingen liepen nogal door elkaar: een caseworker kon zowel een operatie op de Tsjechische handelsmissie als op de Roemeense ambassade onder zijn beheer hebben. Met die toekenning van specialismen ben ik als afdelingshoofd doorgegaan.

Over de Oost-Duitsers, voor wie niet mijn afdeling maar een aparte afdeling CD verantwoordelijk was, heb ik in mijn eerste boek geschreven dat zij zich voornamelijk of vrijwel geheel met zogeheten hoofdkwartieroperaties bezighielden. Dat wil zeggen dat zij hun agenten brieften en debrieften in Oost-Berlijn door hen, vooral in weekends, heen en weer te laten reizen. Dat was gebaseerd op kennis van (dubbel)operaties van vóór de erkenning in 1973 en de operaties die wij konden waarnemen na het Tiende Wereldjeugdfestival in Oost-Berlijn in 1973. Ik ben evenwel dankzij Beatrice de Graaf in het bezit gekomen van tal van documenten uit het Stasiarchief in Berlijn, waaruit duidelijk wordt dat de Oost-Duitsers, net als de andere Warschaupactlanden, een zogenoemde *residentura* binnen hun ambassade hadden, waar inlichtingenofficieren met militaire rangen zeer actief waren met het gewone spionagewerk en het runnen van agenten die over militaire installaties, militaire oefeningen en wat dies meer zij moesten rapporteren. Daarnaast was een attaché verantwoordelijk voor het contact met de Vereniging Nederland-DDR.

Door het ontbreken van toegang tot archieven en de gebrekkige waarde van de cryptische aantekeningen in oude agenda's kunnen er van interessante operaties uit de contraspionagetijd bij CS (1979-1984) tegen de satellietlanden van het Sovjetblok slechts enkele worden genoemd. Mijn herinnering aan operaties waar ik niet zelf meer als runner bij was betrokken, is natuurlijk beperkt. Boeiend was een dubbeloperatie op de Roemeense dienst, die in nauwe samenwerking met de Franse Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage (SDECE) werd gerund, maar in mijn geheugen hebben zich te weinig details vastgezet om daar verantwoord over te kunnen verhalen. Enkele details uit andere operaties herinner ik mij wel, zoals de Poolse vluchteling die zich voordeed als grande dame met contacten in hoge Poolse kringen. Zij hield ons een tijdje bezig met soms verifieerbare, maar vaker oncontroleerbare verhalen over binnen- en buitenlandse politici, zoals onwaarschijnlijke vuilspuiterij over seksuele escapades op buitenlandse reizen van niemand minder dan de gewezen minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep, met name naar Afrika. Ondanks een hardhandige aanpak van de dame in kwestie in de verhoorkamer van een Amsterdams politiebureau, waar zij met de mogelijk ernstige consequenties van haar volgens ons leugenachtige verhalen werd geconfronteerd, bleef zij erbij dat wij kennelijk te kleingeestig waren om in te zien over welke waardevolle informatie zij beschikte.

Of de ongebruikelijke diensten die een bepaald niet preutse Delftse dame, die zich in de Nederlandse society bewoog, ons leverde door te pogen Oost-Europese diplomaten, onder wie de Tsjecho-Slowaakse ambassadeur Krepelak, tot het rijden van een scheve schaats te verleiden. Het was nadrukkelijk niet de bedoeling daarmee vervolgens chantage te plegen, wel om in de aldus geschapen intimiteit confidenties te verkrijgen.

Ook was er een Wageningse wetenschapper die als dubbelspion tegen de Tsjechen optrad. Hem werd gevraagd gegevens te leveren over middelen uit de petrochemische industrie ter bestrijding van aardappelziektes. Daartegen kon uit het oogpunt van staatsveiligheid onmogelijk bezwaar zijn. Het bleek echter

dat de documentatie van Esso die daarover ging, ook toegang verschaftte tot informatie over de toevoeging aan smeerolie die voor zeer snel bewegende delen, vooral in straalmotoren van militaire vliegtuigen, werd gebruikt.

Bij het rekruteren van agenten bij B, die bereid gevonden moesten worden te infiltreren in een antidemocratische organisatie of mee te werken aan een dubbelspel tegen een buitenlandse inlichtingendienst, werd altijd met nadruk uitgelegd dat hun medewerking niet bedoeld was om mensen achter een celdeur te krijgen, zoals bij politie-informanten het geval is, maar slechts om informatie te vergaren die ertoe zou leiden dat de overheid niet op basis van onjuiste berichtgeving verkeerde besluiten zou nemen of om door kennis van zaken mogelijke dreiging voor de rechtsorde of de veiligheid van de staat te kunnen neutraliseren. Daar waar het contra-inlichtingenwerk betrof, werd de voor de hand liggende motivatie ontleend aan de bescherming van ons land tegen kwade bedoelingen van gene zijde van het IJzeren Gordijn. Tevens werd gewezen op de ideologische drijfveer om vanuit Moskou de wereldrevolutie te vestigen, waarmee ook hier de begrippen vrijheid en democratie achter de horizon zouden verdwijnen, om maar te zwijgen over de weinig benijdenswaardige materiële leefomstandigheden achter dat gordijn.

De nadruk op het feit dat het niet de bedoeling was personen over wie de agent met de dienst zou spreken ‘achter de dikke deuren’ te krijgen, bleek meer dan eens de drempel weg te nemen die mensen belemmert de rol van verklikker of verrader op zich te nemen, maar het was ook de eigen overtuiging en motivatie om dit boeiende vak uit te oefenen. En natuurlijk was het meer dan eens *l’art pour l’art*, het spelelement dat erin zat om als contra-inlichtingendienst de inlichtingendiensten van de tegenstander een hak te zetten en van organisaties die vijandig tegenover onze rechtsstaat stonden dié informatie te vergaren die zijzelf met alle geweld geheim meenden te moeten houden. Te denken valt daarbij aan Wim Klinkenberg en nog enkele journalisten, maar ook een kring van personen in de wereld van kunst en politiek bleef, net als Klinkenberg, het onversneden stalinisme trouw. Zij verzamelden zich onder meer

rond ADN-correspondent Jan Snellen en zijn vrouw Joke. Het ADN was het officiële persagentschap van de DDR. Het betrof hier voornamelijk in de CPN teleurgestelde communisten, die meenden hun trouw aan hun politieke idealen het beste gestalte te kunnen geven door in contact te blijven met de dragers van de ware ideologie, in casu de regimes van communistische landen. Meestal was dat de DDR: het had er de schijn van dat Nederland door de grote heren in Moskou werd overgelaten aan de *Genossen* in Oost-Berlijn.

Zeker waar het politieke aangelegenheden betrof, was Nederland met de Bondsrepubliek en Oostenrijk ingedeeld bij dezelfde Duitstalige landengroep. Van enkele min of meer bekende personen uit de wereld van kunst en journalistiek zijn contacten met de inlichtingendienst van een communistisch land voor 100 procent bewezen, van enkele andere zijn hieromtrent niet meer dan sterke aanwijzingen verkregen. Met zekerheid is vastgesteld dat een van de betrokkenen gecodeerd radioverkeer onderhield met de inlichtingendienst van de DDR. Als betoogd maakte men zich daarmee niet schuldig aan een strafbaar feit, bij gebrek aan de beschikking over staatsgeheimen. De BVD deed derhalve niet meer dan zo goed mogelijk hun handel en wandel volgen, nu eens met behulp van technische middelen, dan weer door mensen in hun omgeving als informant in te zetten. Dat kon de collega of kroegmaat zijn, maar ook de buurvrouw die tijdens afwezigheid wegens vakantie over de huissleutel beschikte om voor de kamerplanten en/of huisdieren te zorgen. We noemden dat paaltjesoperaties: we sloegen als het ware een aantal piketpaaltjes rond betrokken personen.

Op gezette tijden werden 'regeringsbrieven' over deze heimelijke politieke beïnvloedingsactiviteiten geschreven. Vaker echter werden bewindslieden sub rosa geïnformeerd bij de driemaandelijkse rondgang met de machtigingen voor de T- en M-acties, de ministeriële toestemming om af te luisteren.

Operatie Pandora

De eerste grote operatie waarmee ik in 1979 in de wereld van de contraspionage werd geconfronteerd, was operatie Pandora.

Bijzonder aan deze operatie was dat daarbij werd samengewerkt met de CIA, de FBI en het Office for Special Investigations (OSI) van de United States Air Force (USAF), de Amerikaanse luchtmacht. De zaak handelde in eerste instantie om een installateur van gemechaniseerde kippenfokkerijen, die vanuit Nederland naar Tsjecho-Slowakije werden geëxporteerd. Deze inwoner van het Brabantse Veghel had tijdens zijn verblijf om een kippenfokkerij te installeren, liefde opgevat voor de receptioniste van het Tsjechische hotel waar hij medio jaren zeventig logeerde. Er ontstond tussen hen een heuse relatie en de Tsjecho-Slowaakse, die uit een eerder huwelijk een dochter van een jaar of zeventien had, besloot op de voorstellen van de Nederlandse vriend in te gaan en zich via een huwelijk met hem in Nederland te vestigen, in Veghel. Het bezoek van een medewerker van de dienst, de afdeling CS, was in zulke gevallen bijna routine. Bekend was immers dat hotelreceptionistes vrijwel zeker een relatie met de Tsjecho-Slowaakse geheime dienst, de StB, onderhielden, al was het alleen maar om over de handel en wandel van de buitenlandse gasten en ook bezoekende landgenoten te rapporteren. Bij dat bezoek vertelde de vrouw openhartig over het ook haar verbazende gemak waarmee ze haar oude vaderland achter zich had kunnen laten, al viel het haar wel zwaar het eerste jaar hier haar geliefde dochter, met wie zij zo'n sterke band had, achter te moeten laten. Reden daarvoor was, zei zij, dat haar dochter eerst haar opleiding moest afmaken, maar na een jaar zou ook zij naar Nederland komen. Bij de dienst werd besloten de zaak te blijven volgen. De man en vrouw bleven immers regelmatig naar Tsjecho-Slowakije reizen en de opmerking over de dochter intrigeerde ook. Was hier een opzette aan de hand? Werd misschien een jonge Tsjechische agente goed opgeleid om haar in de omgeving van de belangrijke vliegbasis Volkel in te planten? Mevrouw B., die vrij snel behoorlijk Nederlands leerde spreken, werd met enige regelmaat bezocht. Toen het jaar waarin dochterlief haar opleiding had moeten voltooien ten einde liep, deed zich een kleine complicatie voor: zij had inmiddels een innige relatie met een jonge man, die in Budejovice het beroep van bierbrouwer uitoefende. De dochter stond erop dat haar geliefde

mee zou komen naar Nederland, maar dat was niet zomaar even geregeld. Zijn beroep van bierbrouwer bracht uitkomst, want bij de brouwerij van Bavaria in het naburige Lieshout zat men juist te springen om een meesterbrouwer met het vakmanschap van de Tsjech. Op die manier kon een verblijfsvergunning snel worden geregeld. Het stel trad vrij snel in het huwelijk en vestigde zich ook in Veghel. De liefde bekoelde na enige tijd, vooral toen de aantrekkelijke Tsjecho-Slowaakse viel voor de charmes van een zwarte Amerikaanse onderofficier, die belast was met het onderhoud en de bewaking van de Amerikaanse atoomwapens die op de vliegbasis Volkel waren opgeslagen.

Het spreekt vanzelf dat deze ontwikkelingen, die hier in een paar zinnen worden geschetst, in de paar jaar die deze in beslag namen nauwlettend door de dienst werden gevolgd. Er werd sterk rekening mee gehouden dat de dochter, die immers zo precies het pad had afgelopen dat aan het begin van de contacten met mevrouw B. werd verwacht, een agente van de Tsjecho-Slowaakse inlichtingendienst was, die met succes de opdracht om contact te leggen met een militair op de atoombasis Volkel had uitgevoerd. Aan de pertinente ontkenningen van moeder en dochter, alsmede van de bierbrouwer, werd weinig of geen geloof gehecht, al werd er nergens ook maar letterlijk een snipper van bewijs gevonden, ook niet door het huisvuil van de familie te onderzoeken op versnipperd codemateriaal.

Met de Amerikanen – CIA en OSI – en de LUID werd overleg gevoerd. Bierbrouwer en dochter gingen scheiden en nog voor de overplaatsing van de Amerikaanse sergeant naar een Amerikaanse basis van het Strategic Air Command in Ellsworth, South Dakota, was het stel getrouwd en kon het zich op de compound bij die basis vestigen. De desbetreffende basis was in de Koude Oorlog van vrij groot belang: niet alleen waren er strategische Minutemanraketten in ondergrondse silo's opgesteld, ook waren op de basis B-52-bommenwerpers met een nucleaire taak gestationeerd.

Hoewel de Amerikanen aanvankelijk een voor hen opmerkelijke luchthartigheid voor de affaire aan de dag hadden gelegd, nam hun belangstelling hiervoor nu toe. Zij bleven ons vragen

om bewijzen dat de dame in kwestie een agente was. Die hadden wij natuurlijk niet, maar wij vonden de aanwijzingen toch sterk. Die visie deelden de Amerikanen, maar zij zagen geen reden de sergeant ook maar enige beperking op te leggen, wat ons verbaasde. Moeder B. bleef ontkennen dat er van enige relatie met een Tsjecho-Slowaakse overheidsinstantie sprake was, ook niet van haar dochter.

Toen dat in de herfst van 1979 speelde, was ik juist aange-treden als sectorchef bij de afdeling CS, waar ik onder andere was belast met Tsjecho-Slowakije. In overleg met mijn vroegere vrienden van de LUID – mijn gesprekspartner was een zekere overste Bizot, die als majoor op commandoniveau tien jaar eerder mijn superieur was – en met de CIA, de FBI en het OSI werd besproken dat er aan alle twijfel omtrent de zaak een einde moest komen door in één grote actie aan beide zijden van de oceaan de betrokkenen gelijktijdig aan een stevige ondervraging te onderwerpen. Daarbij zou in de Verenigde Staten een polygraaf, een leugendetector, worden ingezet. Het uitvoerige draaiboek voor de operatie was gereed in december 1979. De dienstleiding vond dat ik als pas benoemd afdelingshoofd zelf het deel van de operatie aan gene zijde van de oceaan voor mijn rekening moest nemen. Daar had ik zelf wat moeite mee, want door zelf die reis te maken ging dat buitenkansje voorbij aan de neus van de operationele medewerkers die al lange tijd, enkele jaren, met de operatie bezig waren geweest. De dienstleiding besloot dat ik mijn trip kon combineren met een introductie-bezoek aan het hoofdkwartier van de CIA. Dat het besluit, zoals ik had verwacht, enig kwaad bloed zette bij de runners die lange tijd met de affaire bezig waren geweest, werd voor lief genomen.

In januari 1980 maakte ik zo mijn eerste dienstreis naar de Verenigde Staten. Na een leerzaam driedaags kennismakings-bezoek aan het hoofdkwartier van de CIA in Langley, een buitenwijk van Washington, reisde ik door naar de hoofdstad van South Dakota, Rapid City, waar ik werd opgewacht door de FBI, waarmee ik nauw zou samenwerken. Met de FBI-man – de *legal attaché* – van de Amerikaanse ambassade in de Bondsrepubliek

en een OSI-vertegenwoordiger van de USAF in West-Duitsland waren daarover in Den Haag al afspraken gemaakt.

De inzet van de FBI in Rapid City was indrukwekkend. De reguliere vestiging ter plaatse was redelijk van omvang, maar er was geen enkele deskundigheid op het gebied van contra-spionage. Men hield zich daar vooral bezig met het in toom houden van de Sioux-indianen. Die eisten hun leefgebied, de Black Hills, terug, van waaruit zij waren verdreven toen er goud en zilver werd gevonden en er een aantal mijnen in ontginning werd genomen. Zij leefden in een reservaat dat, in schril contrast met de beboste en vruchtbare Black Hills, vooral aan een maanlandschap deed denken. Mijn grappig bedoelde opmerking tegenover een FBI-man dat de Amerikanen in 1969 volgens mij niet op de maan waren geweest maar de landing daar in scène hadden gezet, werd niet erg gewaardeerd, evenmin als mijn begripvolle opmerkingen over de claims van de indianen, die jaren later door het Amerikaanse hooggerechtshof gegrond werden verklaard.

Vanuit New York was FBI *special agent* (overigens was elke FBI-agent die ik ontmoette 'special agent') Thom Kearby ingevlogen, die gepresenteerd werd als Tsjecho-Slowaaks spionage-expert en naast mij als evenknie zou optreden bij het benaderen van het Amerikaans-Nederlands/Tsjechische echtpaar. Daarnaast was er de oude heer Schustar aanwezig, een geboren Tsjech, die in de Tweede Wereldoorlog zijn sporen in de strijd tegen het nazisme had verdiend. Het was een buitengewoon erudiete man, die op freelancebasis voor de FBI werkte om met voormalig landgenoten in de moedertaal te praten en eventueel te tolken. Hij had ook als adviseur voor het State Department en onder president John F. Kennedy voor het Witte Huis gewerkt. Dan was er een Amerikaan van Duitse origine, een boom van een kerel met de helblauwe ogen van een echte Teutoon, die de *polygraph operator* was. En, last but not least, een vrij omvangrijk volg- en observatieteam, dat afkomstig was uit Minneapolis. Dat team zou rondom maar vooral direct na de benadering van de echtelieden hun bewegingen, vooral die van de vrouwelijke helft, nauwlettend in het oog houden.

Na een dag van kennismaking over en weer en een toeristisch uitstapje onder FBI-begeleiding naar het vroegere woongebied van de Sioux-indianen in de Black Hills, Mount Rushmore, met de gigantische gebeeldhouwde gezichten van vier presidenten, en het tegenwoordige woongebied van de Sioux in het maanlandschapachtige reservaat bij het beruchte Wounded Knee, kon de actie beginnen. Aanvankelijk zou de OSI voor de telefoonverbindingen met het BVD-kantoor in Nederland zorgen, waar de coördinatie werd verzorgd door mijn voorganger bij CS, Onno Koerten. De militaire verbindingen vanaf de vliegbasis Ellsworth bleken van een zo slechte kwaliteit te zijn dat al snel werd besloten over te gaan op de gewone civiele lijnen. Vanwege het tijdsverschil legden Thom Kearby en ik ons bezoek aan de jonggehuwden al in de ochtenduren af. Onze Tsjechische werd buitengewoon emotioneel: in een vloed van tranen bleef ze ontkennen ook maar iets met spionage of inlichtingendiensten van doen te hebben. Ook de mededeling dat tegelijkertijd in Nederland een soortgelijk gesprek met haar moeder werd gevoerd, deed de heftigheid van de ontkenningen niet verminderen, maar de tranenvloed wel vermeerderen. Zij bleek bereid te zijn zich te onderwerpen aan een *polygraph test*. Dat betekende dat zij anderhalve dag later, als de emoties van het gesprek wat zouden zijn weggezaakt, werd ondervraagd aan het apparaat, met vochtsensoren aan de handpalm en naar ik meen de enkels, en banden om haar lichaam voor het registreren van veranderingen in hartslag- en ademhalingsritme. Door de Duitser werd een reeks door ons gezamenlijk opgestelde vragen aan haar gesteld. Na de gebruikelijke ijkvragen over haar geboortedatum, adres en dergelijke bleek dat de polygraaf een behoorlijk heftige reactie registreerde bij vragen over de mogelijke inlichtingendienstconnecties van haar moeder. Nadere analyse en verdere gesprekken leerden evenwel dat die reacties werden veroorzaakt door het feit dat zij haar geliefde moeder erg miste en het gevoel had dat zij haar nu zo veel last had bezorgd.

Ook de in Nederland gevoerde gesprekken hadden geen resultaat. De gewezen echtgenoot, die nog steeds bij Bavaria bierbrouwde, kon ook al niets belastends melden, zodat de conclu-

sie moest zijn dat in het jaar dat de jonge vrouw in Tsjecho-Slowakije was achtergebleven, zij uitsluitend een soort gymnasiale schoolopleiding had afgemaakt en er van een opleiding bij een inlichtingendienst geen sprake was geweest.

De Amerikanen reageerden gelaten en lieten doorschemeren het geheel al nooit een sterke zaak te hebben gevonden. Gezien hun enorme inzet geneerde ik me natuurlijk wel een beetje. Ik wist als vergoeding niets anders te bedenken dan alle betrokkenen van FBI en OSI op de avond voor mijn vertrek uit Rapid City uit te nodigen voor een borrel en een diner in een daartoe speciaal door tussenkomst van de FBI afgehuurd restaurant in de Black Hills – het gezelschap wilde zich niet gezamenlijk in een openbare gelegenheid vertonen. Het bleek toen te gaan om maar liefst 35 mannen en vrouwen. Het werd een buitengewoon gezellige, lange avond.

Het bezoek aan de CIA van vier dagen was een belevenis. Het was duidelijk dat mijn ‘nieren werden getoetst’. Regelmatig werd mijn mening gevraagd over de CIA en hun optreden, vooral ten aanzien van Cuba. Later begreep ik dat wij een van de weinige Europese diensten waren die operationeel aandacht hadden voor de activiteiten van de Cubaanse inlichtingendienst. Door in mijn aanwezigheid te laten merken dat ze live of vrijwel live een kabinetsvergadering in Havanna konden volgen, wilden ze duidelijk indruk maken. Over mijn opvattingen ten aanzien van de bevrijdingsbewegingen in Midden-Amerika die destijds actief waren, probeerde ik mij op de vlakte te houden, maar het moet hun duidelijk zijn geweest dat ik geen fan was van hun politiek in dat gebied.

Operatie Surprise

Dat bij de familie B. te Veghel naar codemateriaal in het huisvuil was gezocht, was ingegeven door het feit dat wij wisten dat Oost-Europese diensten gebruikmaakten van *one time pads*: kleine papiertjes met een versleutelcode voor ontvangen radio-berichten, die via de ether werden doorgegeven. Zowel bij de eerdergenoemde Max Lewin als in de jarenlang lopende dubbeloperatie Surprise hadden wij met zulk codemateriaal ken-

nismemaakt. Surprise was de BVD-operatiennaam voor een eenvoudige, maar intelligente huisvrouw van Tsjechische origine, die was getrouwd met een Nederlandse PTT-ambtenaar en in een provinciestad in het midden van het land een onopvallend leven leidde. Onder druk gezet met het lot van haar in Tsjecho-Slowakije achtergebleven familie, was zij gaan samenwerken met de inlichtingendienst van haar geboorteland. Tegenover de ambtenaar van de BVD die haar in de jaren zestig min of meer routinematig had bezocht als Tsjecho-Slowaaks immigrante, had zij daar geen geheim van gemaakt. Besloten werd de agente te 'draaien' of te 'dubbelen' en toen bleek dat zij ten volle bereid was ten behoeve van haar nieuwe vaderland de dubbelrol te spelen.

Zij werd door de Tsjechen getraind in het werken met code-materiaal, dat ze meekreeg en moest verbergen op manieren die aan spionageromannetjes deden denken: papiertjes opgerold in de holte van een lippenstifthouder, in de holle ruimte van een kledingborstel en meer van dergelijke fraaie staaltjes van inventiviteit. De belangstelling van de Tsjechen bleek uit te gaan naar betrekkelijk algemeen verkrijgbare informatie, maar in het bijzonder was men geïnteresseerd in hetgeen er gebeurde op het spoorwegemplacement de Vlasakkers nabij Amersfoort. Daar werden de militaire treinen geladen met materiaal dat zou moeten worden ingezet op het slagveld in de Noord-Duitse laagvlakte. Daar zou het Eerste Legerkorps als onderdeel van de Northern Army Group van de NAVO de oprukkende legers van het Warschaupact moeten tegenhouden. Men wilde een beschrijving van wat daar bij oefeningen werd verladen, maar men wilde ook, vooral in tijden van oplopende spanning tussen Oost en West, tijdig weten wat daar gebeurde.

Enkele malen per jaar reisde Surprise naar Tsjecho-Slowakije. Ongeveer eens per jaar werd zij met haar echtgenoot door de dienst onthaald op een diner in een exclusief restaurant. De operatie sleepte zich gedurende een lange reeks van jaren voort. Het was bijna niet voorstelbaar dat men in Praag bereid was zo veel moeite te doen, zo veel inzicht in de modus operandi bloot te geven en te investeren in techniek en codemateriaal et cetera

in een operatie die hun al die jaren niets had opgeleverd wat niet ook via open bronnen of simpele eigen waarneming verkregen had kunnen worden. In de jaren tachtig kreeg zij de instructie zich na een bepaald codebericht te posteren op een gedetailleerd omschreven plaats bij de C&A-vestiging te Amersfoort. De betrokken runner noemde dat een buitengewoon interessante ontwikkeling.

Als eindverantwoordelijke voor de dubbeloperatie vond ik die opwindning niet terecht. Al vaker had ik mijn scepsis over deze al bijna twintig jaar lopende operatie laten blijken. Ik had het gevoel dat er grote kans was dat de Tsjecho-Slowaken doorzagen dat wij de zaak hadden gedubbeld en dat wij elkaar als diensten zo leuk bezighielden. Maar het leverde geen van beide wat op en het codemateriaal en de methodes omdat te verstoppen deden inmiddels nogal ouderwets aan: in de omstreeks twintig jaar was daaraan vrijwel niets veranderd, dus die techniek kenden we inmiddels wel. Ik zon daarom op een manier om een net einde te breien aan de operatie. De pensionering oftewel het functioneel leeftijdsontslag van de runner die haar al die jaren had begeleid, was een mooie aanleiding. In eerste aanleg werd besloten de operatie op een laag pitje te houden en Surprise op een goed moment in Praag te laten vertellen dat zij bezoek had gehad van de BVD. Haar verslag zou er grofweg op neerkomen dat zij de sterke indruk had dat die dienst meer van haar contacten met de heren in Praag wist dan zij voor mogelijk had gehouden. Op die manier moest gesuggereerd worden dat er in Praag bij de Tsjechische dienst een lek zat. Het leek mij nuttig door die suggestie enige schade aan de Tsjecho-Slowaken toe te brengen. Surprise zou dan zeggen geen vertrouwen meer te hebben in de dienst, die kennelijk niet in staat was haar relatie met de Praagse heren voor de BVD geheim te houden en daarmee haar veiligheid te waarborgen. Maar nog voordat de eerstvolgende reis van Surprise naar Praag plaatshad, werd ik overgeplaatst. HBVD Pieter de Haan liet mij weten uiterst tevreden te zijn over de wijze waarop de afdeling CS nu liep en hij vond het tijd worden dat ik mijn tanden ging zetten in de afdeling BOP.

Achteraf is dat de redding geweest voor de operatie Surprise; onder mijn leiding was er ongetwijfeld een einde aan gemaakt. Mijn opvolger bij cs Dick Engelen heeft de operatie laten doorlopen. Resultaat was dat jaren later, in de roerige dagen na de ineenstorting van het communistische bewind in Praag, een ontmoeting in Wenen gearrangeerd werd tussen Surprise en haar Tsjecho-Slowaakse runner. Bij die gelegenheid werd zij vergezeld door twee BVD-runners, die, toen zij met haar bekende Tsjechische inlichtingenman in gesprek was, 'uit de coulissen' kwamen. De Tsjechische collega bleek alleszins bereid mee te werken met de dienst nu in zijn land de verhoudingen ingrijpend waren gewijzigd. Hij heeft een schat aan informatie gegeven over 'sleeperoperaties' en ingesluiste illegalen, vooral in de Verenigde Staten. Zo had een lang slepende operatie, aan het nut en de waarde waarvan ik niet als enige grote twijfel had, een onverwachte, spetterende apotheose gekregen.

Relatie met buitenlandse diensten

Als hoofd van een contraspionageafdeling was je een graag geziene gast op de verschillende cocktailparty's van de vertegenwoordigers van bevriende buitenlandse inlichtingendiensten die in Den Haag resideerden. Ook kwamen ze met enige regelmaat, soms wekelijks, soms eens in de veertien dagen, op bezoek. Bij de Amerikanen van de CIA, codenaam Clipper, waren we vrij populair, omdat wij een van de weinige diensten waren die werk maakten van de Cubanen. We hadden er niet alleen technische acties als een telefoontap, maar een poosje ook een ambassademedewerkster als agent en diverse operationele contacten bij bedrijven, vooral in het Rotterdamse havengebied, die zaken deden met Cuba. Omdat het aandachtsgebied van mijn afdeling over verschillende CIA-medewerkers was verdeeld, kreeg ik periodiek twee, soms drie verschillende CIA'ers op bezoek. Daarnaast kwam de vertegenwoordiger van de Britse dienst M16, codenaam Sardine, regelmatig langs. Volgens de officiële overeenkomst mochten de bevriende buitenlandse diensten zonder onze toestemming dan wel zonder ons medeweten niet opereren onder hier geaccrediteerde inlichtingsofficieren

onder diplomatieke dekmantel en natuurlijk ook niet onder Nederlandse burgers, politici, journalisten en wat dies meer zij. Gezien het feit dat zelden of nooit een operationeel contact bij ons werd gemeld, werden wij geacht te geloven dat zij hun tijd volmaakten met liaisonbezoeken aan ons, de IDB en de militaire diensten. De overgebleven tijd zouden ze dan moeten vullen met het zorgvuldig lezen van de Nederlandse kranten en vooral de opiniebladen. Dat was natuurlijk onzin. Wij wisten best dat zowel de Britten als de Amerikanen volop hun contacten hadden en agenten runden. Als je daarover met hen sprak, noemden ze dat het zo 'bij gelegenheid' wel eens iemand spreken. Ik vond het onbegrijpelijk dat vanuit de dienstleiding daar niet meer aandacht voor was. De etentjes en de cocktailparty's waren zonder meer aardig en vooral de Amerikanen waren daar niet zuinig mee.

Er waren wel enkele malen wrijvingen met de diensten, vooral met de Amerikanen, die iets neerbuigends hadden in hun houding tegenover het 'kleine broertje of zusje' dat wij in hun ogen waren. Het was mij dan ook een waar genoegen hun bij enkele gelegenheden medewerking te weigeren en eenmaal heb ik functioneel en min of meer persoonlijk ruzie met een Amerikaanse CIA-man gekregen. Dat laatste deed zich voor toen op 17 maart 1982 de journalist Koos Koster en drie collega's van de Interkerkelijke Omroep Nederland (IKON) in San Salvador door het Salvadoraanse leger werden vermoord. Koster was een zeer geëngageerde journalist, die ik toevallig persoonlijk goed kende omdat hij bij mijn broer in de klas zat op het Gereformeerd Gymnasium in Leeuwarden (Huizum). Koos, zoon van een dominee in Sint Annaparochie, at vaak de middagmaaltijd bij ons thuis mee. Wij woonden vlak bij de school, die ook ik later heb bezocht. Vanwege de steun die de Amerikanen aan het Salvadoraanse bewind gaven in de strijd tegen de bevrijdingsbeweging Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional (FMLN, Front Farabundo Martí voor Nationale Bevrijding), hield ik de CIA minimaal medeverantwoordelijk voor de dood van Koos en ik liet dat mijn contactman voor het Caribische gebied, Wesley Odom jr., dan ook nogal ongezouten en geëmotioneerd weten. Mijn stemming werd er niet beter op toen hij antwoordde dat

zulke dingen nu eenmaal gebeuren. Hij had ook een broer verloren die bij de marine had gediend. Ik kon niet nalaten erop te wijzen dat het sneuvelen van een militair tijdens gevechtshandelingen niet te vergelijken is met het in een hinderlaag lokken en vermoorden van journalisten. De Amerikanen, die transcriptie van onze telefoontap op de Cubaanse ambassade kregen, kwamen aan met een bewijs van contact van de IKON met de Cubaanse communisten, getuige een gesprek van de IKON-directeur met de Cubaanse consul. Het bleek te gaan om een gesprek over een visumaanvraag voor de IKON-journalisten. Toen later door bemiddeling van ambassadeur drs. Jan Willem Bertens een Salvadoraanse militair, die getuige was geweest van het drama, naar Den Haag werd gehaald om over de juiste toedracht verslag te doen, waarmee hij behoorlijk zijn nek uitstak, was diezelfde Odom jr. zo bot mij te vragen hem de verblijfplaats van die getuige te vertellen. Toen ben ik ongeveer ontploft van woede. Mijn rapportage aan de dienstleiding over die aanvaring resulteerde in het antwoord dat ik mij in het contact met de CIA niet door persoonlijke emoties moest laten leiden.

Of het daarvoor of enige tijd daarna was weet ik niet meer, maar het was wel in die periode dat het hoofd van de directie C Ton Kievits en ik, alsmede de hoofden van de drie militaire inlichtingendiensten LAMID, MARID en LUID en het hoofd van de IDB, voor een briefing over de situatie in Midden-Amerika in het kantoor van de Chief of Station op de Amerikaanse ambassade werden genood. Daar lieten ze luchtfoto's zien van een konvooi vrachtwagens en het lossen ervan. Op uitvergrotingen van die activiteit in het Salvadoraanse oerwoud was te zien dat het om AK-47-Kalasjnikovgeweren en meer Oost-Europees wapentuig ging. Dat was volgens de Amerikanen het duidelijke bewijs dat het om een communistische beweging ging en dat zij in hun strijd tegen dit oprukkend communisme toch wel op onze steun mochten rekenen. Tegelijkertijd was onderminister van het State Department Lawrence Eagleburger op dezelfde wijze politici aan het 'voorlichten'. Gelukkig vonden de meeste aanwezigen het een nogal onzinnige redenering dat het feit dat iemand een Kalasjnikov vasthoudt zou bewijzen dat hij com-

munist en dus vazal van Moskou is. Alleen het hoofd van de MARID Tjeerd Sleeswijk Visser ging met de Amerikaanse rede-nering mee. Deze zelfde Sleeswijk Visser zag ik vele jaren later prominent in de politieke partij Lijst Pim Fortuyn, de LPF. Dat geheel terzijde, maar het geeft wel iets weer over zijn politieke fijngevoeligheid. Gelukkig kregen de Amerikanen dus nul op het rekest en bleven we zeer kritisch over hun rol als steunpilaar van Midden-Amerikaanse dictaturen.

Ook hebben we medewerking geweigerd toen eerder, het zal 1977/78 zijn geweest, onze steun (ik werkte nog bij BC) werd gevraagd bij het vergaren van informatie over Iraanse studenten. Er zouden aanhangers van de Perzische communistische Tudeh-partij onder vooral Delftse studenten zijn. Het was de tijd dat in Iran de oppositie tegen het bewind van de sjah, Reza Pahlevi, met harde middelen werd vervolgd en daarin speelde de inlichtingendienst SAVAK een sleutelrol. De martelpraktijken van die dienst waren door Amnesty International overtuigend aan de kaak gesteld. Op die grond weigerden wij elke medewerking. Er moet van uit worden gegaan dat de CIA wel middelen had of vond om hun doel zonder onze hulp te bereiken. Jammer dat daar niets tegen werd gedaan.

De relatie met de CIA is overigens zo oud als de in 1947 opgerichte CIA zelf, maar die met de Britten dateert uit de oorlogsjaren, toen de voorlopers van de BVD in Londen min of meer als onderdeel van de Britse geheime dienst opereerden.

Al voordat de CIA bestond, veroorzaakte de aanwezigheid in Den Haag in 1946 van een zekere kolonel F.M.S. Johnson, militair attaché en *intelligence officer* op de Amerikaanse ambassade, enige irritatie bij de Nederlandse autoriteiten door zijn arrogante wijze van optreden. Aan overleg met, laat staan goedkeuring door Nederlanders voor zijn optreden had de man geen enkele boodschap. Het ontbrak de kolonel aan elke diplomatieke vaardigheid, maar hij was dan ook een militair en geen diplomaat. Feitelijk opereerde hij niet veel anders dan de CIA in later jaren, maar de *agency* pakte het aanmerkelijk diplomatieker aan. In 1948 werd in Den Haag de eerste CIA-vertegenwoordiger gestationeerd en werd Den Haag vereerd met een

bezoek van het plaatsvervangend hoofd van de CIA, generaal E.K. Wright.

De Amerikanen stonden in de eerste jaren na de oorlog op exclusiviteit in de betrekkingen met de Nederlandse veiligheidsdienst, dat wil zeggen dat zij niet alleen vonden dat hun informatie niet met anderen mocht worden gedeeld, iets wat volgens de geldende regels vanzelfsprekend was, maar ook dat de informatie van de BVD die aan hen werd verstrekt niet aan anderen, met name de Britten, mocht worden gegeven. Tussen de Amerikanen en de Britten was, op grond van ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog, een kloof van wantrouwen gegroeid. De Amerikaanse eis kwam erop neer, dat er binnen de dienst een soort brandmuur moest worden opgericht tussen de met de Britten en de met de Amerikaanse dienst samenwerkende delen. De Amerikanen gingen zo ver dat zij informatie weigerden wanneer die ook aan de Britse dienst werd gegeven. Het eerste hoofd van de BVD, mr. Louis Einthoven, werd daar nijdig om, vooral door de wijze waarop de Amerikanen de Nederlanders de les probeerden te lezen. Hij reisde naar Washington en kwam terug met wat hij 'een onafhankelijkheidsverklaring' noemde. De Amerikanen erkenden dat de BVD zelf kon bepalen met wie hij de uit eigen bron verworven informatie wenste te delen.

In de jaren vijftig, na de oprichting van de NAVO, verbeterde de verstandhouding tussen de trans-Atlantische partners, maar toch bleven zich in de relatie met de CIA door de jaren heen zo nu en dan irritaties voordoen. Regelmatig kregen wij aanwijzingen dat ze de regels om alleen met onze toestemming te mogen opereren met voeten traden, maar als ze het niet te bont maakten werd dat gedrag min of meer morrend geaccepteerd. De redenering was dat het niet efficiënt was al te veel aandacht te schenken aan de activiteiten van bevriende diensten. Dat zou immers ten koste gaan van de activiteiten gericht op de echte tegenstanders.

In 1950 begonnen de Amerikanen de banden met de BVD te versterken door materiële hulp te geven. Het begon met af luisterapparatuur, die vooral was bedoeld om die te plaatsen in de gebouwen waarin de Russische vertegenwoordiging in ons land

was gehuisvest. De waarde van de hulp uit de Verenigde Staten bedroeg in 1950 25.000 dollar. Later, in de jaren vijftig, leverden zij ook auto's voor de volgploeg en werden door de CIA zelfs de salarissen van enkele tientallen BVD-medewerkers betaald. Deze mensen werkten in wat project A werd genoemd: de strijd tegen de gemeenschappelijke Sovjet-Russische vijand.

Het siert directeur mr. J.S. Sinninghe Damsté dat hij in 1967 een eind aan deze praktijk maakte. Nog in 1964 stonden er maar liefst 65 BVD'ers op de loonlijst van de CIA.

De meer kritische houding tegenover de Amerikanen, die inzette in de jaren zestig, resulteerde in 1965 zelfs in een persona-non-grataverklaring van de Chief of Station, een zekere Gordon Mason. De officiële reden was een poging om informatie te krijgen bij een Nederlandse bank over de rekening van een Oegandese minister uit de regering Obote en een schending van de derdelandenregel bij het uitwisselen van informatie, die inhoudt dat niet de ontvanger maar de *originator* van uitgewisselde informatie bepaalt naar welke derde deze gaat. Maar deze schendingen hadden met een normaal excuus, zoals vaker gebeurde, geregeld kunnen worden. Mason scheen, in de woorden van Sinninghe Damsté, echter niet in staat het woord 'sorry' uit zijn mond te krijgen.

Gedurende de gehele periode van de Koude Oorlog was er regelmatig irritatie over het op eigen houtje opereren van Amerikanen en het gebrek aan diplomatieke vaardigheden om ons Nederlanders het gevoel van absolute onafhankelijkheid te blijven geven. Maar in de jaren van het mccarthyisme en de nog lang na-ijlende vrees voor alles wat naar communisme rook in Amerika, ontstonden er ook politieke problemen. Over aanvragers van een visum voor de Verenigde Staten werd informatie verstrekt uit de BVD-cartotheek en ook een kortdurend abonnement van tien jaar geleden op *De Waarheid* was genoeg reden om een visum te weigeren. Protesten hiertegen van visumaanvragers leidden meer dan eens tot politieke problemen.

Mede omdat de Amerikanen in eerste aanleg de apparatuur hadden verstrekt om aan informatie uit technische bronnen (M- en T-acties) te komen, maar ook omdat de Russen en de ove-

rige Warschaupactlanden werden gezien als de gemeenschappelijke vijand, werden de transcripties van die acties royaal gedeeld met de Amerikanen. Ook informatie uit kwetsbaarder, menselijke bronnen werd vaak ruimhartig aan de CIA-vertegenwoordigers verstrekt. Omdat er aanwijzingen waren dat deze de verkregen inlichtingen ook gebruikten voor hun handelsbelangen en daarmee een concurrentievoorsprong namen, werden in de jaren tachtig transcripties van de handelsvertegenwoordigingen van het Sovjetblok op commerciële gevoeligheid gescreend. Ook werd terughoudend omgegaan met het verstrekken van informatie over Nederlandse burgers, maar de eerlijkheid gebiedt te stellen dat er nogal eens informatie werd uitgewisseld waarvan men zich kan afvragen of er niet, naast informatie over de tegenstander, ook onnodig veel kennis over Nederlandse aanlegenheden werd gegeven.

Het quid pro quo dat in de inlichtingenwereld gold, scheen niet op te gaan voor de CIA, want van die zijde kwam alleen op verzoek informatie en dan nog kon niet worden gesproken van royale verstrekking. Wel gaf men informatie over hier te lande nieuw gestationeerde Oost-Europese diplomaten. Voor het antwoord op de vraag of de nieuwkomer wel of geen geïdentificeerde of verdachte inlichtingenofficier was, konden zij vaak uit hun wereldomspannend netwerk putten. Ook was het een tegenprestatie van de Amerikanen dat zij van tijd tot tijd een aantal veelbelovende jonge BVD'ers in Washington ontvingen voor een 'cursus'. De eerste groep van twaalf jonge BVD'ers reisde al in 1958 naar de VS. In de jaren daarna varieerden de groepjes van twee tot vijf cursisten. Het profijt van die cursus lag voor een belangrijk deel bij de CIA. Zij probeerden op de tiendaagse cursussen niet alleen hun geopolitieke opvattingen ingang te doen vinden, naast lessen over conspiratieve methodes en technieken, maar van de cursisten ook vrienden voor het leven te maken tijdens hun verblijf in Washington. Ook werden Russische overlopers met enige regelmaat door de Amerikanen naar Den Haag overgebracht om met vooral de jonge BVD'ers in contact te treden. Gesprekken met de vermaarde KGB-officier Yuri Nosenko werden gezien als een goede oefening.

Aan de ruime verstrekking van informatie aan de Amerikanen, ook die uit kwetsbare bronnen, waren hoegenaamd geen regels gesteld. Zij konden ongecontroleerd gesprekken voeren met afdelingschefs en op sommige afdelingen met sectorchefs. Bezoekjes vonden, afhankelijk van de actualiteit, wekelijks of tweewekelijks plaats. Er was geen enkele verplichting om de inhoud van die gesprekken vast te leggen en evenmin werden van hogerhand richtlijnen gegeven over wat wel en niet mocht worden meegedeeld. De relaties met dit *middle management* van de dienst werden gesmeerd op de al genoemde talrijke cocktail-party's die de Amerikanen, maar van tijd ook de Britten en de Duitsers, gaven. Op die partijen werden dikwijls ook de collega's van andere Nederlandse diensten aangetroffen. Maar anders dan van de BVD, kwamen bij de IDB uitsluitend het hoofd van de dienst en diens plaatsvervanger in aanmerking voor het onderhouden van contacten met de buitenlandse liaisons.

Het bijna slaafs volgen van de CIA was voor de eerste generatie BVD'ers nog een vanzelfsprekendheid, die gebaseerd was op oorlogservaringen. Immers, de Amerikanen hadden ons niet alleen bevrijd – waren het niet eigenlijk de Canadezen en Polen? – maar na de Tweede Wereldoorlog economisch ook op de been geholpen met de Marshallhulp. Wij, de nieuwe generatie, hadden zo onze bedenkingen over hun optreden in Vietnam. Ook hadden wij niet veel op met het ongenueanceerde beeld dat Amerikanen van communisten en socialisten hadden. Het was een tamelijk schokkende ervaring dat een CIA-officier die langskwam daags nadat de verkiezingsoverwinning van François Mitterand als president van Frankrijk bekend was geworden, ach en wee riep over deze socialistische overwinning in zo'n groot en belangrijk land. Hij zei te vrezen dat de Fransen, die in de NAVO toch al een eigenzinnige positie innamen, nu helemaal voor 'onze zaak' verloren waren. De uitleg dat sociaaldemocratie een veel slechtere voedingsbodem is voor communisme dan rechts conservatisme – met verwijzing naar hun eigen Midden-Amerikaanse achtertuin – scheen maar moeilijk ingang te vinden. De tweede generatie BVD'ers slikte niet meer alles wat de Amerikanen beweerden voor zoete koek en ook werden niet langer

alle verzoeken om mee te werken aan inlichtingenactiviteiten tegen doelen die zij als een gevaar duiden, met de aloude vanzelfsprekendheid gehonoreerd.

De Chiefs of Station in Den Haag wisselden elkaar na drie, maximaal vier jaar af. Hun karakters en statuur verschilden sterk. Van de flamboyante vakman Howard Bane via de rustige gentleman Phil Fendig tot de grove gokker en karikaturale Peter Koromilas. De laatste kon zo zijn weggelopen uit een tweederangs gangsterfilm. Hij gaf op zeker moment, in 1983, een wel heel grof staaltje weg van de botte manier waarop de Amerikanen soms opereerden. De consulaire medewerker van de Cubaanse ambassade werd op basis van gezamenlijke informatie rijp geacht voor een benadering. Bovendien werd de man ervan verdacht zich in te laten met inlichtingenwerk. Hij had een zootje dat geïnteresseerd was in American football, maar het was natuurlijk not done in Cubaanse kringen om zich in Amerikaanse spullen te hullen om die sport hier te beoefenen. Het was bovendien onmogelijk dat spel in Den Haag te spelen zonder te midden van echte yankees terecht te komen. Peter Koromilas toog niettemin naar de taxfreeshop van Camp New Amsterdam van de Amerikanen op vliegbasis Soesterberg en schafte daar een complete uitrusting voor de jonge Cubaan aan. Met een grote tas, waarop duidelijk te zien was waar de spullen vandaan kwamen, toog hij vervolgens naar het huisadres van de Cubaanse familie en bood de spullen aan. Zijn begeleidende tekst was weinig subtiel, in elk geval voor de Cubaanse diplomaat aanleiding Koromilas met zijn sportuitrusting de deur te wijzen.

Na Koromilas ging in 1983 een zekere Bowe het Haagse CIA-station leiden. De contacten met de BVD liepen toen echter voornamelijk via zijn tweede man, Bill Boyd, die beter thuis was in Nederland; hij was hier eerder gestationeerd geweest. Bovendien werden onder Bowe, en meer nog onder diens opvolger Kevin Maloy, de beveiligingsmaatregelen rond de CIA zeer verscherpt. De ervaringen met Philip Agee, de ex-CIA-officier die door zijn onthullingen grote problemen had veroorzaakt, maar vooral de ontdekking van paspoorten van CIA'ers bij de

gijzeling in de Amerikaanse ambassade in Teheran in 1980/81, leidden er onder meer toe dat de medewerkers zich in hun optreden in Nederland consequent van een aangenomen alias-identiteit bedienden.

Dat de CIA Nederland een land vond waar men betrekkelijk ongehinderd zijn gang kon gaan, is ook wel gebleken uit het feit dat de clandestiene deals van de Amerikaanse regering die bekend werden onder de naam Irangate, voor een belangrijk deel gesloten zijn in Amsterdam. Dit werd bekend uit de hearings die het Amerikaanse congres over deze zaak hield. In 1989 hadden de Amerikanen in het diepste geheim wapens geleverd aan Iran in ruil voor het vrijlaten van enkele gijzelaars van de Hezbollah-beweging in de Bekaa Vallei.

Hoewel onder diplomatieke dekmantel, opereerden de CIA-officieren in Den Haag, zeker tot 1986, vrij openlijk als political section van de Amerikaanse ambassade. Naast spionageactiviteiten en het onderhouden van verbindingen met de Nederlandse diensten rekenden zij ook het beïnvloeden van de Nederlandse politiek tot hun taken. Dat gold vooral voor de periode van 1981 tot 1984, waarin de Nederlandse politiek worstelde met het besluit tot plaatsing van kruisraketten. De relatie van de BVD met de eigenlijke Amerikaanse zusterdienst de FBI – die zich immers met contra-inlichtingen bezighoudt – was veel minder intensief. Op Amerikaanse ambassades had hun vertegenwoordiger de titel legal attaché. De FBI-vertegenwoordiger voor Nederland was in Bonn gestationeerd.

De Britten

De BVD is na de Tweede Wereldoorlog georganiseerd naar het voorbeeld van de Britse dienst MI5. De nauwe banden met de Britten waren een logisch vervolg op de Londense periode. Al in 1940 was door de Nederlandse regering in ballingschap een Centrale Inlichtingendienst opgericht onder leiding van de voormalige Rotterdamse politieofficier en Utrechtse hoofdcommissaris François van 't Sant, de vertrouweling van koningin Wilhelmina. De leiding door Van 't Sant duurde overigens maar een jaar. Al snel werd de dienst gesplitst in een inlichtingen- en

een veiligheidscomponent. Die laatste, onder leiding van een zekere R.P.J. Derksema, werkte nauw samen met MI5.

In Nederland werd voor eenzelfde politieke positie gekozen voor het BNV en later de BVD als die van de Engelse MI5: geen executieve bevoegdheid en verantwoording aan de minister-president. Later, in 1951, werd dat in Nederland tot opluchting van de toenmalige premier Drees de minister van Binnenlandse Zaken.

Hoewel de samenwerking met MI5 gedurende lange jaren als redelijk intensief en buitengewoon collegiaal valt te kenschetsen, liepen de dagelijkse verbindingen toch via de twee man/vrouw sterke MI6/SIS-vertegenwoordiging, die onder diplomatieke dekmantel was verbonden aan de Britse ambassade in Den Haag. De opstelling van de Britten was niet te vergelijken met de nogal paternalistische opstelling van de Amerikanen. Er was sprake van een open collegiaal contact op basis van gelijkwaardigheid.

In 1978 startte de BVD met het sturen van runners van agenten naar het opleidingsinstituut van MI5 aan het Londense Grosvenor Street. Hierdoor werd de relatie nog hechter, in tal van operationele acties werd samengewerkt. Dat ging vrij gemakkelijk, mede omdat we in methodes, benadering en werkwijze niet wezenlijk van elkaar verschilden. In de operaties tegen de IRA heeft de BVD de Britten op verschillende manieren geholpen. Het runnen van agenten, het verzorgen van dekmantelfirma's en safehouses, schuilplaatsen voor 'aangebrande' IRA-agenten: wij deden het graag voor hen.

Ook in een aantal contraspionagezaken werkten we graag met hen samen. De eerste 'bakenacties', waarbij de volgploeg E XIII gebruikmaakte van een zendertje in de auto van het object, werden uitgevoerd met door de Britten ter beschikking gestelde apparatuur. Ook hebben we in 1983 met een Britse richtmicrofoon op basis van lasertechniek geëxperimenteerd op de Cubaanse ambassade in Den Haag – een fantastisch instrument. Door een dun, liefst zo veel mogelijk loshangend oppervlak in een ruimte via een raam aan te stralen, bijvoorbeeld een blad van een kamerplant, een kalenderblaadje of dunne gordijnen,

kon je de trillingen die stemgeluid in de aangestraalde ruimte veroorzaakte reproduceren als stemgeluid. Overigens heeft het experiment maar kort geduurd: een nabij de Cubaanse vertegenwoordiging aan de Haagse Groot Hertoginnelaan alleenwonende dame had aan de dienst een kamer van haar huis ter beschikking gesteld. Al in de eerste nacht dat onze keurige Britse collega met zijn spullen bij haar logeerde, probeerde zij hem te verleiden. Zij deed dat weinig subtiel door poedelnaakt zijn kamer binnen te komen. In overleg met de geschokte Engelsen werd de actie daarop onmiddellijk gestaakt.

De Poolse militair attaché in Den Haag werd, onder dekking van onze volg- en observatieploeg, in 1983 door een Britse admiraal benaderd. De twee kenden elkaar van eerdere gezamenlijke buitenlandse stationeringen.

Natuurlijk zullen ook de Britten binnen Nederland geopperd hebben buiten de wetenschap van de BVD om. Maar bij hen had je, anders dan bij de Amerikanen, nooit het idee dat zij je een kunstje flikten. Zij hadden niet het Amerikaanse dedain voor de dienst. Met de IDB onderhielden zij ook een heel goed contact. Zij waren opgetogen over de informatie die zij van IDB en MARID kregen over de bewapening van de Argentijnse marine tijdens de Falklandoorlog. Een belangrijk deel van die bewapening was door Nederland geleverd, als tweedehands materiaal van onze marine of door Hollandse Signaal Apparaten in Hengelo. Het meest bekend is het gebruik van het voormalige Nederlandse vliegdekschip Karel Doorman door de Argentijnen. Minder werd gewaardeerd dat de Britten na de feitelijke opheffing van de IDB in 1992 – officieel per 1 januari 1994 – met de medewerking van enkele ex-medewerkers van die dienst een aantal operaties die een gezamenlijk belang hadden, clandestien voortzetten.

De verstandhouding tussen de Britten en de Amerikanen was nogal eens moeizaam. Ook de Engelsen ergerden zich meer dan eens zichtbaar aan de nogal botte manier van opereren van de Amerikanen. Een enkele keer maakten die het wel heel bont en joegen daarmee zowel de Britten als ons behoorlijk in de gordijnen. In het begin van de jaren tachtig was een zekere An-

tonin Andrysek als eerste secretaris verbonden aan de Tsjecho-Slowaakse ambassade in Den Haag. Over hem waren er enkele indicaties dat hij banden met de Tsjecho-Slowaakse inlichtingendienst StB had gehad, maar in Den Haag hebben we hem nooit kunnen betrappen op clandestiene activiteiten. Andrysek en zijn gezin gaven er blijk van de luxe van het leven in een kapitalistisch land enorm te waarderen. Zij genoten ervan in een voor Oost-Europese begrippen zeer luxe appartement aan de Scheveningse boulevard te wonen. Hun fraaie dochter droomde van een loopbaan als fotomodel en mogelijk zelfs filmster in het Westen. Zij had er de fysieke capaciteiten en de allure voor.

De Engelsen wisten dat Andrysek bijzonder goede herinneringen had aan zijn diplomatieke periode in Australië. In een persoonlijk contact met een Britse collega had hij er blijk van gegeven best in dat land te willen wonen. Op basis van al die gegevens werd gezamenlijk een plan opgezet Andrysek te benaderen en hem, in ruil voor medewerking en informatie, een mooie oude dag in Australië in het vooruitzicht te stellen.

De MI6-vertegenwoordiger in Den Haag David Saunders kwam met Andrysek in contact via de Club de Jeudi, de maandelijkse lunchbijeenkomst van diplomaten die in Den Haag waren gestationeerd. De club werd vooral gefrequenteerd door inlichtingenofficieren die onder diplomatieke dekmantel in Den Haag verbleven. David Saunders, die een tijd voorzitter van de club was, organiseerde regelmatig excursies, zoals een dagtochtje naar de aanleg van de stormvloedkering in de Oosterschelde. Een bonte verzameling van veelal inlichtingenofficieren uit alle mogelijke landen was dan een dag in een bus op stap – een prima gelegenheid om vriendschappelijke banden aan te knopen. Het lukte de Britten, aan wie Andrysek over de ambities van zijn dochter had verteld, om de assistente van Saunders bij de familie Andrysek binnen te krijgen als privélerares Engels voor de dochter. Op die manier zou er een band worden gecreëerd, die de Andryseks geleidelijk in een positie zou brengen dat ze er niet meer onderuit zouden kunnen op een aanbod in te gaan, ook al niet omdat ze zich al te ver in de armen van de kapitalisten, erger nog, van de Britse geheime dienst, hadden begeven om nog zon-

der kleerscheuren terug te kunnen keren. Over deze actie waren de Amerikanen summier geïnformeerd. Dat moest wel, omdat ook hun niet was ontgaan dat Andrysek nogal gesteld was op de verworvenheden van het vrije Westen. Om te voorkomen dat zij de benadering van Brits-Nederlandse zijde zouden doorkruisen, werd de claim van de Britten aan hen meegedeeld.

Het benaderen door de CIA van Andrysek was dan ook een vrij grove schending van de omgangsvormen in de inlichtingengemeenschap. Hun tweede man in Den Haag Dick Luther had op z'n Amerikaans Andrysek rechttoe rechtaan voorgesteld voor de CIA te gaan werken tegen een forse beloning en een riant oude dag in de Verenigde Staten. De Britten waren woest en wij nauwelijks minder: hiertegen werd natuurlijk heftig geprotesteerd, maar het kwaad was al geschied. Andrysek had de Amerikanen de deur gewezen en bij zijn ambassadeur melding gemaakt van de rekruteringspoging. De Amerikanen gaven toe dat hun actie in strijd was met de regels en normaliter zouden zij ook de desbetreffende CIA-officier een ernstige berisping hebben gegeven, maar helaas kon dat niet in dit geval, want Dick Luther had de botte benadering uitgevoerd op de dag voor zijn vertrek uit Den Haag. En jammer nu toch, hij had niet alleen Den Haag verlaten, maar ook de CIA. Hij vestigde zich in Griekenland en ging werken bij de rederij van de familie van zijn vrouw.

De Fransen

De relatie met de Franse diensten was goed, maar in vergelijking met die met de Britten en Amerikanen toch iets afstandelijker. Dat kwam ook doordat de Fransen destijds geen eigen vertegenwoordiger in Den Haag hadden: hun post in Brussel deed Nederland erbij.

Frankrijk kende twee civiele diensten: de Direction de la Surveillance du Territoire (DST) voor de externe bedreiging van de binnenlandse veiligheid en de Direction Centrale des Renseignements Généraux (RG), die zich met puur binnenlandse Franse aangelegenheden bezighield. Daarnaast waren er de op militaire leest geschoeide Direction Générale de la Sécurité Extérieure (DGSE) en de Service de Documentation Extérieure et de Con-

tre-Espionnage (SDECE). Met deze laatste Franse dienst heeft de BVD jarenlang een Roemeense dubbeloperatie uitgevoerd. Na de val van de Muur zou in contacten met de Roemenen zijn gebleken dat ook hunnerzijds sprake was van een dubbeloperatie.

De belangrijkste connectie voor de dienst was de DST. In 1982 hebben wij gezamenlijk een diplomaat die was verbonden aan de Tsjecho-Slowaakse handelsvertegenwoordiging in Den Haag, tot overlopen bewogen. Tijdens een bezoek aan Parijs – die bezoeken waren altijd een culinair festijn – deed een DST-collega uit de doeken dat de in Den Haag geposteerde Tsjecho-Slowaakse landbouwdeskundige Karel Pohl eerder in Marokko een diplomatieke post had bekleed en daar met een DST-medewerker een goede verstandhouding had opgebouwd. Hij was bovendien een bekende van cognacfabrikant Martell en ronduit francofiel te noemen. Besloten werd dan ook om Pohl in samenwerking met de Fransen te bewegen tot defectie, overlopen naar het Westen. Niet dat van hem veel informatie kon worden verwacht, want een inlichtingendienstaffiliatie was er niet, maar toch zou er altijd wat verteld kunnen worden. Bovendien was het altijd nuttig de Tsjecho-Slowaken een moreel klapje toe te brengen en soms was een overloper letterlijk een eerste schaap over een dam en volgden er meer. Daarbij kwam dat de defectie ons niet veel zou kosten. De Fransen zouden hem onder hun hoede nemen en huisvesten en wij zouden in ruil voor onze hulp een aantal debriefingsgesprekken met hem voeren.

Zelden liepen een benadering en een overloop zo vlot en gladjes. Pohl werd met behulp van ons en onze volgploeg op straat in Den Haag door zijn oude Franse vriend aangesproken. Ze gingen ergens koffiedrinken en het was vrij vlot beklonken. Pohl zou zijn vrouw voorbereiden en zorgen dat zijn privébezigtingen en huisraad bij een Nederlandse zakenvriend werden ondergebracht en dan volgens instructie onder begeleiding van een Fransman in een weekend naar Parijs reizen met zijn vrouw. De zakenvriend van Pohl was ‘toevallig’ een BVD-contact. Deze heeft zijn huisraad uit de flat in de Haagse Zonnebloemstraat in veiligheid gebracht. Met een v w-bus van de BVD heb ik die later samen met een runner naar Parijs overgebracht, zodra we van

de Fransen hoorden dat er voor Pohl een flat was geregeld. Zoals verwacht leverden de gesprekken weinig op. Een dag lang hebben we in Parijs met hem gesproken. De bandopnamen van het gesprek waren de moeite van het uitwerken feitelijk niet eens waard. Ook de Fransen waren niet echt opgetogen over Pohl, die zich al snel beklaagde over de naar zijn smaak te lage positie die hij bij een Frans zuivelconcern kreeg. Kennelijk viel het hem tegen dat hij al snel echt moest werken voor de kost. Martell kon of wilde hem geen baan bieden en dat stelde Pohl flink teleur. Toen wij hem zijn meubilair en andere persoonlijke spullen brachten, mopperde hij al flink, ook over het in vergelijking met zijn flat aan de Haagse Zonnebloemstraat toch riante appartement dat hij in hartje Parijs had gekregen. De Tsjecho-Slowaken in Den Haag reageerden slechts lauw op zijn overlopen: hij bleek binnen de handelsvertegenwoordiging maar weinig vrienden te hebben.

Bestek '81

Onder de naam Bestek '81 probeerde het eerste kabinet-Van Agt-Wiegel het financiële ombuigings- of bezuinigingsbeleid voor de kabinetsperiode 1977-1981 uit te zetten. Kern van het beleid was uitkeringen en ambtenarensalarissen los te koppelen van de loonontwikkeling. Het stak mij persoonlijk zeer dat deze in die tijd altijd in één adem werden genoemd. Alsof een salaris, anders dan een uitkering, niet een betaling voor een geleverde prestatie zou zijn! Van het hele plan kwam, niet in het minst door protesten uit de samenleving maar ook door onenigheid in Kamer en kabinet, weinig terecht. Ook CDA-fractievoorzitter Ruud Lubbers vond de tijd niet rijp voor de maatregel, vandaar ook dat minister van Financiën Frans Andriessen in 1980 gefrustreerd zijn ontslag nam.

In het tweede kabinet-Van Agt moest er, gezien de slechte economische ontwikkelingen, serieus worden bezuinigd op de overheidsuitgaven. Wij kregen dan ook de taak voor het jaar 1982 een begroting met nulgroei in te dienen. Ook de inflatie mocht niet gecompenseerd worden. Voor de bescheiden begroting van mijn afdelinkje stelde dat natuurlijk niet veel voor, maar ik kreeg

er in 1982 wel een taak bij: de 'restdesk', het in de gaten houden van spionage door restlanden, dus geen traditionele tegenstanders. Het behelsde bijvoorbeeld de activiteiten van een Guatemalteekse inlichtingenzwendelaar in Den Haag, een valsevlagoperatie van de Mossad en dergelijke. Die extra taak kostte wel enige mankracht, maar ik mocht onder het begrotingsregime geen extra kosten opvoeren. Toen ik de directie uitlegde dat het mij onmogelijk leek, kreeg ik haarfijn uitgelegd dat nulgroei begroten niet betekende dat je in de praktijk niet meer uit mocht geven. Begroting en eindafrekening hoefden niet gelijk te zijn. Ik was verbaasd. Toen ik later in het bedrijfsleven werkte, met strakke budgetten, moest ik daar vaak aan terugdenken. In een bedrijf was zo'n praktijk onbestaanbaar.

In personele zin lukte het mij in de loop van de tijd een hecht en goed werkend team te vormen bij de afdeling. Enkele niet goed functionerende medewerkers kon ik kwijt naar andere functies in de dienst, waar ze beter tot hun recht kwamen, en het lukte zowel van binnen als van buiten de dienst goede, gemotiveerde en sympathieke mensen aan te trekken. Ook het feit dat enkelen, onder wie een sectorchef, net als ik een luchtmachtverleden hadden, werkte mee aan de goede sfeer. In heel mijn werkzame leven heb ik niet in een zo goede sfeer en onderlinge loyaliteit en vriendschap met een team gewerkt als de laatste jaren bij CS, 1982 en 1983.

Toen ik in september 1983 na twee weken 'cursus' in Zwitserland van de Club de Berne op kantoor terugkwam en uit de lift op de derde verdieping van het gebouw aan de Kennedylaan 25 stapte, stond daar koffiejuffrouw Joke. Zij liet zich, toen ze mij zag, ontvallen: 'O, u bent er nog! Ik dacht dat u al was overgeplaatst!' Enkele uren later werd ik gebeld door de secretaresse van diensthoofd Pieter de Haan met de vraag of ik even bij hem langs wilde komen. Hij had een verrassing voor mij: een nieuwe functie, namelijk hoofd BOP, (directie B, Operaties Politie), de afdeling waar eigen operaties voor de directie B in heel het land, met uitzondering van Amsterdam, werden gerund en alle inlichtingenwerk door de

politie-inlichtingendiensten in het land werd gecoördineerd en geleid. Natuurlijk kon ik niet nalaten te zeggen dat het geen echte verrassing was, omdat de koffiejuffrouw mij al op het nieuws had voorbereid. Hoewel ik vereerd behoorde te zijn door de benoeming als hoofd van een grotere afdeling, vond ik het jammer mijn leuke team bij CS te moeten verlaten. Dick Engelen, de latere officiële diensthistoricus, volgde mij daar op.

Het woordje ‘cursus’ zette ik niet toevallig tussen aanhalingstekens. Tijdens de twee weken verblijf in Zwitserland kende weliswaar elke dag wel een lezing en vaak een discussie-uurtje, maar er was vooral veel aandacht voor toeristische uitstapjes onder het mom van praktijkoefeningen. Het weekend werd, met als basis Crans Montana, doorgebracht in het Berner Oberland en op en rond het meer van Genève. Ook bezochten we het draaiende restaurant Piz Gloria, bekend van een James Bondfilm.

De twee weken waren bedoeld om een netwerk van veelbelovende jonge medewerkers van bij de Club de Berne aangesloten diensten te creëren. Bij de club was een aantal NAVO-landen – maar niet die met een tot in de jaren zeventig gebrekkige democratie, als Portugal en Griekenland – aangesloten, plus Zwitserland, dat zo door informatie-uitwisseling ondanks de neutrale status bij het Westen kon worden betrokken. Vanwege die status moesten onze cursus en dus ook de kosten die ervoor werden gemaakt creatief worden weggewerkt, want Zwitserse politici mochten er geen lucht van krijgen. Het was, met uitzondering van de Italianen, die zich in de vrije tijd nogal afzonderden, een gezellige groep. Op een dakterras bij enkele van de hotelkamers werd na het gezamenlijke diner, ergens in een etablissement meestal de verzamelde inhoud van de minibars van onze kamers geducht aangesproken.

6

Hoe de CPN als nachtkaaers doofde 'Stammenstrijd' met politie rond Woensdrecht

Als hoofd van de afdeling BOP was ik verantwoordelijk voor alle operaties van de directie B (politiek/binnenlandse dreiging) buiten Amsterdam. Het werk werd uitgevoerd door een vijftiental contactambtenaren/runners van agenten, terwijl een aantal van hen voor een groot deel van hun tijd de relaties onderhielden en de operaties begeleidden die bij de politie-inlichtingendiensten onder BVD-verantwoordelijkheid vielen. Er waren destijds nog meer dan honderd gemeentelijke politiekorpsen en ongeveer vijftien districten van de Rijkspolitie.

Ik was directe verantwoording verschuldigd aan het hoofd van de directie B, Kees de Kloet. Omdat deze wel heel erg risicovol was, vond ik het niet altijd nodig hem al te gedetailleerd op de hoogte te houden en nam meer dan eens zelf verantwoordelijkheid voor operationele stappen, die ik pas als gedane zaken geen keer meer konden nemen aan mijn baas vertelde. De grenzen van mijn verantwoordelijkheidsgebied rekte ik zo maximaal op. Zolang Pieter de Haan nog hoofd van de dienst was ging dat goed, want hij had vertrouwen in mij en zou mij in geval van politieke problemen niet laten vallen.

Een van de taken die ik ter hand moest nemen, was het beëindigen van een behoorlijk aantal operaties in de CPN. Vooral de operaties die niet binnen de goedgekeurde aspecten vielen, moesten eraan geloven en dat gold voor de meeste operaties in de provincie, buiten de Randstad. Die hadden voornamelijk tot doel de kaartenbakken van de dienst en later het computerbestand te vullen met een als het even kon volledig ledenbestand van de CPN. Daarbij werd ik door mijn voorganger bij BOP, Luc

Leijendekker, lelijk in de wielen gereden. Wij stonden al niet op zo goede voet met elkaar sinds onze gezamenlijke jaren bij BOA in Amsterdam, maar wat hij mij hier leverde deed voor mij de deur dicht. Om van een agentenechtpaar in het oosten van het land afscheid te nemen, was hij vlak voor zijn definitieve vertrek bij BOP samen met de runner met het echtpaar gaan eten. Hoewel hij wist dat deze operatie (Farina) afgebouwd moest worden, verzekerde hij hun dat de dienst hen nooit ofte nimmer zou laten vallen. Mocht nu hij vertrok zijn opvolger daar anders over denken, dan zouden ze met een beroep op de koningin, voor wie zij zich immers al die jaren hadden ingezet, hun relatie met de dienst veilig kunnen stellen. De eenvoudige zielen, die met grote ijver jarenlang een heel CPN-district op de been hadden gehouden dat zonder hen vast minder van betekenis en omvang was geweest, geloofden hem. Ik kwam er pas achter toen ik hun enige tijd later duidelijk moest maken dat hun werk was afgelopen. Behalve deze onbegrijpelijke, bijna kwaadaardig te noemen operationele actie trof ik bij de afdeling ook een nare sfeer aan. Mijn voorganger sprak over bepaalde personele zaken niet rechtstreeks met de medewerkers, maar via de administratieve assistent - die ik na een paar jaar wegens financiële malversaties bij Justitie heb moeten aangeven. Het vertrek met functioneel leeftijdsontslag van twee runners was aanstaande. Beiden konden bogen op een zeker verzetsverleden en rekenden min of meer op een koninklijke onderscheiding bij hun afscheid. Leijendekker had in overleg met de directie om wellicht valide redenen besloten hen niet voor te dragen. Nu hoeft daar niet over gesproken te worden, maar ik vond het, toen betrokkenen lieten blijken wel verwachtingen te koesteren, bizar dat de mededeling daarover via de administrateur liep.

Zelf onderhield ik contact met enkele politie-inlichtingendiensten waar bijzondere zaken liepen, zoals die in Nijmegen, Rotterdam en Den Haag. Maar ook bij verschillende andere grotere korpsen moest ik regelmatig mijn gezicht laten zien, waardoor de functie prettig ambulante was en ik dus permanent een dienstauto tot mijn beschikking had. De twee tot drie mensen administratieve ondersteuning bewaakten op kantoor het fort

als ik er niet was. Bereikbaarheid ging toen nog per semafoon, de mobiele telefoon bestond nog niet. Met het echte operationele werk, het runnen van agenten, had ik niet meer te maken, helaas. Het meest direct betrokken was ik bij enkele zeer delicate operaties die wij samen met de Britse dienst runden in en tegen de IRA. Over overige operaties uit die periode kan ik daarom niet veel vertellen, omdat ik het niet zelf meemaakte en ik zou moeten varen op cryptische en moeilijk leesbare aantekeningen in oude agenda's.

Spijtig is het daarom dat de interessante verhalen over operaties uit de BOP-periode van 1984 tot 1987 hier niet uit de dozen kunnen worden gedaan, bijvoorbeeld over de operaties in de Surinaamse gemeenschap, met name in Rotterdam en Nijmegen. In die periode werden in Nederland geld en wapens, maar ook militaire kennis vergaard ten behoeve van de oppositie tegen legerleider Desi Bouterse, inclusief het Junglecommando van diens vroegere lijfwacht Ronnie Brunswijk.

Door de moordaanslag begin jaren tachtig op een Surinaams jongerenorkestje in het Zuid-Hollandse Rijswijk was de geweldadige strijd tussen de verschillende Surinaamse facties ook op ons grondgebied gaan woeden. Het werd van groot belang geacht zo goed mogelijk op de hoogte te zijn van alles wat zich in die gemeenschap afspeelde. Daarbij werd niet alleen gewerkt met draai-, maar ook met opbouwagenten, infiltranten. De politie-inlichtingendiensten waren zeer gemotiveerd om hierin te opereren. Immers, de verschillende belangen van criminele inlichtingendienst, openbare orde, democratische rechtsorde en veiligheid van de staat kwamen op dit terrein perfect samen. De Nederlandse regering wilde niet dat de gewapende strijd tegen het regime van Bouterse, waarmee de verhoudingen toch al niet best waren, met haar goedvinden vanuit Nederland werd ondersteund. Afzijdigheid van de strijd tussen verschillende groepen in Suriname was het officiële beleid.

Het is bekend geworden dat de Amerikanen destijds wel bereid waren tot militair ingrijpen in het voormalig rijkdeel, maar dan alleen samen met Nederland. De vs achtte het regime van Bouterse, waaraan een aantal in Cuba opgeleide militairen

deelnam, ongewenst. Bouterse leek steeds meer te neigen naar marxistische leiders. Naast contacten met Fidel Castro onderhield hij ook connecties met Joe Bishop van Grenada en via deze leiders ontstond zelfs een verbinding met de Libische leider kolonel Muammar Khadafi. Bovendien was Suriname ook toen al een (al te) gemakkelijk transitoland voor drugs, vooral uit Colombia.

Er werden verkenningen uitgevoerd om de militaire haalbaarheid van een invasie te onderzoeken. Ook in Nederland werd een begin gemaakt met het plannen van een militaire operatie, die tot doel had een eind aan het regime van Bouterse te maken. Volgens de Amerikanen zou zo'n actie een *piece of cake* zijn. De Nederlandse regering wees hun voorstel echter van de hand. Men vreesde dat de actie als daad van rekolonisatie zou worden opgevat door de wereldgemeenschap en daarom Castrogezinden in de kaart zou spelen. Ook toen het Surinaamse kabinet onder de Hindoestaan Pretaap Radhakishun in oktober 1986 onze regering om militaire hulp vroeg om het land van Bouterse te bevrijden, zijn op militair niveau de scenario's voor zo'n actie in detail uitgewerkt, maar de betrokken ministers, van Defensie Wim van Eekelen van de VVD en van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek van het CDA, en CDA-minister president Ruud Lubbers durfden uiteindelijk het besluit niet te nemen. Eerder al zag zowel de Nederlandse regering als het Amerikaanse State Department in de Surinaamse politiek geen aanvaardbaar alternatief voor het regime van legerleider Bouterse. In 1986 beloofde Radhakishun terugkeer naar democratie, maar de regering had blijkbaar onvoldoende vertrouwen in een goede afloop. Merkwaardig is het dat, dankzij onderzoeksjournalistiek van *de Volkskrant*, de invasieplannen pas in november 2011 door de Nederlandse regering bekend zijn gemaakt.

Aan de andere kant van de oceaan, maar ook aan de andere kant van de strijdende partijen, was de IDB actief, die een goede informatiepositie in Suriname had opgebouwd. Niets zou logischer zijn geweest dan dat de beide diensten informatie, maar vooral hun informatiebehoefte, onderling zouden afstemmen. Maar de IDB vond zijn positie in Suriname zo kwetsbaar dat die

ook voor ons absoluut geheimgehouden moest worden: het zou gaan om een menselijke bron in de directe entourage van Bouterse. Van de gewenste afstemming kwam niets terecht.

De nadagen van de CPN

Hoewel de operaties in de CPN op districts- en afdelingsniveau in mijn jaren bij BOP werden afgebouwd, bleef onze informatiepositie in de top van de partij, het partijbestuur, gehandhaafd. In sommige regionen waren onze agenten zo actief geweest, dat de activiteit op meerdere plaatsen merkbaar leed onder het vertrek van onze kaderleden. Niet helemaal serieus bedoeld heb ik dan ook op een discussieavond in het Parooltheater in Amsterdam, kort na het verschijnen van mijn boek, aan daar samengekomen ex-CPN'ers die verontwaardigd waren dat de BVD nog tot in 1985 in de partij infiltreerde, geantwoord dat bij eerdere terugtrekking van onze agenten de partij nog eerder zou zijn ingestort dan nu was gebeurd.

De teloorgang van de CPN – na de lijstverbinding en feitelijke fusie met PPR en PSP in 1989 werd de partij in 1991 officieel opgeheven – was vooral het gevolg van een richtingstrijd in de partij. Het was traditionele communisten een gruwel dat de partij ‘feminiseerde en sociaaldemocratiseerde’ onder invloed van fractievoorzitter Ina Brouwer, maar meer nog door vernieuwers als Constant Vecht, Elsbeth Ety en later ook hoofdredacteur Gijs Schreuders, die vanuit hun positie bij het dagblad *De Waarheid* de vernieuwing van de partij gestalte gaven. Enkele verlieten de partij om elders hun politieke werk voort te zetten, zoals gemeld in bijvoorbeeld de PSP of de PvdA, terwijl weer andere hardnekkig probeerden de partij van deze tijdelijke afwijking te genezen en weer in het gareel van het door Moskou geleide wereldcommunisme te krijgen.

Er werden andere communistische partijen als afsplitsing van de CPN gevormd, zoals het Verbond van Communisten Nederland (VCN) en later, bij de lijstverbinding met PPR en PSP in 1989, de Nieuwe Communistische Partij Nederland (NCPN), die vooral in Noordoost-Groningen en in het Friese Lemmer op basis van het lokale aanzien van vroegere CPN-gemeenteraadsleden

nog steeds op enige aanhang kan bogen. De echte communisten bleven de partij trouw en trachtten daarbinnen in woord en geschrift de traditionele opvattingen ten aanzien van de vestiging van de dictatuur van het proletariaat als fase naar de communistische heilstaat te herstellen, ook nadat op het partijcongres in november 1982 de vernieuwers aan het langste eind hadden getrokken. De Groninger Fré Meis en de zijnen vormden toen het Horizontaal Overleg van Communisten (HOC). Zij ijverden voor erkenning van de leidende rol van de Sovjet-Unie en herstel van de communistische symbolen zoals de hamer en sikkel op het partijboekje. Ook was het hun een gruwel dat *De Waarheid* niet langer de partijkrant was, maar een krant voor heel links Nederland. Voor hun strijd om de eenheid in de partij te herstellen, zocht het groepje gestaalde kaders van tijd tot tijd steun bij het grote voorbeeld, de Communistische Partij van de Sovjet-Unie.

Het spreekt vanzelf dat de relatie tussen de CPSU en de CPN de permanente warme belangstelling van de BVD had, want ook voor het bepalen van de houding die in het politieke krachtenveld en door de regering tegenover de communisten moest worden ingenomen, was het van groot belang te weten of de onafhankelijke koers die de partij sedert de inval in Tsjecho-Slowakije leek te varen, oprecht was. De breuk met de internationale communistische gemeenschap was immers manifest geworden toen de CPN de invasie veroordeelde van Warschaupactlegers in Tsjecho-Slowakije, die in 1968 de Praagse Lente onder Alexander Dubček moesten neerslaan. Op leidende posities in de partij bevonden zich nog steeds onverbloemde stalinisten, zoals de Groninger 'handelsreiziger in revoluties' Fré Meis. Die gaf in zijn redevoeringen voor de stakende arbeiders in de strokartonindustrie blijk van een onversneden bolsjewisme. Maar ook in andere delen van het land en in de Amsterdamse partijleiding bleven een aantal orthodoxe communisten op hun post, te midden van vernieuwers als Constant Vecht en Elsbeth Ety. Die leken in de kolommen van *De Waarheid* nog wel een ideologisch zuiver marxisme voor te staan, maar stelden zich behoorlijk kritisch op tegenover wat er achter het IJzeren Gordijn gebeurde. Ook moesten zij niets weten van de dictatoriale wijze waarop de

partij intern werd bestuurd. In plaats van naar het aloude democratisch centralisme streefden zij met toenemend succes naar echte partijdemocratie.

Anders dan de orthodoxen hadden de vernieuwers sympathie voor de Poolse vakbond Solidarnosc onder leiding van Lech Walesa. Het was de orthodoxen in de partij een gruwel dat de militaire coup in Polen, die in 1981 een einde maakte aan het vrije optreden van Solidarnosc, door het partijcongres werd veroordeeld. Zij spraken er dan ook schande van dat onder de betogers daartegen bij de Poolse ambassade ook de toenmalige CPN-fractievoorzitter Ina Brouwer werd gesignaleerd.

De vernieuwers staken hun sympathie voor dissidente bewegingen in Oost-Europa niet onder stoelen of banken. De van origine Tsjecho-Slowaakse Vera Ebels, die in Groningen woonde, was nota bene door Fré Meis overgehaald lid van de CPN te worden. Toen zij in het voorjaar van 1978 het stilzwijgen van de partij over de vervolging van de mensenrechtenbeweging Charta '77 in haar vaderland hekelde, dreigde dezelfde Meis haar als rotte plek uit te snijden. Een mede door hem gesteund voorstel tot royement haalde het echter niet.

Meis nam afstand van de vele communisten die na het zo teleurstellend verlopen partijcongres van 1982 de CPN verlieten. Hij ijverde ervoor hen binnen de partij te houden om de strijd voort te zetten en ging ook niet mee met de vele 'horizontalen' die na het partijcongres van februari 1984 het VCN oprichtten. Meis bleef ook toen nog vinden dat je onenigheid binnen de partij moest uitvechten en dat je door op te stappen de vernieuwers extra ruimte gaf. Op het desbetreffende partijcongres van 1982 hadden de vernieuwers definitief de overhand gekregen, de voorhoederol van de partij werd afgezworen en daarmee het eenpartijstelsel. Het leninisme werd vervangen door het feminisme – voor de oude partijkaders een ontwikkeling die zij met afgrijzen aanzagen.

Om steun te zoeken bij de oude vrienden in Moskou zocht Meis in de loop van 1984 contact met de Sovjet-Russische ambassade in Den Haag. Hij vond dat de Sovjets zich duidelijk moesten uitspreken en steun moesten geven, in welke vorm dan ook,

aan het streven van hem en de zijnen. Tot dan hadden de Russen over de partijtroebelen erg afstandelijk gedaan en zich vrijwel van commentaar onthouden. Van Sovjetzijde vond men het lastig in het interne partijconflict partij te kiezen. Natuurlijk zal men de actie van de oude kameraden hebben toegejuicht, maar anderzijds moeten de Russen hebben ingezien dat de toekomst van de communistische beweging niet lag bij de toch al tamelijk bejaarde oude getrouwen, maar bij de nieuwe generatie. Hoewel deze vernieuwers niets van Moskou moesten hebben, moesten zij, zolang zij het marxisme in enige vorm aanhingen en zich communist bleven noemen, toch worden beschouwd als natuurlijke bondgenoten. Daarnaast was het hoogst ongebruikelijk met facties in de partij zaken te doen die zich tegen de officiële partijleiding keerden. De Sovjets wilden daarom koste wat het kost vermijden dat de officiële CPN-leiding op de hoogte zou raken van hun contact met de horizontalen. Meis vond niettemin dat de kameraden van het Centraal Comité in Moskou hen met raad en daad moesten steunen bij het weer in het gareel brengen van de partij. In het Amsterdamse café Eik en Linde, vlak bij Artis, had hij hierover in het vroege voorjaar van 1985 een gesprek met de Sovjetdiplomaat en tevens KGB-officier Safronov. Afgesproken werd dat deze voor Meis een gesprek zou arrangeren met een vertegenwoordiger van het Politbureau, het hoogste CPSU-partijorgaan.

Meis was in vroeger jaren met alle egards in Moskou ontvangen, had vakanties als gast van het Centraal Comité van de CPSU aan de Zwarte Zee doorgebracht en was nog eind 1977 ontvangen door de Roemeense president Nicolae Ceaușescu. Het was voor hem dan ook vreemd nu een heimelijke ontmoeting met een CPSU-vertegenwoordiger te moeten hebben.

Afgesproken werd dat hij op een afgesproken dag in mei, om 12 uur precies, onder het Riesenrad in het Weense Prater een Sovjetvertegenwoordiger zou treffen. Meis maakte er een toeristisch uitstapje naar Wenen van en boekte een voordelig driedaags arrangement. Hij vloog via Duitsland met de Hongaarse luchtvaartmaatschappij Malev naar Wenen en logeerde in een groot toeristenhotel. De ontmoeting in het Prater verliep vol-

gens plan. Om vervolgens rustig te kunnen praten nam Popov, want zo heette de afgevaardigde van het Politbureau, Meis voor de lunch mee naar een nabijgelegen restaurant. Dat Popov zijn gesprekspartner was, verklaarde ook waarom het gesprek in Wenen en niet gewoon in Amsterdam of Groningen moest plaatsvinden. Popov was in de jaren zestig in Nederland, waar hij als diplomaat op de ambassade werkte, tot persona non grata verklaard wegens activiteiten die niet in overeenstemming waren met zijn diplomatieke functie, maar hij kende Nederland goed en beheerste onze taal zelfs heel behoorlijk. Na het gesprek met de Rus keerde Meis per tram terug naar zijn hotel, dat aan de zuidkant van de stad lag. Toen hij daar de lobby binnenliep, werd hij door mij met uitgestoken hand tegemoet getreden, waarbij ik mij als functionaris van de BVD bekendmaakte. Hij schrok zich rot. Naar lucht happend ging hij in op het voorstel er maar even bij te gaan zitten, maar hij herstelde zich snel genoeg om het aanbod een hartversterkend drankje te nemen resoluut af te wijzen. In het gesprek van meer dan anderhalf uur bleef Meis weigeren de BVD in te lichten over de inhoud van het gesprek dat hij die middag met de Sovjetkameraad had gevoerd. Wel wilde hij het over algemeenheden hebben, over de memoires die hij aan het schrijven was en over zijn zoon, waar hij zo trots op was. De details die de BVD kennelijk kende over zijn Weense afspraak joegen hem angst aan. Thuisgekomen gaf hij zijn vrouw Tinie en ook bezoekers te verstaan dat binnenshuis niet meer over partijaangelegenheden mocht worden gesproken: *‘Want de BVD kan alles horen wat hier gezegd wordt.’* Meis maakte met partijgenoten dan ook regelmatig wandelingen in een parkje in de buurt van zijn flatwoning in de Groningse wijk Vinkhuizen om zo buiten het bereik van de overigens niet aanwezige BVD-microfoons te blijven.

Over mijn trip naar Wenen samen met een collega voor contraobservatie, was minister Rietkerk tevoren door HBVD De Haan op de hoogte gesteld, vanwege de politieke gevoelheden die eraan waren verbonden. Ook was de medewerking van de Oostenrijkse dienst aan deze activiteit geen vanzelfsprekendheid. De neutrale status van Oostenrijk betekende volgens het

verdrag van 1955 dat de dienst zich niet mocht inlaten met politieke aangelegenheden die de Oost-Westrelatie betroffen. Wel werd de dienst geacht steun te geven bij het bestrijden en opsporen van misdrijven, inclusief spionage. Echter, omdat de Russen na 1945 enige tijd de controle over Wenen hadden gehad, werd de Oostenrijkse dienst vanuit de Europese NAVO-landen maar matig vertrouwd. Het lag immers voor de hand dat de Russen daar enige *implants* zouden hebben. Liever werd daarom zaken gedaan met het omvangrijke Weense CIA-station als er inlichtingen uit Oostenrijk nodig waren.

Voor de benadering van Fré Meis kon het niet anders dan dat met de Oostenrijkse collega's overlegd moest worden. In de eerste plaats was het handig van hen te vernemen welke Russen er in die week op de Weense luchthaven waren geland, daarnaast was het risico dat onze actie de aandacht zou kunnen trekken te groot om die te verzwijgen. De precieze aard van de zaak, vooral de politieke status van het voormalig CPN-Kamerlid Meis, kon de Oostenrijkers niet in detail uit de doeken worden gedaan. Wel de ophanden zijnde ontmoeting van deze Nederlander met een Rus, die – gezien plaats en tijd van de ontmoeting – een KGB-officier moest zijn.

De bereidheid van de Oostenrijkers ons bij te staan bleek onverwacht groot. Niet alleen zegde men alle hulp toe, maar men bood ons ook onderdak aan in een kazerne van de politie. De situatie daar vonden wij na één nacht verblijf al te spartaans. Wegens 'operationele redenen' hebben wij onze intrek genomen in het hotel waar ook Meis verbleef.

In korte tijd werd door de Oostenrijkse collega's een geleheidsvolgploeg op de been gebracht. De Oostenrijkse dienst is een politiedienst en bij politiekorpsen in de omgeving werden auto's en bemanningen opgetrommeld om de ontmoeting in het Prater en het vervolg daarop door observatie vast te stellen. Helaas zijn de foto's die daarvan zijn gemaakt door de te grote afstand mislukt, maar dankzij de hulp van de Oostenrijkers konden wij Meis wel op het juiste moment verwelkomen in het hotel na zijn terugkeer van het gesprek met de Rus. Via het hoofd van de dienst zijn zij omstandig voor hun bijstand bedankt. On-

danks het geringe succes van zijn acties binnen de partij en de beperkte daadwerkelijke steun die er vanuit Moskou werd gekregen, weigerde Meis de kennismaking met zijn Weense BVD-kennis voort te zetten toen hij die ‘toevallig’ een klein jaar later op de Groningse Turfsingel tegen het lijf liep.

De vernieuwing in de CPN zette door. Meis noemde het VCN echter een doodgeboren kindje en bleef ondanks ‘de rechtse flapdrollen’ in de partijleiding de CPN trouw. Zelfs toen de partij bij de verkiezingen van 1989 met PPR en PSP één lijst ging vormen, bleef Meis CPN-lid. Wel is hij korte tijd lid geweest van Groen-Links. In 1992 heeft hij voor het partijlidmaatschap bedankt en aan het eind van hetzelfde jaar overleed hij.

Dat ik al voor, maar meer nog na mijn gesprek met Meis met grote achting over deze oprechte communist sprak, werd niet door iedereen binnen en buiten de dienst even goed begrepen. Kennelijk verwachtte men van ons dat wij communisten afschuwelijke mensen moesten vinden. Natuurlijk was dat het geval met de ideologie en de politieke visie die zij aanhingen, maar de standvastigheid van iemand als Meis dwong bij mij ontegenzeggelijk respect af.

Natuurlijk kwam ik als hoofd BOP ook in de eeuwige stammenstrijd tussen de beide politiedepartementen – Binnenlandse Zaken voor de gemeentepolitie en Justitie voor de Rijkspolitie – terecht, maar ook in de strijd met de Centrale Recherche Informatiedienst (CRI), die zelf inlichtingen ging vergaren over gewelddadig activisme, dat zij gewone criminaliteit noemden. Zij vonden dat de dienst hen niet ruimhartig informeerde, waar ze vanuit hun standpunt geen ongelijk in hadden, maar wij hanteerden een strikt *need-to-know*-beleid en waren zeer verantwoordelijk voor de bescherming van onze bronnen. Ook waren we beducht dat men met niet of laag geëvalueerde informatie als waren het feiten aan de slag zou gaan. In het recente verleden is het op die manier ook gebeurd dat, in de begrijpelijke ijver om het risico van een terroristisch misdrijf te voorkomen, op grond van zulke informatie tot justitiële actie werd overgegaan, zoals in 2010 in het geval van een groep Somaliërs rond een Rotterdamse belwinkel.

Tussen de BVD en de politie-inlichtingendienst waren er ook dikwijls competentiegeschillen. Meestal konden die rimpels door goede persoonlijke verhoudingen worden gladgestreken, maar dat lukte niet altijd. De Rotterdamse PID beschikte zelfs over een stempel NIET NAAR DE DIENST. Dat rode stempel sierde rapporten die weliswaar van BVD-bronnen/-agenten afkomstig waren, maar waarvan de PID-leiding vond dat die niet naar Den Haag moesten gaan. Deze inlichtingendienst werd lange tijd geleid door hoofdinspecteur van politie Oldenampsen, die uit een hang naar onafhankelijkheid een status aparte voor Rotterdam bedong, maar ook reserves had ten aanzien van de politieachtergrond van het toenmalig plaatsvervangend hoofd van de dienst Neervoort. Deze was via de ‘Duitse’ politie-school in Schalkhaar in de Tweede Wereldoorlog bij de politie gekomen, als infiltrant van het verzet. Maar aan die verzetsrol werd door enkelen, onder wie Oldenampsen en zijn Utrechtse collega Van Buuren, getwijfeld. De Rotterdamse PID was ook nadien niet de gemakkelijkste in de omgang met de dienst. Net als voor de PID-en van andere grote steden gold in Rotterdam dat het stadsbestuur eigen belangen had bij het inwinnen van inlichtingen over wat er in de stad gebeurde. In Rotterdam is dat geïnstitutionaliseerd door een aparte inlichtingendienst voor de openbare orde als zijtak van de PID in het leven te roepen. In een gesprek met hoofdcommissaris Jan Blaauw waren we het erover eens dat de verhoudingen tussen zijn inlichtingendienst en de BVD inmiddels voldoende waren verbeterd om die stempel, zoals ik voorstelde, het raam uit te gooien. Blaauw had behalve een wand vol schildjes en certificaten – onder meer een diploma van de FBI Academy – een vitrinekast vol dingen die aan spraakmakende zaken of zijn eigen glorieus optreden herinnerden en daar kwam de stempel bij.

De ergste stammenstrijd met de politie deed zijn intrede toen Justitie vond dat er voor het opkomend fenomeen van het terrorisme, vooral van Molukse en Palestijnse zijde, een landelijke justitiële aanpak nodig was. Er werd in 1974 een Landelijk Bijstandsteam Terrorismen (LBT) gevormd onder leiding van de Amsterdamse hoofdinspecteur Hans Hock. Ook werd een lan-

delijk officier van justitie aangesteld. De eerste was de toen Almelose officier van justitie R.A. Gonsalves, later opgevolgd door J.H. Blok en anderen. Het LBT ging begin jaren tachtig op in de Bijzondere Zaken Centrale van de CRI – de Centrale Recherche Informatiedienst –, nu gevestigd in Zoetermeer en onderdeel van het Korps Landelijke Politiediensten. In de tijd waarover ik hier schrijf was de dienst een apart instituut van het ministerie van Justitie, voornamelijk het verbindingsbureau met Interpol, het wereldwijde netwerk van politieorganisaties. De CRI hield destijds kantoor aan de Haagse Raamweg, in het kantoor dat later werd betrokken door Europol. De dienst had het niet gemakkelijk. Men werd geacht de Nederlandse politiekorpsen te ondersteunen bij grote zaken, maar was voor het verkrijgen van de benodigde informatie om die ondersteuning te kunnen bieden evenzeer van diezelfde korpsen afhankelijk, en hun bereidheid om de CRI van informatie te voorzien was uiterst beperkt. Vooral de Amsterdamse politie was niet gediend van de Haagse bedilzucht. Men achtte zich heel goed in staat zijn eigen boontjes te doppen en als er met andere korpsen in het land samenwerkt moest worden, regelde men dat zelf wel. Daar had men de CRI niet voor nodig. Het Amsterdamse voorbeeld vond veel navolging in het land.

Op politieke steun kon de CRI ook al niet rekenen. Politici hinkten op twee gedachten: men wilde wel landelijke coördinatie van opsporing, maar was tegelijkertijd zeer beducht een Nederlandse FBI te creëren. Vanaf het moment dat Hans Hock zijn LBT vormde, ging in de ogen van de BVD de politie inlichtingendienstje spelen. Al vrij snel werd het proactief rechercheren ingevoerd. Dat hield in dat de politie onderzoek ging doen naar verdachten nog voordat die een misdrijf hadden gepleegd, iets wat nieuw was voor Justitie. Binnen de BVD vond men dat de politiemensen van de CRI hiermee op het werkterrein van de dienst kwamen.

Terwijl er aanvankelijk op de werkvloer grote bereidheid was alle relevante informatie uit te wisselen, zorgden enkele incidenten ervoor dat die bereidheid in de loop der tijd behoorlijk afnam. Volgens BVD'ers begrepen politiemensen niet goed hoe

zorgvuldig je met informatie uit kwetsbare inlichtingenbronnen moest omgaan. Ook werd door politiemensen te gemakkelijk aan bij de BVD laag geëvalueerde inlichtingen een te hoog waarheidsgehalte toegekend als het hun goed uitkwam. Informatie die uit slechts één enkele laag geëvalueerde bron kwam en niet werd bevestigd door een tweede bron of andere indicaties, werd door de BVD niet als feit beschouwd. BVD'ers hadden hun menselijke bronnen bescherming van hun identiteit beloofd en dat stond een al te open uitwisseling van informatie vaak in de weg. Na de eerste Molukse acties vond de dienst het zijn taak de informatiepositie onder de gefrustreerde Molukse jongeren sterk te verbeteren. Ook het LBT hield zich uitvoerig met dezelfde groep bezig. Zo kwamen BVD en LBT in maart 1975 beide een Moluks complot om koningin Juliana te ontvoeren of op paleis Soestdijk te gijzelen op het spoor. Door ingrijpen van Justitie kon de ontvoering ruim op tijd worden voorkomen. Zeven samenzweerders zijn vervolgd en tot enkele maanden cel veroordeeld. In artikel 96 van het Wetboek van Strafrecht wordt samenspanning tegen het staatshoofd afzonderlijk strafbaar gesteld. Na deze gebeurtenis werd de beveiliging van de koningin en andere leden van het Koninklijk Huis drastisch opgevoerd.

Vooraf door deze gebeurtenis zag men meer dan voorheen nut en noodzaak in van een betere samenwerking en coördinatie, maar toch bleef er tot in lengte van jaren wrijving bestaan door het vaak onbedoeld achterhouden van informatie. Met informatie uit kwetsbare menselijke bronnen, maar ook uit technische operaties, werd bij de BVD nu eenmaal erg voorzichtig omgegaan. Eén slechte ervaring met justitiële onvoorzichtigheid deed de BVD weer besluiten informatie pas naar buiten te brengen, ook naar de CRI, wanneer die ook uit andere bronnen werd verkregen en dus niet meer tot die ene kwetsbare bron te herleiden was. Als de CRI dan begreep dat de BVD allang over de bewuste inlichtingen beschikte, had je de poppen weer aan het dansen. Terwijl wij met kerst in 2010 met de aanhouding van vermeende Somalische terroristen in Rotterdam weer hebben kunnen zien waar het toe kan leiden op één enkele bron af te

gaan. Alle arrestanten moesten na korte tijd worden vrijgelaten en er zijn aanzienlijke schadevergoedingen betaald.

Tussen de CRI en de BVD boterde het niet. Ze bleven elkaar ervan verdenken informatie achter te houden en met elkaars middelen op elkaars terrein te opereren. Dat was vooral het geval toen de CRI besloot naar het voorbeeld van de BVD regionale contactambtenaren in het land te stationeren, die in hun regio met de politie contact onderhielden. Dat betekende dat zij voor informatie over terrorisme en gewelddadig activisme, maar ook over activiteiten van inlichtingendiensten van landen als Marokko en Turkije onder hun emigranten, bij de PID over de vloer kwamen. Onvermijdelijk werd daarbij de geheimhouding over BVD-aangelegenheden en vooral ook de bronnen keer op keer geschonden door de plaatselijke politie. Voor de arme lokale PID-man was het ook geen doen uit elkaar te houden welke informatie met welke Haagse meneer wel of niet uitgewisseld moest of mocht worden. Zo raakte de dienst op centraal niveau de controle op de informatiestromen naar Justitie kwijt. Het ongenoege daarover bleef gedurende een reeks van jaren voortduren.

Erg bont maakte de politie het bij de activiteiten rond het Vredesactiekamp (VAK) bij vliegbasis Woensdrecht, waar men begin jaren tachtig protesteerde tegen de voorgenomen plaatsing van Amerikaanse kruisraketten en die plaatsing door sabotageacties ook daadwerkelijk trachtte te verhinderen. In de opvatting van de BVD betrof het hier een overduidelijke bedreiging van de democratische rechtsorde, maar ook een bedreiging van de veiligheid van de staat en van bondgenootschappelijke belangen. De plaatsing was immers onderdeel van het NAVO-dubbelbesluit, ook al aarzelde de Nederlandse regering tot in 1984 om definitief te besluiten tot plaatsing. Het besluit hield in dat de plaatsing van nucleaire Tomahawk- en Pershing-2-kruisraketten in Europa doorgang zou vinden, maar dat tegelijkertijd met de Russen onderhandeld zou worden over vermindering van de aantallen SS20-raketten in Oost-Europa. Daarbij diende het aantal al dan niet te plaatsen kruisraketten van NAVO-zijde als ruilobject. Uiteindelijk zou het aantal aan beide zijden op nul uit moeten komen, maar voor de geloofwaardigheid van de on-

derhandelingen moest wel met de voorbereiding van plaatsing van de raketten worden begonnen. Minister van Defensie Hans van Mierlo was een belangrijk architect en pleitbezorger van deze nuloptie, die werd geïnitieerd op een NAVO-meeting in het Schotse Gleneagles, eind 1981. De West-Brabantse vliegbasis Woensdrecht werd in Nederland gekozen om deze geavanceerde wapens te plaatsen.

De commandant van het Rijkspolitedistrict Noord-Brabant-West Bé Lutken, die in Breda zetelde, vond de activiteiten van het VAK echter zuiver een aangelegenheid van de openbare orde. Naar hij beweerde werd hij in die opvatting gesteund door de burgemeesters in de regio en de leiding van zijn departement, het ministerie van Justitie. Hij was derhalve niet bereid zijn districtsinlichtingenrecherche toe te staan op aanwijzing van de BVD te infiltreren in het VAK en die informatie aan de dienst door te spelen. Hij zou op eigen wijze met eigen middelen zorgen dat de openbare orde niet door de vredesactivisten zou worden verstoord. Zijn hoofd justitiële dienst, Hans Jan Haisma, werd belast met het uitvoeren van die beleidslijn. Hij deed dat loyaal, maar zonder veel overtuiging, en verzekerde meer dan eens de verstoring van de betrekkingen met de dienst die daarvan het gevolg was te betreuren. Op het niveau van de ambtelijke toppen van de ministeries van Binnenlandse Zaken en Justitie heeft men over deze kwestie geen overeenstemming bereikt en dus bleef de onverkwikkelijke gang van zaken op werkniveau doorgaan. Dat leidde ertoe dat de Rijkspolitie Breda jonge politieagenten in de activistische antimilitaristische scene in Amsterdam liet infiltreren om daar een reputatie op te bouwen die de geloofwaardigheid in het VAK moest waarborgen. Natuurlijk werden deze infiltranten door zowel de Amsterdamse politie als de BVD in de kortste keren ontmaskerd. Lutken hield zich doof voor de waarschuwingen voor de risico's en het onjuiste, zelfs onwettige van zijn handelen, maar vanuit Den Haag greep niemand in – ook niet toen enkele agenten door de activisten werden ontdekt. Omdat ik van mening bleef dat de aard van de acties rond Woensdrecht wel degelijk operationele inzet van ons als dienst vergde, kon ook de affaire-Gardiner ontstaan.

Vredesactiekamp Woensdrecht

Met het besluit van de Amerikaanse president Carter om het verder ontwikkelen van de neutronenbom te staken, was wel een belangrijk succes geboekt door de vredesbeweging, maar het uiteindelijke doel, kernwapens de wereld uit, was nog lang niet bereikt. Ook de eerste fase, 'om te beginnen uit Nederland', was nog op geen stukken na werkelijkheid.

Het verzet tegen de kernbewapening nam dan ook niet echt af nadat in december 1979 het NAVO-dubbelbesluit was genomen. Met de bouw van de opslagbunkers en lanceerinrichtingen werd in 1983 een begin gemaakt. De Nederlandse regering, die eind 1982 na een kabinetscrisis weer was gewisseld, had overigens nog niet besloten tot definitieve plaatsing van de kruisraketten in Nederland. Met name binnen het CDA was men over die plaatsing verdeeld. Die aarzeling werd aangewakkerd door de brede maatschappelijke weerstand tegen wat, ondanks het dubbelbesluit, toch werd gezien als een nieuwe stap in de wapenwedloop. De vredesbeweging, met het IKV als belangrijkste drijvende kracht, wist tegen het besluit op 29 oktober 1983 een demonstratie te organiseren die door haar massaliteit historisch is geworden. De kabinetten onder minister-president Van Agt hebben het definitieve besluit tot plaatsing van de 48 kruisraketten steeds voor zich uit geschoven. Pas op 1 november 1985 besloot het eerste kabinet-Lubbers definitief tot plaatsing, die echter dankzij het door de VS en de USSR in 1987 gesloten INF-verdrag uiteindelijk niet is door gegaan. In het Belgische Florennes waren wel al twintig raketten geplaatst, maar die werden in 1987 weggehaald en vernietigd.

Van de zijde van de vredesactivisten werd het eerdergenoemde VAK nabij de vliegbasis Woensdrecht ingericht. Hier kampeerde een mengeling van vredesactivisten en antimilitaristen. Een wellicht wat subtiel onderscheid tussen die twee groepen is dat vredesactivisten zich voornamelijk tot vreedzame, demonstratieve acties beperkten, terwijl de hardere antimilitaristen zich bezighielden met alle mogelijke, desnoods ook gewelddadige acties om aan het militaire apparaat afbreuk te doen. Het hek rondom vliegbasis Woensdrecht werd talloze malen door

mensen van het vak doorgeknipt met het doel zich toegang te verschaffen voor het plegen van vernielingen. Bekend zijn de acties met de bijl van activist Kees Koning, die meer dan eens ter reparatie op de basis geparkeerde F-5-straaljagers lelijk met een bijl toetakelde. Nadat de bouw op Woensdrecht was gestaakt, zette hij zijn acties voort bij de 'atoombasis' Volkel en werd daarvoor enkele malen door Justitie veroordeeld.

De politiek, dat wil zeggen de Tweede Kamer en de minister, vond dat de BVD zich feitelijk niet met de vredesbeweging zou mogen bemoeien. In 1981 had de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken Van Thijn de Tweede Kamer expliciet de toezegging gedaan dat de dienst zich niet met de vredesbeweging zou bemoeien. Niettemin werden gewelddadige acties tegen de krijgsmacht gezien als een inbreuk op de democratische rechtsorde, zelfs als een mogelijke aantasting van de veiligheid van de staat. Bovendien werd het als een bondgenootschappelijke plicht gezien de ongestoorde uitvoering van het NAVO-besluit mogelijk te maken. Dat betekende voor de dienst de nogal lastige opgave over voorgenomen gewelddadige acties informatie te verzamelen zonder ook maar de schijn te wekken dat in de vredesbeweging werd geïnfiltrerd.

BVD-interesse mocht dus alleen bestaan voor die lieden in het kamp die zich met gewelddadige acties, meer dan het doorknippen van de afrastering van de basis, wilden inlaten. Dat zorgde voor dilemma's. Immers, wanneer je iemand bereid had gevonden om voor de dienst in dat kamp te infiltreren, moest betrokkene van meet af aan duidelijk maken dat het hem om het plegen van forse sabotage was begonnen. Zo zou hij met zijns gelijken in contact kunnen komen, maar het initiëren van zulke acties betekende vaak feitelijke uitlokking of het plegen of medeplegen van strafbare feiten en aan zulke uitlokking of het entameren van acties die zonder de dienst niet tot stand zouden komen, wilden wij ons niet schuldig maken. De relatie met politie en justitie was bovendien niet zo goed dat er zekerheid was over regelingen waarbij BVD-agenten bij voorbaat werden gevrijwaard van strafvervolging. Zulke immuniteit kon deze jongelui dan ook niet worden geboden. Daarbij werden wij, zo-

als eerder uitgelegd, door de Rijkspolitie in het district niet echt geholpen, maar juist tegengewerkt.

De affaire-Gardiner

Een aanbod van de tweede man van de CIA-vertegenwoordiging in Den Haag Bill Boyd in februari 1984 kwam mij dan ook heel goed van pas. Hij vertelde dat zich bij *security officer* Blackburn van de Amerikaanse ambassade aan het Haagse Lange Voorhout een Canadees had gemeld, die liet weten goede contacten in het vredesactivisme te hebben. Hij zou de Amerikanen hebben aangeboden voor hen verder te infiltreren in de kring van mensen die het de Amerikanen in Nederland zo lastig maakten om hun kruisraketten te plaatsen. 'But, such an infiltration is of course your responsibility, not ours,' liet Boyd weten. Hij bood aan via Blackburn voor een *BVD-case officer*, runner, een afspraak te regelen met deze Canadees.

Natuurlijk had het er alle schijn van dat de Amerikanen hier een spelletje speelden. Het verhaal van het spontaan aan komen lopen van de 'Canadees', die zich aanvankelijk John Wood noemde maar zich later als John Gardiner presenteerde, was op z'n minst dubieus. Maar na enig beraad werd besloten dat het er eigenlijk niet toe deed of en in hoeverre de CIA hier een eigen spel speelde. Wanneer wij een goede informant hadden die van binnenuit over geplande gewelddadige acties door kampeerders in het Vredesactiekamp kon informeren, was dat prima en doordat hij in het bezit was van een auto, een tamelijk aftandse Volkswagen Kever, was hij voor jongelui in het kamp een aantrekkelijke vriend. Bovendien waren zijn beweerde Canadese achtergrond en ervaring in het Duitse actiewezen best interessant in de ogen van andere activisten.

Besloten werd met de man in zee te gaan. Hij kreeg twee runners, zodat er altijd iemand bereikbaar zou zijn als hij ophanden zijnde acties wilde melden. Met nadruk werd hem duidelijk gemaakt dat wij uitsluitend in onwettige, gewelddadige activiteiten geïnteresseerd waren en dat hij zich buiten het daadwerkelijk plegen van strafbare feiten moest houden, omdat de dienst, als hij door de politie zou worden opgepakt, weinig tot niets

voor hem zou kunnen doen. Voor zijn 'werk' voor de dienst kreeg hij kleine bedragen vergoed. Veel meer dan 160 gulden in twee maanden, voornamelijk als vergoeding van gemaakte auto- en telefoonkosten, was het niet. Toch was de dienst tevreden met deze merkwaardige informant/agent, die zich in korte tijd in het activistische wereldje rond vliegbasis Woensdrecht een positie met aanzien wist te verwerven. Enkele malen lukte het om dankzij de informatie van John Wood ofwel Gardiner voorgenomen vernielingsacties, onder meer bij een communicatiegebouwtje op de basis, te voorkomen. Kleinere acties met een voornamelijk demonstratief karakter lieten we natuurlijk wel doorgang vinden, mede om de geloofwaardigheid van onze informant niet onnodig op het spel te zetten.

Behalve in Woensdrecht zwierf Gardiner van tijd tot tijd ook uit over het land en bezocht regionale actievergaderingen van antimilitaristische 'bewegers'. Het sturen van John Wood was niet eenvoudig: hij acteerde in hoge mate op eigen houtje. Zo legde hij ook contact met activisten in het Belgische Leuven, die zich spiegelde aan de acties in Woensdrecht bij het optuigen van het Belgische verzet tegen de plaatsing van kruisraketten op de basis Florennes, het Belgische equivalent van Woensdrecht. De summiere informatie over die activisten werd doorgegeven aan de collega's van de Belgische Veiligheid van de Staat, maar daar scheen men daar niet overmatig in geïnteresseerd te zijn. Het had er alle schijn van dat men over voldoende eigen bronnen beschikte.

Op de avond van 29 maart 1984 belde Gardiner vanuit een benzinestation naar een van zijn contacten bij de BVD met het bericht dat hij met een Belgische medestrijder naar vliegbasis Florennes was geweest en daar een paar kisten vliegtuigmunitie had buitgemaakt. Wat nu te doen? Gardiner kreeg instructie na een halfuur opnieuw te bellen. De betrokken BVD'er hield ruggespraak met mij en ik gaf de instructie deze munitie onmiddellijk op te halen en direct of de volgende ochtend naar het BVD-kantoor te brengen. Het gevaarlijke, explosieve materiaal zou niet in handen van de VAK-bewoners mogen komen. Naar mijn mening was betrokkenheid van de dienst bij moge-

lijke ongelukken of acties met dit gevaarlijke spul ontoelaatbaar. Bij het station van Rosendaal werd de munitie van de vw Kever van Gardiner overgeladen in de Ford Escort van de dienst. De late rit in vrij dichte mist met de munitie achter in de dienstauto vond de runner een nogal hachelijk avontuur. Na één nacht opslag in een garage bij de woning van een collega in Nieuwerkerk aan de IJssel, bewaakt door diens hond, werd het explosieve materiaal de volgende ochtend overgebracht naar het souterrain van het BVD-hoofdkantoor aan de Haagse Kennedylaan. Daar wilde de dienstleiding mijn mededeling dat er ‘beneden wat in België gejatte granaten liggen’ aanvankelijk niet geloven.

Als verantwoordelijke voor de zaak werd mij gevraagd zo snel mogelijk te zorgen van de spullen af te komen, het gaf niet hoe. Onder het motto dat gestolen waar naar de rechtmatige eigenaar terug moet, zocht ik contact met de Belgische zusterdienst, de Veiligheid van de Staat aan het Brusselse Meeusplein. Nu was het behulpzaam dat ik hoofd Operatiën van de Belgen Luc Delvoye goed kende van een cursus in Bern in 1983. Hoewel zij met dank de naam van de Belgische medepleger van de diefstal noteerden, een zekere Rudy Daems, waren ze niet blij met het verzoek de munitie terug te halen en aan hun luchtmacht terug te bezorgen. Delvoye liet in een gesprek achteraf weten: ‘Ge hebt toch zoveel water daar in Nederland, had ge het niet gewoon daarin kunnen smijten!’ Maar graag of niet, de Belgische collega’s kwamen ruim een week later toch naar een afgesproken parkeerplaats bij een Bredaas hotel om daar de munitie over te nemen. Omdat de onderlinge verhoudingen in België tussen de verschillende diensten onbegrijpelijk slecht was – men kende bij de Veiligheid van de Staat niemand van de luchtmacht! – kozen de Belgische collega’s ervoor de kist ergens op een parkeerplaats langs een autoweg te zetten en als anonieme vinder de Rijkswacht te verwittigen. Dezelfde anonieme tipgever gaf ook de naam van Daems door. Volgens de reconstructie van Anti Militaristisch Onderzoeks Kollektief (АМОК) werd tevens de naam van een tweede Belgische mededader genoemd. Deze kwam niet van de BVD.

Toen achteraf bleek dat Gardiner een aantal granaten, naar zijn woorden 'per ongeluk', had achtergehouden en deze trots aan medekampeerders had getoond, waren wij niet blij. De dienst had hem immers met nadruk voorgehouden ervoor te zorgen dat er geen brokken van zouden komen. In overleg met VAK-genoten zou hij ze in de bossen in de buurt hebben begraven. Het werd nog erger toen hij op een foto bij een later in *NRC Handelsblad* gepubliceerd interview door Folkert Jensma voor zijn caravan poseerde met enkele granaten.

Op 21 april 1984, een zaterdag, liep ik nietsvermoedend met vrouw en kinderen in winkelcentrum In den Boogaard in Rijswijk, toen ik onaangenaam werd verrast door de in grote opmaak in *Trouw* en *de Volkskrant* gepubliceerde ontmaskering van John Gardiner als NAVO/BVD-spion in het Vredesactiekamp. Hij bleek zelf aan de journalist een interview te hebben gegeven. Later heeft hij zijn verhaal, zo blijkt uit de reconstructie van AMOK, voor 5000 gulden verkocht aan *Nieuwe Revu*. Gardiner beweerde tegenover de AMOK-lieden, die hem een aantal malen hebben ondervraagd, in dienst te zijn van de Amerikaanse National Security Agency (NSA). Een nogal onwaarschijnlijk verhaal, al klopt het wel dat de NSA in Duitsland een basis had, zij het niet in het door hem genoemde Frankfurt, maar in Augsburg, waar Gardiner zei geïnstrueerd te zijn. Maar de NSA hield en houdt zich voornamelijk bezig met *signal intelligence*, het op grote schaal wereldwijd onderscheppen van alle mogelijk berichtenverkeer. In een later interview heeft Gardiner zijn NSA-verhaal overigens herroepen. *De Telegraaf* bracht in mei 1984 nog een tamelijk onzinnig verhaal, waarin werd gesuggereerd dat Gardiner zou hebben gehandeld in opdracht van het Oostblok, om zo de dienst in diskrediet te brengen.

Wat voor raar type Gardiner ook mag zijn, het siert hem dat hij tijdens de verhoren een redelijk correct beeld heeft gegeven van de instructies die hij van zijn BVD-runners te horen kreeg. Hoe graag men van AMOK-zijde ook wilde horen dat de dienst hem zou hebben opgedragen gewelddadige acties te entameren, hij maakte duidelijk dat hij dat op eigen houtje had gedaan en dat hij opdracht had uitsluitend informatie over gewelddadige

acties en personen die zich daarmee inlieten te verzamelen en door te geven.

Vanaf het moment van de publicatie hebben wij elk contact met Gardiner verbroken. De mensen van het VAK die van de achtergebleven granaten wisten, hebben die aan de politie overgedragen. Dat was het begin van een internationaal politieonderzoek naar deze grensoverschrijdende diefstal, waarbij via Interpol criminele antecedenten van John Wood aan het licht kwamen. Maar zoals AMOK terecht opmerkt, was in dat Interpoldossier duidelijk van een andere John Wood sprake dan de man die wij kenden.

De BVD hield zich verre van deze justitiële activiteiten, zeker de operationele afdeling. De afdeling KJA, de juristen van het kabinet van de dienst, handelde de zaken af waarbij de dienst in rechtsgedingen werd genoemd of gevraagd als getuige op te treden. Zij hielden de operationele afdeling en de betrokken medewerkers 'uit de wind'. Bill Boyd van het CIA-station in Den Haag werd gevraagd de zorg voor John Wood/Gardiner weer op zich te nemen, maar Boyd liet weten dat de man een Canadees paspoort had en dat zij zich dus niet met hem konden bemoeien.

De publicatie van de rol van John Gardiner had een behoorlijke impact. Direct na de verhalen in de kranten werd minister Koos Rietkerk op de hoogte gebracht van de juiste toedracht. De minister heeft op zijn beurt de vaste Kamercommissie op de hoogte gesteld. In een spoeddebat in de Tweede Kamer, aangevraagd door het PPR-kamerlid Peter Lankhorst, moest minister Rietkerk zich voor de BVD-activiteit verantwoorden. Natuurlijk werd weer de kaart gespeeld dat de dienst zijn boekje te buiten was gegaan door de vredesbeweging tegen de afspraken in toch te infiltreren en ook door het initiatief tot gewelddadige acties te nemen en die zo uit te lokken om de vredesbeweging te criminaliseren. Rietkerk legde uit dat niet de vredesbeweging, maar het gewelddadig politiek activisme van elementen die zich mengden met het VAK, doelwit van de dienst was. Niet alleen hechtte men in de Kamer en binnen de vredesbeweging maar moeilijk geloof aan de zorgvuldige, terughoudende opstelling van de dienst, ook daarbinnen werden de eigen mensen niet op

hun woord geloofd. In de Kamer kon men zich nauwelijks voorstellen, dat de betalingen aan informant John Gardiner in totaal niet meer dan 160 gulden over een periode van twee maanden hadden belopen. Als toenmalig hoofd van de afdeling BOP was ik voluit verantwoordelijk voor het geheel. HBVD De Haan en minister Rietkerk heb ik volledig en precies geïnformeerd over de frequentie van de ontmoetingen, de inhoud van de gesprekken en over de instructies en betalingen aan John Wood, alias Gardiner. De rapportage was daarnaast behoorlijk uitvoerig, bewust als wij ons op de afdeling waren van het delicate van de zaak.

Dankzij een goede informatiepositie binnen de dienst kwam ik erachter dat het toenmalig hoofd van het kabinet van de dienst, Aart Blom, buiten mij om bij de financiële administratie de reisdeclaraties van de betrokken runners had opgevraagd om zo te achterhalen of er niet toch meer ontmoetingen met Gardiner, zoals hij beweerde, waren geweest dan ik had gemeld. Natuurlijk was dat niet het geval. Er was ook geen reden om intern of extern iets te verzwijgen. Het was en is mijn mening dat wij zorgvuldig en geheel binnen de taken en bevoegdheden van de dienst hadden gehandeld. De diefstal in Florennes had niet op onze instigatie plaatsgevonden. Deze blijk van wantrouwen van de zijde van de dienstleiding heeft mij pijnlijk getroffen en was achteraf het begin van mijn idee niet bij deze dienst te willen blijven werken. Wantrouwen en twijfel aan mijn integriteit vond ik onverdraaglijk.

Het Kamerdebat verliep trouwens prima. Het was mijn eerste ervaring met een minister die letterlijk voorlas wat ik hem op een kattedelletje onder meer over de betalingen had gemeld en ik vond het eigenlijk best aardig gaan. Minister Rietkerk liep dan ook in het geheel geen politieke averij op. Een motie van Lankhorst die het optreden van de BVD in deze kwestie afkeurde, werd verworpen. Naar mijn overtuiging was dit optreden van de dienst met zoveel zorgvuldigheid omgeven dat het, nu Gardi-

ner uit eigen beweging de publiciteit had gezocht, een mooie gelegenheid was ons publiekelijk te verantwoorden. Zo konden we de politiek en de publieke opinie immers overtuigen van de zorgvuldigheid van ons optreden. Maar ik stond in die opvatting alleen.

Na het debat vroeg De Haan mij: 'Zo, Frits, hiermee heb je zeker wel afgeleerd om met dit rare type agenten te werken.' Mijn antwoord: 'Nee, Pieter, als ik morgen weer zo'n informant/agent aangeboden zou krijgen, zou ik weer precies zo handelen als ik met deze heb gedaan', was een opmerking die niet heeft bijgedragen tot mijn populariteit. In de ogen van De Haan en in die van de meeste hogere BVD'ers was publieke verantwoording een gruwel, terwijl het tot op de dag van vandaag mijn mening is dat juist in een moderne democratie een geheime dienst draagvlak in politiek en maatschappij nodig heeft. Een goede verantwoording en zo veel mogelijk publieke uitleg over het hoe en waarom van zijn handelen zouden daaraan bijdragen.

John Gardiner heeft de gemoederen nog enige tijd beziggehouden. Bij de dienst volgden we dat van een afstand. Voor ons was hij niet meer geweest dan een informant die ons korte tijd van enige nuttige inside-information over het vak Woensdrecht had voorzien en over enkele ophanden zijnde acties had getipt. Van zijn aankondiging in een interview met het *Algemeen Dagblad* dat hij de staat en de BVD een proces zou aandoen, werden wij dan ook koud noch warm. Ook het vak begon een procedure bij Justitie vanwege de infiltratie door de dienst. Verder dan een voorlopig getuigenverhoor bij de rechter-commissaris is het niet gekomen. Na omzwervingen door Europa, waarbij hij korte tijd in een Brits psychiatrisch ziekenhuis zou hebben verbleven, is Gardiner in juni 1984 door Justitie opgepakt; in oktober is hij aan België uitgeleverd. Daaraan voorafgaand had hij zich juridisch tot aan de Hoge Raad tegen zijn uitlevering verzet. Ook heeft hij een aantal weken een hongerstaking volgehouden, tot opname in het penitentiair ziekenhuis in Scheveningen toe. In België is hij voor de diefstal van de granaten van Florennes in hoger beroep tot twaalf maanden cel veroordeeld. Zijn Belgische medepleger Daems is in datzelfde

hoger beroep vrijgesproken. Bij een amnestie ter gelegenheid van een bezoek van de paus zou Gardiner in mei 1985 op vrije voeten zijn gesteld.

De grens tussen openbare orde en rechtsorde was natuurlijk in veel gevallen vrij rafelig te noemen. Krakersrellen werden algemeen beschouwd als een pure openbare orde-aangelegenheid, maar om met inlichtingenmiddelen grootschalig krakersactivisme te kunnen bejegenen, werd dat in een enkel geval toch als een bedreiging van de democratische rechtsorde gedefinieerd. Dat gebeurde onder andere met het grootschalig kraken in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt. Van overheidszijde werd betoogd dat de krakers in deze buurt het democratisch proces belemmerden en bovendien dat het krakerscafé in de buurt een broeinest van andere politiekgewelddadige lieden en drugshandelaren was. Politie-inlichtingendiensten maakten vaak handig gebruik van BVD-informanten in de antimilitaristische of antikernenergiebeweging door die te vragen in een kraakpand te gaan wonen. Vooral de PID's in Nijmegen en Arnhem waren er zeer bedreven in om zo, op kosten van de dienst, nuttige openbare orde-informatie over de krakersscene te krijgen. Van BVD-zijde werd dat overigens aangemoedigd. Het mes sneed zo immers aan twee kanten.

Beter werd de samenwerking toen de gewelddadigheid van de activistische beweging toenam, zoals door de acties van Ra-Ra, omdat hier het opsporingsonderzoek naar gepleegde strafbare feiten en inlichtingenwerk samenviel. Ook met andere overheidsinstanties was de samenwerking sterk wisselend van karakter. Natuurlijk verstrekten de bevolkingsadministraties gegevens. Dat gaat tegenwoordig allemaal schriftelijk of via geautomatiseerde gegevensbestanden, maar tot ver in de jaren zeventig togen BVD-rechercheurs van de afdeling E IX nog per dienstauto naar gemeentehuizen om daar de kaarten uit de bevolkingsadministratie – dat waren toen nog echte kaartenbakken – over te schrijven. Een enkele keer stuitte je op een gemeenteambtenaar die niet veel ophad met de dienst. Tijdens de stage bij de afdeling E IX kreeg ik, omdat ik enige inlichtingendienstervaring had opgedaan bij de LUID, een paar eenvoudige

dige onderzoeken zelfstandig uit te voeren. Dat bracht mij naar een gemeentehuis op de Veluwe, waar een bevolkingsambtenaar weigerde een kaart uit de kaartenbak ter inzage te geven. Ik kon vragen wat ik wilde weten en hij zou dan aan de hand van zijn administratie mijn vraag beantwoorden, maar zomaar alle gegevens aan de dienst ter beschikking stellen, daar piekerde de man niet over. Lastig, maar te hopen valt dat deze jonge ambtenaar het nog ver heeft geschopt.

Was de levering van gegevens uit de bevolkingsadministratie min of meer geregeld, de levering van veel andere overheidsinstellingen was niet geregeld en er moesten heimelijk contacten worden gelegd om 'onder de tafel' toch informatie aangereikt te krijgen. Dat gold met name voor de belastingdienst. Met fiscale gegevens van burgers en instellingen werd dan ook uiterst behoedzaam omgegaan, omdat ze beschouwd werden als afkomstig uit een kwetsbare operationele bron en niet als gewone ambtelijke informatie.

Ook sociale diensten van gemeentes waren niet altijd scheutig met informatie over hun cliënten. Sommige ambtenaren riepen zich op een soort beroepsgeheim of betoogden, niet geheel ten onrechte, dat er een vertrouwensrelatie tussen sociale dienst en cliënt was die niet geschonden behoorde te worden. Niemand is in 2003 in de affaire met Edwin de Roy van Zuydevijn, echtgenoot van de dochter van prinses Irene, Margarita, gevallen over het feit dat de sociale dienst inzage gaf aan de dienst. Alle pijlen richtten zich op de rechtmatigheid van het BVD-onderzoek als zodanig, maar niet op de werkwijze van de Amsterdamse sociale dienst, een teken des tijds?

IRA terrorisme en RaRa gewelddadig activisme

Het eerste kabinet-Lubbers (1982-1986) steunde op het CDA en de VVD en werd gepresenteerd als een no-nonsensekabinet. Het stond voor een grote bezuinigingsoperatie, vooral gericht op herstel van de werkgelegenheid. Er werd gekort op uitkeringen en ambtenarensalarissen en ook werd in overheidstaken gesneden. Het bleef mij persoonlijk dwarszitten dat uitkeringen en ambtenarensalarissen nog steeds in één adem werden genoemd. Onze eigen minister Rietkerk stond in het brandpunt van de acties van de ambtenarenbonden tegen de bezuinigingen, onder aanvoering van ABVA/KABO-voorzitter Jaap van der Scheur: **BOOS OP KOOS**.

Als hoofd BOP had ik minder met buitenlandse inlichtingendiensten van doen dan in mijn tijd bij CS, contra-inlichtingen tegen satellietlanden van de USSR, maar dankzij de affaire-Gardiner en het Amerikaanse belang te weten wat er leefde in de vredesbeweging bleef er toch een, zij het minder intensieve, connectie met de CIA en bleef ik op de lijst van genodigden op hun cocktailparty's staan. Ook met de Britse vertegenwoordiger van MI6 hield ik contact vanwege onze steun aan het bestrijden van de IRA. In nauw overleg runden wij een in Amsterdam verblijvende Ier, die als lokaas diende voor hier verblijvende IRA-strijders, die of een schuilplaats zochten of wapens wilden kopen in ons land. Gezien de gewelddadigheid van de IRA, zeker tegenover verraders uit eigen kring, werden deze en aanverwante operaties met extra zorgvuldigheid omgeven. Immers, *knee capping* was nog de mildste straf die op verraad stond. Daarbij werd de verrader door beide knieën geschoten, zodat hij nooit meer zou kunnen lopen. Ondanks het feit dat enkele operaties in

Amsterdam liepen, werden ze niet bij de Amsterdamse afdeling BOA ondergebracht vanwege het delicate ‘Mimosa’-gehalte van de operaties en mijn al jaren goede verstandhouding met de Britten.

Onze operationele inspanningen, aangevuld met goed volgen observatiewerk van onze mensen van E XIII, leidden ertoe dat hier in 1986 een wapenarsenaal in een zeecontainer kon worden onderschept en dat de twee leidende IRA-leden Gerard Kelly en Brendan McFarlane, die eerder uit de Ierse Maze-gevangenis waren ontsnapt, door de politie konden worden gearresteerd en uitgeleverd aan de Britten. Kelly is thans bestuurder van Sinn Féin en speelde een niet onbelangrijke rol bij het Goede Vrijdag-akkoord van 10 april 1998, dat het begin van het einde van de Noord-Ierse burgeroorlog markeerde.

Met een hoge functionaris van Sinn Féin, de politieke tak van de IRA genoemd, was de Britse inlichtingendienst MI6 al in de jaren tachtig op uiterst heimelijke wijze in gesprek. De ontmoetingen met deze bron vonden in Nederland plaats. Wij hadden daartoe een Nederlands bedrijf als dekmantel opgericht, dat was ingeschreven bij de Haagse Kamer van Koophandel. De telefoon van dit bedrijf, waarmee de afspraken met de Noord-Ierse agent werden bevestigd, stond in ons kantoor aan de Kennedylaan en het was mijn vrijwel altijd op kantoor aanwezige administratief medewerker of mijn secretaresse die onder alias die telefoon beantwoordde.

Behalve onder de niet al te grote Noord-Ierse gemeenschap in Amsterdam, waar de IRA sympathisanten wierf, schuiladressen zocht en vond en contacten legde in de illegale wapenhandel, waren zij en dus wij ook actief in Noord-Limburg. De districts-inlichtingendienst van het Rijkspolitiedistrict in Roermond had daarvoor permanent een rechercheur beschikbaar. Reden was dat op de RAF-vliegbasis Brüggen in Duitsland, niet ver van de Nederlandse grens, Britse militairen waren gelegerd, die enkele malen het doelwit waren geweest van aanslagen. MI6 had een kantoor in Mönchengladbach waar men zich intensief met de IRA bezighield. Hier werd een door de IRA ontdekte agent van de Britten, die had gespioneerd onder IRA-veroordeelden

in de Maze-gevangenis en daardoor zijn leven niet zeker was, van een geheel nieuwe identiteit voorzien, samen met zijn gezin. Zelfs plastische chirurgie kwam daaraan te pas. Tijdens dit proces werd het gezin ondergebracht in telkens andere parken met vakantiebungalows in Noord-Limburg. Uiteraard werd het gezin met de grootst mogelijke, maar zo veel mogelijk onzichtbare beveiligingsmaatregelen omgeven. Hoezeer onze en de Britse zorg over IRA-activiteit in die regio terecht waren, bleek pijnlijk duidelijk toen in 1988 in de regio Roermond twee aanslagen op auto's met Britse militairen werden gepleegd. Bij de eerste kwam een militair om het leven en raakten twee zwaar gewond, de tweede aanslag kostte twee levens. In 1990 werden in het Noord-Limburgse Bergen abusievelijk twee Australische toeristen vermoord die voor Britse militairen werden gehouden, omdat ze in een auto met Brits kenteken reden.

De samenwerking met de Britten was hecht en op basis van wederzijds vertrouwen. Bij bezoeken aan Londen werd ik betrokken bij het uitstippelen van nieuwe operationele mogelijkheden om de IRA te verlammen en zo hun slagkracht te verminderen. Een nieuwe MI6-vertegenwoordiger in Den Haag dacht op zijn Brits nogal hiërarchisch en daarmee hield hij geen rekening met de feitelijke incompetentie op BVD-directieniveau om zich in operaties te verplaatsen. Daarbij moet worden gezegd dat ik mij in mijn mededelingen over de samenwerking met de Britten ook tot het uiterst noodzakelijke beperkte, zoals het vrijmaken van geld uit de operationele kas of 'geheime uitgaven', zoals het op de begroting heette. Ik vond het niet nodig, zelfs ongewenst, de directie van kennis te voorzien waar zij niets aan had en die de neiging te pronken met successen, ook tegenover de politieke leiding, zou aanmoedigen. Daarnaast had ik van mijn eerdere ervaring met de Britten tijdens operatie Dukdalf, geleerd en inmiddels had ik meer bevoegdheden. Maar toegegeven, ik deelde zo weinig mogelijk met de directie. Ook dat heeft mogelijk tot de achtereenvolgende misstappen van het hoofd van de directie B, Kees de Kloet, bijgedragen.

Zo gebeurde het enkele malen dat de nieuwe MI6-vertegenwoordiger niet mij maar De Kloet inlichtte over het bezoek van

een runner van onder anderen een hoge Sinn Féinfunctionaris, ervan uitgaande dat die mij zou informeren. Maar omdat werd benadrukt dat het een uiterst geheime missie betrof, liet De Kloet dat na en ontstonden er misverstanden. De Britten gingen er voetstoots van uit dat ik op de hoogte was en waren verbaasd over het uitblijven van de gebruikelijke activiteiten van onze kant, zoals het reserveren van een hotelaccommodatie op een vaste plek in Amsterdam. Toen ik van de Britse collega's hoorde dat De Kloet was geïnformeerd, vroeg ik hem tekst en uitleg en verweerde hij zich met de mededeling dat hem strikte geheimhouding door de Britten was opgelegd. Later maakte hij het nog bonter, toen in verband met een Britse IRA-operatie de politie in Zandvoort moest worden ingeschakeld met een dekmantelverhaal om bescherming te bieden en/of informatie in te winnen. De Kloet stuurde een caseworker, een analist en dus bureauwerman, erop uit om met een ondoordacht en doorzichtig verhaal de PID ter plaatse in te schakelen. Voor de betrokken politiemannen reden zijn vaste contactman van BOP en vervolgens mij te bellen om te vragen wat hier in vredesnaam aan de hand was en wat hij met die vreemde snoeshaan van het Haagse hoofdkantoor aan moest. Hiermee schiep De Kloet een gevaarlijke situatie en het hoeft geen betoog dat ik door deze herhaalde actie buiten mij om uit mijn vel sprong, zoals ook de Britten not amused waren.

Mijn beklag bij de dienstleiding, inmiddels was Pieter de Haan in 1986 naar de Europese Commissie in Brussel vertrokken, kwam dus terecht bij Aart Blom, het nieuwe diensthoofd, ook gespeend van elke operationele ervaring en elk operationeel inzicht. Mijn woede na een reeks incidenten, die opliepen tot een volstreekte vertrouwensbreuk met De Kloet, was zo hevig dat ik 'Hij weg of ik weg' voorstelde. Blom vond telkenmale dat De Kloet en ik er nog maar eens over moesten praten. Hij gaf mij wel gelijk wat mijn ongenoegen betrof, maar nam geen enkele maatregel. Dat, gevoegd bij de benoeming van mijn voorganger bij BOP, Luc Leijendekker, als plaatsvervangend directeur B, deed mij besluiten de BVD

te zullen verlaten zodra zich een gelegenheid zou voordoen. Overigens ontmoette ik met mijn onbegrip en ongenoegen over de benoeming van Leijendekker andermaal begrip bij het hoofd van de dienst en afgesproken werd dat ik bij ontstentenis van De Kloet niet met zijn plaatsvervanger zaken zou hoeven doen, maar mij rechtstreeks tot de dienstleiding kon wenden, Aart Blom of diens plaatsvervanger Bert Dekker. De laatste werd in zijn en mijn laatste jaren bij de dienst evenwel geplaagd door een ernstige ziekte, de ziekte van Bechterew, waardoor hij steeds minder aanwezig en aanspreekbaar was. Per 1 juni 1987 ben ik vertrokken naar de N.V. Nederlandse Gasunie in Groningen. Nog geen jaar later, in april 1988, was Blom gast bij de feestelijkheden ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het bedrijf: BVD en Gasunie hadden een functionele relatie, omdat de gasvoorziening een vitale maatschappelijke functie is, en een aantal functies bij de onderneming zijn daarom vertrouwensfuncties. Verder vond afstemming over de beveiliging van de gasvoorziening plaats met Economische Zaken, en de Nederlandse Aardoliemaatschappij (NAM). Blom vertelde mij bij die gelegenheid met enige trots dat het mij voldoening zou geven dat hij Kees de Kloet de laan uit had gestuurd. Deze had de dienst moeten verlaten nadat hij het Openbaar Ministerie, dat bezig was met de vervolging van RaRa-activist René Roemersma, in de wielen had gereden door mededelingen over die zaak aan de pers te doen. Ik heb Blom geantwoord dat ik hem eerder meerdere betere redenen had gegeven om tegen De Kloet op te treden.

Nadat ik in de jaren bij CS met de Franse diensten Direction de la Surveillance du Territoire (DST) en Direction Générale de la Sécurité Extérieure (DGSE) goed had samengewerkt, was daar in de BOP-tijd geen enkele connectie meer mee. Toch was er een zeer memorabel moment in de betrekkingen met de Fransen in die tijd. Na de zomervakantie in 1985 kwam ik op maandagochtend op kantoor terug. De week ervoor had ik in de kranten gelezen over de aanslag op 10 juli 1985 in Auckland in Nieuw-

Zeeland op de Rainbow Warrior, het vlaggenschip van Greenpeace, dat protesteerde tegen de atoomproeven van de Franse Force de Frappe op de atol Mururoa. Daarbij was de Nederlandse fotograaf Fernando Pereira om het leven gekomen. In de directievergadering met de afdelingshoofden van B op die maandagochtend stelde ik deze vorm van staatsterrorisme aan de orde. Voor mij was de betrokkenheid van de Franse collega's zonneklaar en ik vroeg dan ook of deze aanslag reden was onze betrekkingen met de Fransen te herzien of een krachtig protest te laten horen. De laconieke reacties van hoofd B De Kloet en zijn plaatsvervanger Theo de Bruijn stoorden mij zeer en zijn dan ook in mijn geheugen gegrift. De Kloet: 'De betrokkenheid van de Franse dienst moet eerst maar bewezen worden', en De Bruijn: 'Ach, wat is nou één dooie.' Veel later is door de dienstleiding toch besloten de betrekkingen met de DGSE tijdelijk op een laag pitje te zetten en, in verband met lopende operaties, tot het hoogst noodzakelijke te beperken. Veel stelde dat echter niet voor. Op multilaterale bijeenkomsten bleven de Fransen geziene gasten als tevoren.

De DGSE had het nodig gevonden in Auckland de Rainbow Warrior met twee kleefbommen op te blazen. Doordat de Franse betrokkenheid in het voortreffelijk uitgevoerde Nieuw-Zeelands politieonderzoek zonneklaar aan het licht kwam, had de actie voor de Fransen een tegengesteld effect: de negatieve publiciteit die men met het onklaar maken van het schip had willen voorkomen, werd hierdoor nu juist versterkt. Dat kwam vooral doordat er, overigens onbedoeld, een slachtoffer was gevallen. Een moordonderzoek werd veel grondiger aangepakt dan onderzoek naar alleen maar de vernieling van een schip. Het Franse toeristenechtpaar Turenge werd tot ongenoegen van de Fransen al snel ontmaskerd als het duo majoor Alain Mafart en kapitein Dominique Prieur. Van Franse pogingen om het politieonderzoek in de doofpot te laten stoppen, wilden de Nieuw-Zeelanders niets weten. De reactie bij onze dienst weerspiegelde hoe verschillend er over Greenpeace en het ongehoord brute Franse optreden werd gedacht.

Omdat zolang er niets bewezen was de affaire geen gevolg zou hebben voor de informatie-uitwisseling met de Franse dienst, vroegen de Fransen onbeschaamd naar de politieke antecedenten van de omgekomen Pereira. Het enige feit dat over hem bij de dienst bekend was, was dat hij ooit foto's in opdracht van *De Waarheid* had gemaakt, maar uit vrees dat die informatie de man zou stigmatiseren als communist, is die niet verstrekt. Los daarvan was er geen enkele reden om de Fransen over een slachtoffer van een aanslag in Nieuw-Zeeland te informeren. Ook hier geldt: voor zover te controleren. Het is niet na te gaan aan welke connecties bij de dienst die informatie nog meer is gevraagd. De BVD was, zoals eerder betoogd, zo lek als een mandje waar het ging om het verstrekken van informatie aan zusterdiensten. Niet bekend is of er door de DGSE ooit excuses zijn aangeboden aan de dienst. Wel was duidelijk dat de Fransen het meer betreurden, en de daders ook meer kwalijk namen, dat zij tegen de lamp waren gelopen, dan dat zij het betreurden dat er een Nederlands slachtoffer was gevallen.

Rechts extremisme

In de BOP-jaren vroeg ook het rechts extremisme de nodige aandacht. Zowel de nazistische Nederlandse Volksunie van Joop Glimmerveen als de nationalistische anti-immigrantenpartij van Hans Janmaat en alle afsplitsingen daarvan, zoals Centrumpartij '86 (CP'86), Centrumdemocraten (CD) en dergelijke, waren ruim van infiltranten voorzien. Maar hoe abject ook de opvattingen van deze partijen waren en zijn, zij werden voor de democratische rechtsorde en de veiligheid van de staat niet als een groot gevaar gezien omdat zij zich, anders dan de communisten, niet gesteund wisten door enige staat waar hun ideeën tot staatsmacht hadden geleid. Hun neiging tot gewelddadigheid was in die jaren ook niet verontrustend groot, al ontstonden er wel gewelddadige confrontaties met de zogeheten antifascisten, die zich keerden tegen de groeiende populariteit van de rechtse partijen, die behalve in de Tweede Kamer ook in veel gemeenteraden vertegenwoordigers hadden na de raadsverkiezingen van 1982. Die confrontaties werden eerder als een kwestie van

openbare orde gezien dan als een probleem voor de democratische rechtsorde. Hoogte- of dieptepunt was natuurlijk de hotelbrand in Kedichem. In dit dorpje aan de Linge, nabij Leerdam, werd op 29 maart 1986 een verzoeningsbijeenkomst gehouden, die een eind moest maken aan de heftige ruzies binnen de partij tussen de groep rond hoofdbestuurslid Wim Vreeswijk en de groep rond partijleider Janmaat. Door de interne verdeeldheid had de Centruumpartij bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart in nog slechts vijf gemeentes elk één zetel behaald. De afgesplitste Centrumdemocraten waren nergens in een raad gekomen. De bijeenkomst in Kedichem werd verstoord door linkse antifascisten, die het hotel in brand staken. Daarbij raakte de vrouw van Janmaat, Wil Schuurman, blijvend invalide. Tot een verzoening kwam het niet. Noch de Centruumpartij met vroegere partijsecretaris Danny Segers als lijsttrekker, noch de partij Centrumdemocraten met Hans Janmaat haalde bij de Kamerverkiezingen op 21 mei 1986 de kiesdeler. De Centruumpartij was een week eerder al failliet verklaard.

Ook over dit incident is de vraag gesteld of de dienst door tijdig informatie te leveren deze dramatische actie had kunnen voorkomen. Natuurlijk was wel bekend dat antifascisten de bijeenkomst zouden kunnen komen verstoren, maar niet de wijze waarop en de mate waarin. Het besluit over de sterkte van de in Kedichem te posteren politie lag geheel bij de burgemeester als verantwoordelijke voor de openbare orde.

RaRa

Van een nog ernstiger gehalte waren de gewelddadigheden die door RaRa, Revolutionaire anti-Racistische Actie, werden ontplooid. Mede om de gemoederen in het land niet onnodig te verhitten, maar ook omdat het actiedoel van de groep beperkt was, spraken wij consequent van gewelddadig politiek activisme en niet van terrorisme, zoals *De Telegraaf* en andere op de politieke opwindning gerichte media graag deden. Er was geen sprake van tegen de staat of de samenleving gericht geweld met het doel de staat te ontwrichten of omver te werpen. RaRa richtte haar pijlen op de bedrijven die de internationale boycot van Zuid-

Afrika, wegens het daar heersende apartheidregime, omzeilden, vooral Shell en de Makro, toen eigendom van de Steenkolen Handels Vereeniging (SHV) van de familie Fentener van Vlissingen. Het infiltreren in RaRa werd echter toch als een taak van de dienst beschouwd. Door de personele unie die er was met andere delen van wat wij de ‘beweging’ noemden – antikernenergieactivisten, antimilitaristen en enkele delen van de kraakbeweging –, konden we ook in die milieus actieve agenten richting Rara manoeuvreren, maar om in de kern door te dringen van de activisten die de grote branden in Makro-vestigingen stichtten, was niet eenvoudig. Vooral telefoontaps en volg- en observatieacties moesten een goed zicht geven op het doen en laten van de groep en zo mogelijk volgende acties helpen voorkomen. Dat is maar zeer beperkt gelukt, mede door de feitelijke cellenstructuur van de beweging. Men zorgde er steeds voor dat zo weinig mogelijk mensen tevoren van actiedoelen op de hoogte waren. Het was het latere Tweede Kamerlid van GroenLinks Wijnand Duyvendak dat in woord en geschrift richting gaf aan de wijze waarop de acties moesten worden uitgevoerd met een zo beperkt mogelijk risico op ontdekking door de politie.

Hoewel over zijn persoonlijke betrokkenheid bij geweld onduidelijkheid is blijven bestaan en hem het voordeel van de twijfel is gegeven, heeft hij wel toegegeven metterdaad betrokken te zijn geweest bij een inbraak in 1986 in het ministerie van Economische Zaken. Bij die inbraak werden gegevens over plannen voor een nieuwe kerncentrale buitgemaakt, maar ook persoonlijke gegevens van ambtenaren die daarbij waren betrokken. Die werden met een oproep *deze lieden geen rust te gunnen* vervolgens door Duyvendak in de actiekraant *Bluf* gepubliceerd. In de woning van een van hen, drs. George Verberg, toen directeur-generaal energie (en later ‘mijn’ hoofddirecteur bij de Gasunie), in Zoetermeer, is met behulp van die informatie korte tijd getracht brand te stichten. Toen de betrokkenheid van Duyvendak bij die actie aan het licht kwam, door een open brief over die affaire van de hand van George Verberg, was zijn positie als parlementariër onhoudbaar geworden.

Maar al eerder werd Duyvendak door de BVD als ‘Mister Beweging’ gekenschetst door zijn opruiende artikelen in *Bluf*, waarvan hij van 1984 tot 1987 redacteur was. Daarin werden de geslaagde acties van RaRa tegen Shell, zoals het doorsnijden van slangen bij diverse benzinestations en de Makro – vier brandstichtingen met een schade die tot 100 miljoen gulden beliep –, als grote successen toegejuicht, vooral toen de SHV zich na de vierde brand in Nuth uit Zuid-Afrika terugtrok. Ook andere onwettige acties werden in de kolommen van *Bluf* toegejuicht. Vervolgens was Duyvendak betrokken bij het comité Shell uit Zuid-Afrika en redacteur van uitgeverij Ravijn, opvolger van *Bluf*. Toen hij later bij Milieudefensie werkte, was hij ook daar bekend als voorstander van hardere acties dan men bij Milieudefensie wenselijk vond, vooral die tegen de uitbreiding van Schiphol.

Met de huidige ruime uitleg van het begrip strafbare voorbereiding en toepassing van het recht zoals in het Hofstadproces en bij de veroordeling van Samir Azzouz, is het niet ondenkbaar dat Duyvendak tot jarenlange gevangenisstraf veroordeeld had kunnen worden. In 1984 heeft hij voor een inbraak in een MIBO-magazijn in Dubbeldam van de rechtbank in Dordrecht een gevangenisstraf van zes weken opgelegd gekregen.

De dienst had het knap moeilijk met RaRa. Er was veel informatie over de bewegingen van de leden van de harde kern, zoals hun verblijf in Zuid-Limburg toen de Makro in Nuth in vlammen opging. Maar ondanks dat was er geen snipper van bewijs voor hun betrokkenheid bij die brand. Later, na de brandstichting in de woning van staatssecretaris Aad Kosto op 25 maart 1990, verklaarde BVD-hoofd Docters van Leeuwen in het tv-programma *Het Capitool*, dat de dienst precies wist wie tot RaRa behoorden. Na die aanslag en die op enkele ministeries is het echter nooit tot vervolging gekomen. In de jaren negentig was het asielbeleid actiedoel van RaRa geworden. Als verdachten van de brandstichtingen in Makro-vestigingen zijn bij een inval in een zevental kraakpanden in Amsterdam op 11 april 1988 acht mensen gearresteerd, maar alleen René Roemersma werd door de rechtbank vervolgd en veroordeeld voor de brandstichting bij paspoortfabrikant drukkerij Elba in Schiedam, de enige

die bewezen kon worden. In hoger beroep werd hij wegens een vormfout vrijgesproken. De rechter-commissaris was tijdens de huiszoeking tijdelijk afwezig geweest, waardoor het bewijs tegen Roemersma als onrechtmatig verkregen moest worden beschouwd.

Een kleine wereld

Door verschillende media werd mij sedert het verschijnen van mijn eerste boek over mijn BVD-tijd commentaar of toelichting gevraagd bij zaken waarbij het werk van inlichtingendiensten aan de orde was. Of het nu ging om de vergiftiging met polonium-210 van de ex-KGB'er Aleksandr Litvinenko in Londen (Radio 1), de ontdekking van een elektronische dode brievenbus in Moskou (*Goedemorgen Nederland*), het Hofstadproces (*KRO Reporter*), de beweringen over BVD-infiltratie in redacties (*De leugen regeert*) of het uitkomen van het rapport van de commissie-Haveman (*NOVA*), bij al die en meer gelegenheden werd mijn mening of toelichting gevraagd. In vrijwel alle gevallen heb ik het desbetreffende medium gevraagd zich tot de AIVD te wenden, maar meestal hadden ze dat al in eerste instantie gedaan en bot gevangen. Deze dienst stelt zich, net als de BVD destijds, buitengewoon terughoudend op waar het de publiciteit betreft. Het is mijn mening, en niet alleen die van mij, dat in een moderne open democratie als de onze de geheime dienst waar ook maar enigszins mogelijk en verantwoord zich tegenover het publiek zou moeten verantwoorden en desgevraagd een toelichting op zijn handelen zou moeten geven. Nu is die toelichting minimaal en daarmee straalt de dienst een naar mijn mening ongepaste arrogantie of een zeker dedain uit tegenover de maatschappij waarbinnen hij opereert. Juist door vaker toelichting op zijn handelen te geven kan de dienst op begrip rekenen bij het brede publiek en zal dan misschien niet geliefd worden, maar ook niet gevreesd. De meestal onterechte vrees bij mensen dat ze in het verleden wellicht door de BVD zijn gevolgd, soms ook ontstaan uit de wens om hun eigen belangrijkheid op te poetsen, maar ook de veronderstelde vergaande bevoegdheid om af te luisteren en lukraak camera's en microfoons te plaatsen, is meestal

volkomen uit de lucht gegrepen. Wel heb ik begrepen dat de procedure om te mogen afluisteren tegenwoordig belangrijk minder omslachtig is dan in mijn tijd, maar het inzetten van deze en andere bijzondere inlichtingenmiddelen is nog steeds met de nodige waarborgen omgeven. Ook is er in de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten een notificatieplicht opgenomen, hetgeen betekent dat burgers die zijn afgeluisterd daar achteraf over geïnformeerd behoren te worden. Daar wordt maar uiterst beperkt gevolg aan gegeven, zoals door de commissie van toezicht is opgemerkt.

Bij mediahypes rond kwesties waarbij de dienst in een of andere vorm een rol speelt, zoals in de voorbije jaren bij enkele kwesties rond de koninklijke familie, treedt de dienst ook zeer terughoudend op en geeft zo voeding aan allerlei misverstanden. Hilarisch hoogte- dan wel dieptepunt, afhankelijk van het gekozen gezichtspunt, was het schroefje in de wand van de kamer van toenmalig hoofd van de Rijksvoorlichtingsdienst Eef Brouwers, dat door het toen nog echtpaar zijnde duo Margarita de Bourbon de Parme en Edwin de Roy van Zuydewijn voor een microfoontje werd aangezien.

In die affaire, waarbij De Roy van Zuydewijn en prinses Margarita via publicaties in *HP/De Tijd* beweerden door het Koninklijk Huis stelselmatig te zijn dwarsgezet, heeft de dienst wel een zekere rol gespeeld door een onderzoek in te stellen naar de achtergrond van het aspirant-lid van de koninklijke familie. Er is overigens in die affaire wel op z'n minst onhandig geopereerd door de directeur van het kabinet van de koningin, niet door de dienst, die gewoon gedaan heeft wat gevraagd werd. Verzoeken van dat kabinet waren min of meer sub rosa, niet altijd gedekt door de letter, maar wel door de geest van de wet. Na de affaire is het kabinet onder verantwoordelijkheid van de minister-president geplaatst. Als zogenaamde belangendrager kon de directeur van het kabinet toen nog zelfstandig een dergelijk verzoek doen. En dat de minister daarvan niet op de hoogte was? Een minister kan onmogelijk van alles wat zo'n dienst doet op de hoogte zijn. Akkoord, ietsje meer politieke antenne bij de *BVD*-leiding had hier wel gekund, dan was die informatie mis-

schien eerder bij de politiek gekomen, maar feitelijk valt de dienst niets te verwijten. In het onderzoek kwam uit het dossier bij de Amsterdamse sociale dienst naar voren dat De Roy van Zuydewijn als buddy voor een aidspatiënt had gefunctioneerd. Kwade tongen beweerden op grond daarvan later dat hij zich in de Amsterdamse homoscene had opgehouden. Het verzoek voor het onderzoek is door Felix Rhodius, toenmalig directeur van het kabinet, min of meer informeel rechtstreeks aan het toenmalig plaatsvervangend hoofd van de dienst Onno Koerten gericht. Het kabinet van de koningin is onzorgvuldig met de verstrekte informatie van de dienst omgesprongen. Carlos de Bourbon de Parme, vader van Margarita en ex-echtgenoot van prinses Irene, had natuurlijk die informatie niet behoren te krijgen, evenmin als opa Bernhard.

Het idee van De Roy van Zuydewijn dat opa Bernhard achter een en ander zat, is niet helemaal onzinnig. Zijn vader was in de jaren zestig van de vorige eeuw advocaat van de van oorsprong Litouwse uitvinder Alexis Argamakoff, die een rol speelde in zaken die met de wapenindustrie en de affaire-Teixeira de Mattos hadden te maken. Ook prins Bernhard speelde op dat toneel een, nog steeds niet geheel ontrafelde, rol. Argamakoff was tijdens de Tweede Wereldoorlog betrokken bij het naziraketprogramma om de V2 te ontwikkelen. Door medewerkers van de bank Teixeira de Mattos werd hij in de jaren vijftig financieel in staat gesteld in Amsterdam zijn hittezoekende kristallen verder te ontwikkelen, waarna zij er een commercieel succes van wilden maken. Als bekend is de bank destijds failliet gegaan. De Roy van Zuydewijn senior heeft Argamakoff met zijn juridisch advies los weten te maken van Teixeira de Mattos en voor hem patenten in zowel het Westen als het Oostblok verzorgd. Nadien is de Litouwer door een Franse inlichtingendienst weggekocht om voor de Franse wapenindustrie te werken. Hij heeft zijn laatste jaren aan de Côte d'Azur gesleten. Het is niet ondenkbaar dat Bernhard niet erg ingenomen was met de bemoeienis van De Roy van Zuydewijn en dat er, zodra hij van de banden van zijn kleindochter met een jongeman van die naam hoorde, bij hem bellen zijn gaan rinkelen. Daarnaast was Felix Rhodius de

zoon van een van de oprichters van de handelsmaatschappij Rhodius-Koenigs, die in het interbellum moederbedrijf was van onder meer Degussa en Cellastic. Beide bedrijven hadden connecties met Teixeira de Mattos. In de oorlogsjaren heeft Cellastic in Parijs in het kernfysisch laboratorium van Frédéric Joliot-Curie, dat al in juni 1940 onder gezag van de Wehrmacht kwam, gewerkt aan de ontwikkeling van een atoombom voor de nazi's. De Nederlandse professor Jacob Kistemaker was daar toen in dienst. Als bekend was Bernhard toen hij in contact kwam met Juliana in dienst van het Parijse kantoor van IG-Farben en bracht hij in juni/juli 1940 nog een bezoek aan Parijs. Het is een kleine wereld. Bernhard was in 1943 'toevallig' te gast bij de familie van de vrouw van zijn oudste kleinzoon in Argentinië, Zorreguieta, en kleindochter Margarita komt aanzetten met de zoon van die vermaledijde advocaat van Argamakoff... En Rhodius, directeur van het kabinet van de koningin, blijkt de zoon van de oprichter van een dekmantelbedrijf voor de ontwikkeling van een nazi-atoombom... Bernhard zou in de jaren vijftig een poging hebben gedaan de bank Rhodius-Koenigs (kredietverstrekking was de enige overgebleven activiteit) te kopen. Uiteindelijk kwam de bank in handen van de bank Labouchère, een aan het hof ook al niet onbekende familienaam: Martine van Loon-Labouchère is sedert 1984 grootmeesteres onder koningin Beatrix. Daarnaast is opmerkelijk dat de familie Rhodius nauw verwant is aan de Argentijnse familie Bunge, via graanmultinational Bunge Ltd de grootste landeigenaar van Argentinië. Het is inderdaad een kleine wereld...

Ook in de aanloop naar het huwelijk van prins Johan Friso met Mabel Wisse Smit was er veel gedoe waar de BVD/AIVD in werd genoemd. Via een schimmige Chileense informant van misdaadjournalist Peter R. de Vries werd in een tv-programma onthuld dat de latere prinses Mabel een innige, zo niet intieme, relatie had onderhouden met de in 1991 vermoorde drugsbaron Klaas Bruinsma. Een en ander zou zich hebben afgespeeld op de Neeltje Jacoba, een vroegere reddingboot, toen het jacht van Bruinsma. Door daar geen kennis van te dragen zou de AIVD volgens sommige media en politici gefaald hebben: in juni 2003

had de dienst verklaard dat er geen enkel bezwaar was tegen toetreding van Wisse Smit tot de koninklijke familie en het Koninklijk Huis door haar verloving met de tweede in lijn van troonopvolging. Het kan de AIVD niet verweten worden dat de dienst niet bekend was met de intieme details van de connectie van Mabel Wisse Smit met Klaas Bruinsma en haar verblijf op de Neeltje Jacoba. We hebben immers in ons land gelukkig geen Stasi die zich bezighoudt met de intieme betrekkingen van burgers, zelfs niet van topcriminelen, waar overigens niet de AIVD maar Justitie zich mee bezighield. Toch zijn er vraagtekens te zetten bij de hele gang van zaken. Binnen een week na de aanvraag lag de verklaring van geen bezwaar bij minister-president Jan Peter Balkenende. Deze wilde in dit geval het veiligheidsonderzoek, omdat het om de verloofde ging van een lid van het Koninklijk Huis, de aanstaande echtgenote van een mogelijke troonopvolger, dat is iets anders dan zomaar een lid van de koninklijke familie. Het huwelijk zou ter goedkeuring aan de Staten-Generaal worden voorgelegd, hetgeen door het bekend worden van de relatie met Klaas Bruinsma overigens niet is doorgegaan. Daardoor is Friso niet langer troonpretendent.

Hoe kon de dienst zo snel werken? Normaal gaan er weken, zo niet maanden, overheen voordat de dienst een rapport kan uitbrengen. Mabel Wisse Smit studeerde politieke wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam en in haar studietijd had ze, behalve met Bruinsma, ook nog een tijdje een relatie met een Deen die bij Ajax voetbalde. Vóór haar afstuderen deed ze vier stages, behalve bij ABN AMRO en Shell ook bij het ministerie van Buitenlandse Zaken en de Verenigde Naties. Zeker voor beide laatste stages is een uitgebreid veiligheidsonderzoek door de BVD een vereiste: zij was dus bekend bij de dienst. Na Buitenlandse Zaken ging ze stage lopen bij de VN in New York, waar ze in 1993 een relatie kreeg met – de overigens gehuwde – Mohammed (Mo) Sacirbey, oorspronkelijk Šaćerbergović, toen ambassadeur bij de VN voor Bosnië-Herzegovina en vervolgens in 1995 Bosnisch minister van Buitenlandse Zaken. In die hoedanigheid speelde hij een belangrijke rol bij het tot stand komen van het Dayton Akkoord over de verdeling van

het land en de beëindiging van de Balkanoorlog. Sacirbey werd tijdens de onderhandelingen in Dayton vergezeld door zijn geliefde Mabel, die zo met haar neus boven op die onderhandelingen zat. In een door haarzelf gecorrigeerde tekst op het onvolprezen Wikipedia verklaart ze haar aanwezigheid daar door haar grote betrokkenheid bij mensenrechten. Maar dat is volgens iedereen die erbij was en het stel destijds meemaakte onzinnig; zij waren duidelijk een (liefdes)paar. Volgens een enkele bron zou de Amerikaan Richard Holbrooke, die de onderhandelingen leidde, haar eenmaal de onderhandelingszaal uit hebben gezet omdat hem onduidelijk was wat zij daar deed. Het is praktisch ondenkbaar dat Wisse Smit in die tijd, bekend als zij al was bij de dienst, niet als agent/informant van de BVD heeft gefungeerd. Nederland was vooral door de militaire aanwezigheid betrokkene in het Balkanconflict. Daarnaast was informatie uit de eerste hand over de Bosnische onderhandelingsstrategie natuurlijk internationaal buitengewoon kostbare 'handelswaar' in de wereld van de inlichtingendiensten. Wanneer de connectie van de dienst met Wisse Smit al bestond voordat ze naar New York vertrok, wat alleen al vanwege haar stage bij Buitenlandse Zaken en het daarmee gepaard gaand veiligheidsonderzoek voor de hand ligt, is het niet ondenkbaar dat haar door de dienst is gevraagd contacten met Sacirbey aan te knopen. Tegenover de NIOD-commissie die de val van Sebrenica onderzocht, hebben ambtenaren van Buitenlandse Zaken verklaard dat Sacirbey en Wisse Smit invloed uitoefenden op het Nederlandse Balkanbeleid. Onder hen Henk van der Zwan, destijds hoofd politieke VN-zaken op het ministerie, van 2002 tot 2006 algemeen secretaris van het Koninklijk Huis (!) en in 2011 National Coördinator for International Positions bij Buitenlandse Zaken. Omdat er van een formele positie van het paar jegens de Nederlandse overheid geen sprake was, kan die invloed bijna niet anders dan via de dienst zijn gegaan. Haar rol als informant/agent verklaart ook hoe het heeft kunnen gebeuren dat zij, zoals *RTL Nieuws* destijds berichtte, eerder dan Balkenende, maar in elk geval vooraf aan het eerste gesprek met de minister-president, kennis droeg van de inhoud van de AIVD-rapportage over

haar. Haar betrekkingen met de dienst waren immers al jarenlang vrij hecht geweest.

Sacirbey is, nadat hij van 1996 tot 2000 opnieuw Bosnië bij de VN vertegenwoordigde, in 2001 gearresteerd op verdenking van verduistering van zeshonderdduizend dollar aan fondsen die voor de Bosnische regering waren bedoeld. Sacirbey is nooit voor het hem ten laste gelegde berecht. Hij heeft zich in tweede instantie met succes bij de Amerikaanse justitie verweerd tegen uitlevering aan Bosnië. Die verlossende uitspraak kwam pas in september 2006. Hij heeft zestien maanden in een Amerikaanse gevangenis doorgebracht voordat hij in juli 2004 op een borgsom van 6 miljoen dollar werd vrijgelaten.

Epiloog

Een belangrijke reden andermaal mijn herinneringen aan mijn jaren in dienst van de BVD te boek te stellen, is mijn al eerder geuite verwondering over het veranderde politieke klimaat, waarbij ik het contrast van het overheidsoptreden van het eerste decennium van deze eeuw ten opzichte van dat van het achtste decennium van de vorige eeuw verbazend vind. Net zoals ook de vaststelling dat de huidige politici aan de gebeurtenissen van die jaren en de toen gemaakte beleidskeuzen geen enkele herinnering lijken te hebben, noch er kennis van dragen.

Aangenaam was ik getroffen door de Willem van Oranje-lesing die toenmalig hoofd van de AIVD Sybrand van Hulst hield in 2005. Hij stelde zich te weer tegen de roep uit politiek en samenleving om aan zijn dienst nog meer bevoegdheden te geven. Hij stelde tegen een dergelijke verruiming te zijn, omdat de dienst immers juist strijdt tegen het type samenleving waarin een staatsveiligheidsdienst schier onbepaalde bevoegdheden heeft om tegen de eigen burgers op te treden. Hij legde duidelijk uit dat wij dat niet moeten willen. Niettemin is de Nederlandse overheid helaas een flink eind die weg ingeslagen.

De *Strategy of Fear* is ingezet door de Amerikaanse regering onder president George W. Bush na de gebeurtenissen van 11 september 2001. Los van alle complottheorieën zijn er bij European Aeronautic Defence and Space Company (EADS) satellietfoto's beschikbaar van het Pentagon, gemaakt op de middag van die dag, waarop geen vliegtuig (meer) is te zien. Hoezeer Bush al voor die fatale datum in september beseftte dat hij voor het vestigen van zijn macht en aanzien *a second Pearl Harbour* nodig had, wordt goed gedocumenteerd beschreven in het boek *Plan of Attack* van de vermaarde Bob Woodward van de *Washington Post* (uitgever Simon & Schuster, 2004, ISBN 0-7432-5547-x), waarin

zonneklaar wordt aangetoond dat de plannen voor de oorlog in Irak van ruim voor 11 september dateren.

In de Verenigde Staten heeft men na die fatale datum veel maatregelen genomen om herhaling van een dergelijk terroristisch misdrijf te voorkomen. Er is een geheel nieuw departement van Homeland Security opgericht en er zijn tal van wetten aangenomen die de regering meer bevoegdheden geven strafrechtelijk op te treden in een vroeg stadium van vermoeden van plannen voor een terreurdaad. Zelfs mensonterende martelpraktijken als *waterboarding* en andere handelingen tijdens de zogenoemde *rendition* van terreurverdachten werden erdoor gerechtvaardigd. Het is inmiddels duidelijk dat op het hoogste niveau toestemming, zo niet het bevel, is gegeven voor het toepassen van deze martelpraktijken: vicepresident Dick Cheney en defensie-minister Donald Rumsfeld.

Hoe verwerpelijk de schending van elementaire mensenrechten door de Amerikanen ook is, ernstiger is het dat, na de gebeurtenissen daar en vervolgens de aanslagen op treinen in het spitsuur in Madrid en de metro in Londen, ook in ons land verstrekkende maatregelen zijn genomen die als een inbreuk op burgerlijke vrijheden kunnen worden gezien. Met voormalig advocate Britta Böhler ben ik het zeer eens dat wie bij de verdediging van de democratische rechtsorde verworvenheden daarvan vast prijsgeeft, de eerste slag al heeft verloren. Deze wettelijke maatregelen staan nog los van het feit dat wij als reactie op 11 september hebben meegedaan aan de illegale, want zonder VN-mandaat, bezettingsoorlog in Irak en vervolgens aan de *War on Terror* in Afghanistan. Terwijl je geen groot geschiedkundige hoeft te zijn om te weten dat het voeren van oorlog en het bezetten van een land met vreemde legers altijd meer terrorisme veroorzaakt dan oplost. Het blijft verwonderlijk dat de daders van de aanslagen allen uit Saoedi-Arabië kwamen en zich voorafgaand aan hun wandaden en hun vliegopleiding in Florida schuilhielden in Hamburg, Madrid en nog een paar steden, maar dat er oorlog werd en nog wordt gevoerd in Afghanistan, waar Bin Laden zich toen wellicht bevond. Zijn betrokkenheid was niet groter dan dat hij de aanslagen van 11 september claim-

de en met zijn oliemiljarden de financier van het geheel was. De Franse krant *Le Figaro* meldde dat hij zich enkele maanden eerder in Dubai ophield, waar hij in juli nog de Amerikaanse ambassade bezocht zou hebben. Hij heeft zich vrijwel direct na de Amerikaanse inval in Afghanistan gevestigd in Pakistan, waar hij pas bijna tien jaar na 11 september 2001 werd gevonden en door de Amerikanen zonder vorm van proces werd gedood. Het heeft mij steeds verbaasd en ik vind het beschamend dat Nederland soms zelfs met enige gretigheid aan deze zinloze oorlogen heeft meegedaan. In 2004 heb ik vanwege de instemming van de toenmalige D66-fractie met het zenden van troepen naar Irak mijn lidmaatschap van die partij beëindigd.

Terug naar het binnenland en de binnenlandse veiligheid. Hier regeerde na 11 september 2001 ook de angst al vrij snel. Na de aanslagen in de Verenigde Staten heeft de regering haar kans schoon gezien de al lang gekoesterde wens om een algemene legitimatieplicht bij wet te regelen door te voeren. Eerder waren pogingen zo'n wet tot stand te brengen nog mislukt vanwege de herinnering aan de plicht een ausweis te tonen aan de Duitse bezetter in de jaren 1940/45. Zonneklaar is het dat geen terrorist zich door zo'n wet van zijn daad zal laten weerhouden, maar het is effectief om op te kunnen treden tegen zwartrijders in het openbaar vervoer en voor het bekeuren van jongelui die zonder deugdelijke verlichting door de overigens goed verlichte stad fietsen. Ernstiger inbreuken op de burgerlijke vrijheden zijn de Wet terroristische misdrijven van 2004 en de verruimde Wet opsporing en vervolging van 2007. Daarmee worden de rechten van de verdachte belangrijk ingeperkt. Zo is ook het Europees aanhoudingsbevel ingevoerd, met de gedachte dat een snelle uitlevering van terreurverdachten mogelijk moet zijn. In de praktijk wordt dit rechtsmiddel uitsluitend gebruikt voor zaken die veel vraagtekens oproepen. Verdachten worden overgeleverd aan landen binnen de EU met een twijfelachtig rechtssysteem, zoals enkele voormalige Oostbloklanden. Gedurende enkele jaren zat een Nederlander, een zekere Van Essen, in een Poolse gevangenis op verdenking van omkoping van een gevangenenbewaarder. Hij zegt de man de gewraakte eenentwintig euro (!) te hebben

gegeven om scheerspullen voor hem te kopen toen hij zeven jaar eerder in voorarrest zat wegens een financieel geschil met een Poolse zakenrelatie. Van omkoping is geen sprake geweest, zei Van Essen voor de Amsterdamse rechtbank die over Europese aanhoudingsverzoeken gaat. Die rechtbank stelt echter alleen je identiteit vast en of het verzoek is gemotiveerd. Je moet je onschuld maar bewijzen in het land dat om je uitlevering vraagt. In dit geval Polen, waar extreem lange voorarresten meer regel zijn dan uitzondering. Vier tot zes jaar is niet ongewoon, waar het land overigens door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens voor op de vingers is getikt. In 2008 stuurde Polen bijna 5000 verzoeken om uitlevering aan Europese lidstaten. De misdrijven varieerden van het stelen van custardpudding tot het verwijderen van een kastdeur door een timmerman bij een klant die de rekening niet had betaald. Daar was het Europees aanhoudingsbevel toch niet voor bedoeld!

In het kiezen voor de brede benadering van terrorisme geeft Nederland weliswaar gevolg aan een oproep daartoe van de Verenigde Naties, maar zoals vaker liep Nederland daarmee wel als het braafste jongetje van de klas voorop. Het houdt in dat men zo vroeg mogelijk in het traject terrorisme wil opsporen en strafrechtelijk wil kunnen ingrijpen. Daartoe is het begrip strafbare voorbereiding behoorlijk opgerekt. Het gaat al zo ver dat je strafbaar bent als je in een groep spreekt over terrorisme. Met in mijn herinnering hoezeer overheid en Justitie in de jaren zeventig vermeden politieke opvattingen tijdens processen tegen plegers van politiek gemotiveerde aanslagen in de rechtbank een podium voor hun politieke opvattingen te geven, was ik over het Hofstadproces hoogst verbaasd. Daar ging het geen moment over daden of over gepleegde misdrijven, maar over opvattingen en ideeën en het kijken naar gewelddadige video's, terwijl in de jaren zeventig van de vorige eeuw rechters duidelijk maakten dat in ons land niemand vanwege zijn politieke opvattingen voor de rechter verscheen, maar uitsluitend gepleegde strafbare feiten werden berecht. Zo werd het Eindhovense lid van de Rode Jeugd Luciën van Hoesel in 1973 veroordeeld voor het ongeoorloofd in bezit hebben van explosieven en jaren later Henk

Wubben in Amsterdam, nadat zijn eigen huis ‘per ongeluk’ was opgeblazen, alleen voor illegaal wapenbezit: een pistool. Wij legden er de nadruk op, en ook de rechterlijke macht deed dat, dat het vervolgen van burgers vanwege hun ideeën en opvattingen nu juist iets was wat plaatsvond in de landen met politieke systemen waar wij ons tegen teweerstelden. Totalitaire regimes zoals de Sovjet-Unie hadden hele kampen en gevangenissen vol met lieden die nimmer een misdrijf hadden gepleegd, maar wel ondubbelzinnig hadden laten weten het heersende regime verwerpelijk te vinden. Of het oprekken van het begrip strafbare voorbereiding de kwaliteit van de rechtspleging in Nederland in de goede richting drijft, vind ik zeer discutabel. Ik meen dat die kwaliteit behoorlijk is gedaald.

Samir Azzouz is in 2008 tot een gevangenisstraf van negen jaar veroordeeld voor feitelijk niet meer dan het in bezit hebben van plattegronden van enkele gebouwen, waaronder het toenmalige AIVD-kantoor in Leidschendam, die het doelwit ‘zouden kunnen zijn’ van een aanslag en het in bezit hebben van een instructie hoe een bom te maken van vrij verkrijgbare grondstoffen, waarvan hij een deel ook in zijn bezit had. Hoewel niet vaststaat dat hij in staat geweest zou zijn die bom te maken, werd dat als voldoende belastend geoordeeld, omdat hij ook een afscheidsvideo had gemaakt als ware hij een zelfmoordterrorist. De schrik sloeg mij om het hart toen ik mij realiseerde dat ik enige jaren eerder, niet lang na de dood van mijn echtgenote, ook eens een videoboodschap op een bandje heb gezet waarin ik van mijn kinderen, overige familie en vrienden afscheid neem. Naar hoe het toch kan dat je van kunstmest een explosief kunt maken, heb ik in diezelfde tijd uit belangstelling ook wel eens op het wereldwijde web gezocht toen bleek dat de moordenaar van Pim Fortuyn, Volkert van der Graaf, een voorraad kunstmest in zijn schuurtje bewaarde. Waarbij het des te merkwaardiger is dat de moord op Fortuyn niet als een terroristisch misdrijf is gekwalificeerd. Met die gegevens: mijn zoekgedrag op internet en de ingesproken afscheidsvideo, voldeed ik al aan een aantal gedragingen die Samir Azzouz een gevangenisstraf van negen jaar deed oplopen.

De Haagse Soumaya Sahla is tot vier jaar cel veroordeeld omdat ze bij een kennis, die in een apotheek in Den Haag werkte, naar de woonadressen van enkele bekende politici had geïnformeerd. De Hoge Raad heeft dat vonnis, nadat zij haar straf al had uitgezeten, vernietigd en de zaak naar het Hof in Amsterdam verwezen. Dat haar actie verband hield met het feit dat haar man Nouredin el Fahtni eerder was gearresteerd met een doorgeladen wapen in zijn rugzak is op geen enkele wijze aangetoond. Ook niet of en zo ja op wie Nouredin een aanslag wilde plegen. Nog groter zijn de vraagtekens die ik zet bij de kwaliteit van onze rechtspleging als ik lees dat Samir Azzouz zijn detentie voor het grootste deel in een speciale terroristenafdeling van de gevangenis in Vught en later Rotterdam heeft doorgebracht, voornamelijk in eenzame opsluiting, net als de tot levenslang veroordeelde moordenaar van Theo van Gogh, Mohammed Bouyeri. Men zou zich toch af moeten vragen of levenslange eenzame opsluiting niet een methode van straftoepassing is die in de Middeleeuwen thuishoort en niet in een moderne, beschaafd geachte samenleving. Ook is het een retorische vraag of kennismaking van de behandeling van deze personen niet eerder bijdraagt aan radicalisering van jongeren uit de islamitische gemeenschap, die zich toch al buitengesloten voelen in Nederland, dan die bestrijdt.

Een andere door AIVD en OM bij de Hofstadgroep gerekende terrorist, Jason Walters, een van de daders van het incident in november 2004 in het Haagse Laakkwartier, zou dankzij een deradicaliseringstoets waar hij kennelijk voor is geslaagd, een humaner gevangenisregime hebben gekregen. Dus wordt Mohammed Bouyeri, zodra hij de Bijbel in plaats van de Koran gaat lezen, ook gederadicaliseerd bevonden? Na de moord op Theo van Gogh werd ik door verschillende media ondervraagd over het mogelijk falen van de dienst. Ik heb toen de beschikking gekregen over het door minister Remkes aan de Tweede Kamer gestuurde feitenrelaas over Bouyeri en meegedaan aan een discussieavond daarover in De Balie in Amsterdam enkele weken na het gebeurde. Tegen Rudie Kagie van *Vrij Nederland* zei ik dat mij de passage in het feitenrelaas was opgevallen waarin staat

dat Bouyeri in augustus 2002 een opvangruimte wilde inrichten in zijn oude school, het Mondriaancollege in Amsterdam-West, bedoeld voor Marokkaanse hangjongeren die destijds het August Allebéplein onveilig maakten. Als vrijwilliger bij het wijkcentrum maakte Mohammed overuren om zijn plannen uitgevoerd te krijgen, maar noch bij het ministerie van Volksgezondheid, Ruimtelijke Ordening en Milieu, noch bij het stadsdeel Slotervaart-Overtoomse Veld kreeg hij gehoor. Zijn radicalisering kwam pas later, na zijn teleurstellende rondgang langs de instituties en toen het ambtelijk circuit geen gehoor gaf aan zijn alarmerend appel en de oren sloot. Ik zei toen tegen Kagie dat dit in mijn ogen het moment was geweest waarop Mohammed Bouyeri door de AIVD als informant/agent gerekruteerd had kunnen of moeten worden. Hij maakte zich grote zorgen nadat die jongeren op dat Allebéplein rellen hadden veroorzaakt en botsingen met de politie, liep met zijn plannen de overheden af, maar raakte verbitterd omdat hij nergens gehoor kreeg. Ik maak me sterk dat hij toen te motiveren was geweest de dienst te helpen voorkomen dat de zaak verder uit de hand zou lopen, dat zag hij immers ook als zijn belang. Hij wilde duidelijk wat doen en de overheid had hem daar zo bij kunnen helpen. Maar afgezien van het door de AIVD gemiste moment om hem mogelijk te rekruteren, heeft de overheid hier door het afwijzen van zijn voorstellen onbedoeld de aanzet gegeven tot de radicalisering van Bouyeri. Nu werd hij door de andere, de fundamentalistische, kant gerekruteerd. Ook heb ik toen uitgelegd waarom de dienst de moord onmogelijk had kunnen voorkomen en hoe de public relations van de dienst volkomen faalden. Het was mijn overtuiging dat de dienst onmogelijk controle op de groep radicale moslimjongeren kon uitoefenen op een manier die een eenmansactie als de moord op Van Gogh had kunnen voorkomen. Onlangs las ik echter in het eerdergenoemde boek van Heleen 'de Waal' *Halve lucht*, dat in haar ogen de dienst wel degelijk had gefaald in het geval van de moord op Van Gogh. Zij werkte daar toen en ik niet. Bovendien werd in januari 2012 in *De Telegraaf* een artikel gepubliceerd over een AIVD-operateur die zelfmoord zou hebben gepleegd uit frustratie over een on-

dervonden onterechte straf voor een kleine overtreding, maar ook vanwege onjuiste beslissingen van de top van de dienst die de moord op Van Gogh mogelijk maakten. Bij navraag bleek het verhaal in grote lijnen te kloppen. Ook zei ik toen dat ik de reacties van diverse bewindslieden op het drama hoogst inadequaat vond. Vicepremier Gerrit Zalm proclameerde in het vuur van de emoties een oorlog tegen het terrorisme naar Amerikaans model. Realiseerde hij zich wel wat hij zei? Ik riep in herinnering dat in de voorbije decennia de Amerikanen een *War on Drugs*, een *War on Organized Crime* en nu een *War on Terror* uit hadden geroepen, maar tot dusver geen van die oorlogen hebben gewonnen. De snelle openbaarmaking van de brief die Bouyeri met een dolkstoot op het lichaam van zijn slachtoffer priemde, was bepaald geen meesterzet van de ministers Remkes en Donner, maar volstrekt contraproductief. Het behoort de taak van de overheid te zijn om bij dreigende hysterie de bevolking op te roepen het hoofd koel te houden. Hier gebeurde het tegendeel, de regering pookte de paniek nog wat op.

Overigens is die Hofstadgroep zowel wat de naamgeving als het definiëren van de groep en wie ertoe behoren geheel en al een uitvinding van de AIVD. De naam verschijnt volgens het onvolprezen Wikipedia voor het eerst in een geheime rapportage van de AIVD waar de NRC de hand op heeft gelegd en op 9 november 2004, een week na de moord op Theo van Gogh, uit publiceert. Het betreft een groep radicale moslimjongeren die in huiskamers, vooral in die van de moordenaar van Van Gogh, Bouyeri, in Amsterdam bijeenkomen. Hoewel de rechtbank in Rotterdam op 10 maart 2006 een aantal leden veroordeelde voor het deel uitmaken van een criminele organisatie met een terroristisch oogmerk, vernietigde het Hof dat vonnis op 23 januari 2008 in hoger beroep, omdat immers van een organisatie zoals omschreven in de wet geen sprake was. Alle verdachten werden vrijgesproken van de tenlastelegging lidmaatschap van een terroristische organisatie. Daartegen ging het Openbaar Ministerie in cassatie bij de Hoge Raad, die op 2 februari 2010 oordeelde dat dit gedeelte van het hoger beroep in het proces overgedaan moest worden.

Op 3 april 2006 is de ministeriële regeling Sanctieregeling terrorisme 2006 ingediend. Krachtens die regeling worden niet alleen de tegoeden bevroren van leden van de Hofstadgroep, dus van degenen die de AIVD besluit daartoe te rekenen, maar ook is het iedere persoon en instelling verboden enige financiële dienst, zoals het openen van bankrekeningen en afsluiten van verzekeringen, aan de groep te verlenen. Dat geldt zolang betrokkene door de dienst tot de groep wordt gerekend, ook na het uitzitten van een opgelegde straf. Dat betekent dat betrokkenen na de straf feitelijk geen kans krijgen weer aan het normale maatschappelijk verkeer deel te nemen of een nieuw bestaan op te bouwen. Het is des te schrijnender, daar niemand zelf kan bepalen al dan niet tot de Hofstadgroep te behoren. Daar gaat de dienst over. Mij lijkt dit een juridisch monstrum. Aan het bestrijden van radicalisering lijkt het mij in elk geval geen bijdrage te leveren, het is eerder nogal contraproductief.

Toch is de door de Nederlandse regering gekozen brede aanpak erop gericht radicalisering in een vroeg stadium tegen te gaan. Vandaar ook de Postbus-51-spotjes van enige jaren geleden op televisie die leraren in het onderwijs en jeugdleiders in buurthuizen samen met politie en beveiligingsbeambten neerzetten als gezamenlijke bestrijders van terrorisme. Bij de brede aanpak hoort volgens de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTB), ook een creatie van na 11 september 2011 zoals het Department of Homeland Security in de vs, en een proactieve opstelling bij het detecteren van tekenen dat individuen zich isoleren van de samenleving of zich daartegen keren. Vandaar die onderwijzers en jeugdleiders die tijdig aan de politie zouden moeten melden welke leerlingen een pesthekel aan de Nederlandse overheid hebben. Men noemt deze brede benadering ook wel de zachte aanpak, omdat het de overheid in staat stelt in te grijpen voordat er harde confrontaties plaatsvinden.

Het is maar wat je zacht noemt. Een overheid die haar sleepnet om indicaties van mogelijk in de toekomst te plegen crimineel gedrag zo breed over de samenleving uitspreidt, kan moeilijk zacht worden genoemd maar lijkt meer op de Stasi, die weliswaar het land met menselijke bronnen overdekte, maar wel

zichtbaar en nu en dan te ontdekken was. Nu staan de overheid veel meer digitale gegevensbestanden ter beschikking of eigent zij zich die toe zonder dat de argeloze burger het merkt en weet. Op deze manier komt een groot deel van de bevolking als potentiële terroristen in beeld. Bij een meer toegespitst beleid komt een veel kleiner deel in het vizier. Men schijnt zich in afnemende mate bewust dat in de zoektocht naar de effectiviteit van een antiterrorismebeleid er steeds minder oog is voor de burgerlijke vrijheid, die onlosmakelijk onderdeel is van het leven in een democratische rechtsstaat. Het verdedigen van burgerlijke vrijheden kreeg in de eerste jaren na 11 september 2001 het karakter van een achterhoedegevecht. Pas de laatste jaren, ongeveer sedert 2007, ontstaat er weer enige bewustwording dat de burger zich niet alleen dóór maar ook tégen de overheid moet laten beschermen. Het is verheugend dat er een evaluatie van het effect van de terrorismewetgeving door de Tweede Kamer is gevraagd, maar over het resultaat daarvan is nog weinig gehoord.

Aanvaard moet worden dat volkomen effectiviteit bij het voorkomen van terrorisme niet bestaat in een moderne democratische samenleving. De Amerikanen neigen ertoe terrorisme te zien als een vorm van oorlogvoering, waartegen de strijdkrachten moeten worden ingezet. Een bewezen doodlopende weg. Hoewel wij de Amerikanen ten oorlog zijn gevolgd, heerst hier veeleer de opvatting dat terrorisme een misdrijf is, waartegen Justitie en politie moeten optreden, en daarnaast is het een bedreiging van de democratische rechtsorde, waartegen de inlichtingen- en veiligheidsdienst het meest geëigende instrument is. Na 11 september 2001 is de omvang van die dienst in Nederland dan ook meer dan verdubbeld. Men lijkt nu te vinden dat het te laat is op het moment dat politie en Justitie in beeld komen. Het belang dat aan de taak van de AIVD wordt toegekend, is veel groter dan het belang van de dienst in mijn BVD-jaren, toen de focus veel meer lag op het optreden van politie en Justitie. Daarnaast bespeelt de overheid nu het publiek op de wijze die wij destijds zo afkeurden bij de Duitsers. In de eerdergenoemde spotjes werd het publiek feitelijk opgeroepen in de strijd tegen radicalisering attent te zijn op tekenen daarvan. Ver-

der breng ik het optreden van minister Remkes nog maar eens in herinnering, die de deelnemers aan de Vierdaagse in 2004 opriep attent te zijn op verdachte personen. Daarmee wordt de bevolking angst aangepraat die iedere grond mist in vergelijking met de jaren zeventig, toen in tien jaar tijd negentien terreurslachtoffers vielen, tegen een of twee in het afgelopen decennium.

Het Nederlandse publiek en vervolgens de politiek lijken nu te roepen om een bijna alwetende en alziende geheime dienst. In de Tweede Kamer bleek bij debatten waarin het optreden van de dienst een rol speelde, zoals die over het vermeende falen bij de moord op Fortuyn en die op Van Gogh, alsmede die over de affaires rond De Roy van Zuydewijn en Mabel Wisse Smit, bij de geachte afgevaardigden al een ontstellend gebrek aan inzicht in de (on)mogelijkheden en bevoegdheden van de dienst. De algemene opinie is niet alleen dat de dienst de moord op Fortuyn en zeker die op Van Gogh had moeten voorkomen, maar ook dat de dienst had moeten weten of Mabel al dan niet de kooi op de Neeltje Jacoba met Klaas Bruinsma heeft gedeeld. Dat is een opmerkelijke ommezwaai. Nog niet zo lang geleden, vóór 2001, huiverden wij bij de gedachte aan een alwetende geheime dienst die zich met de intieme details van het leven van burgers bezighoudt. Een geheime dienst in een democratie werd gezien als een noodzakelijk kwaad dat er eigenlijk niet zou behoren te zijn, een overblijfsel uit de jaren vijftig van de vorige eeuw, toen men in navolging van de mccarthyisten in Amerika verbeten jacht op communisten maakte. De vroegere commissaris van de Koningin in Zuid-Holland, Maarten Vrolijk, vertelde mij in de jaren tachtig nog dat hij werkelijk vond dat onze dienst er niet zou moeten zijn.

Die historische ommezwaai zien we overigens niet alleen op het gebied van de bestrijding van terrorisme en van politieke radicalisering, die daaraan vooraf zou gaan. Op allerlei terreinen moeten risico's zo veel mogelijk worden gemeden, zo niet uitgesloten. Dat zie je bij de vragen die de ouder moet beantwoorden bij het eerste bezoek met een boreling aan het consulatiebureau. Dat dient als basis voor het aan te leggen elektronisch kinddossier, waarmee men door het vastleggen van liefst

1185 kenmerken tijdig mogelijke ontsporing van het kind en/of zijn opvoeders wil onderkennen. Zelfs op interventie achter de voordeur door de overheid rust niet langer een taboe. Terwijl de maakbaarheid van de samenleving juist een achterhaald idee leek te zijn, wordt de overheid nu weer gezien als een alles kunnende sterke huisvader voor haar burgers, die voortdurend onder observatie staan, letterlijk door de talloze camera's die in vooral de stedelijke gebieden aanwezig zijn en anderszins door de diverse elektronische dossiers en persoonlijke gegevensbestanden. Die nemen niet alleen bijna exponentieel allengs toe in getal en omvang, maar worden ook in toenemende mate aan elkaar gekoppeld. Het is nog maar een kleine stap of er moet op last van overheid en (zorg)verzekeraars bij de medische controle op het verloop van zwangerschappen geïntervenieerd worden omwille van de groei van een gezonde nieuwe modelburger, die een volmaakte burgerschapszin tentoon zal spreiden.

De brede benadering is erop gericht radicalisering in een zo vroeg mogelijk stadium te onderkennen. Er wordt tegenwoordig van uitgegaan dat die al op jeugdige leeftijd begint. Men moet dus niet langer zoals vroeger letten op achttien- tot dertigjarigen, maar radicalisering kan al op elf-, twaalf-, dertien- of veertienjarige leeftijd manifest worden. Zet je dan al inlichtingenmiddelen als infiltreren, afluisteren en observatie in tegen zulke jonge kinderen? Schrappen we het begrip jeugdzonde uit ons woordenboek? Begint de gelijkschakeling al in de puberteit en is er niet langer ruimte voor het tot voor kort normaal gevonden experimenteergedrag van pubers en adolescenten, dat over het algemeen werd afgedaan als kattenkwaad of kwajongensstreken? Heden ten dage kan het uitspreken van de naam van een politicus of een bekende schrijver of journalist en daarbij een gebaar maken als een vinger langs de hals halen iemand ernstig in de problemen brengen.

Aan het zo breed uitspreiden van het sleepnet liggen soms ook goede bedoelingen ten grondslag. Als men zich immers zou beperken tot de moslimgemeenschap of door ons zo genoemde allochtonen, zou men van discriminerend en stigmatiserend optreden worden beschuldigd. Daarom maakt de overheid in

een goedbedoelde poging tot duidelijkheid gebruik van sociaal-wetenschappelijke modellen. Zo'n model wordt voorgesteld als een piramide: vanuit een groot grondvlak kunnen mensen via verschillende fases terechtkomen in de spitse top, het punt waar zij pas daadwerkelijk geweld gebruiken. Het feit dat de grafische voorstelling naar een spitse punt gaat, bewijst al dat bij lange na niet elk begin van radicalisering, maar ook niet elke volgende fase, waarin de uitingen van radicalisme meer uitgesproken en zichtbaar worden, in daadwerkelijk gebruik van geweld hoeft uit te monden. Dat leidt tot de vraag hoe zinvol, maar ook hoe gerechtvaardigd, het is aandacht te besteden aan mensen in de grondvlakfase, wanneer er alleen nog maar sprake is van een extra intensieve geloofsbeleving en/of een sterk gevoel van maatschappelijke uitsluiting waar men zich ongenueanceerd over uitlaat, maar wat zich niet hoeft door te ontwikkelen tot de bereidheid geweldsdelicten te plegen. De overheid komt hier in de rol van een gedachtepolitie, een rol die wij in de Sovjet-Unie en vooral ook in de door de Stasi gecontroleerde DDR-samenleving zo verfoeilijk vonden en waar wij ons tegen teweer wilden stellen.

Er moeten ook vragen worden gesteld bij de indicatoren die worden gebruikt om radicalisering te herkennen. Want vele die gebruikt worden, zijn weinig onderscheidend en gelden ook voor de meest brave burgers, zeker die te Staphorst of elders in de Biblebelt, zoals een sterke geloofsijver, een denigrerende opstelling ten aanzien van vrouwen, en afzondering van een als zondig ervaren maatschappij. De AIVD is in zijn rapportage ook niet erg duidelijk. In een rapport uit 2007 over de opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland schrijft de dienst dat deze neoradicalen, met een geschat aantal van 2500 van de 850.000 moslims in ons land, zich kleden in traditionele Arabische kledij, terwijl als zij zich westers kleden er sprake is van camouflage. Zo is het dus nooit goed, of het deugt niet. Het schept een vijandbeeld waar betrokkenen geen invloed op hebben. Erger nog: de gemiddelde Nederlander kan onmogelijk, zelfs met de gegevens uit het rapport, het subtiele onderscheid maken dat de dienst wel schijnt te kunnen maken, tussen neora-

dicalen en andere, gewone moslims, zodat het vijandbeeld zich uitstrekt tot de hele moslimgemeenschap. Met weemoed denk ik hierbij aan de inspanningen die de overheid, met inbegrip van de BVD, zich in de jaren zeventig getroostte om stigmatisering van jonge Molukkers of jonge, alternatief ogende Duitsers te voorkomen.

Wat ook niet echt helpt bij de strijd tegen radicalisering, is de opkomst van een islamofobe partij als de PVV, van de uit de VVD gezette Geert Wilders. Maar ook buiten die partij blijven in Nederland landgenoten van buitenlandse afkomst op een merkwaaardige manier generaties lang als aparte categorie beschouwd. In veel landen om ons heen kent men de begrippen allochtoon en autochtoon niet eens, terwijl wij de term nog gebruiken voor derde-generatie-Marokkanen!

Er is ook een merkwaaardige toename te signaleren in het verwachtingspatroon van de burger ten aanzien van de overheid. Bij gebeurtenissen als de moord op Theo van Gogh, maar ook bij andersoortige rampen als de vuurwerkcramp in Enschede, is er een bijna automatische reflex om te wijzen naar een falende overheid, die in het stellen of het handhaven van regels tekort is geschoten of, in het geval van de moord op Van Gogh, de dader niet voldoende onder controle heeft gehouden om hem te beletten zijn gruweldaad uit te voeren. Het laat zien dat de hiervóór geschetste brede benadering door de overheid, die de burgers verwachten, zelfs vereist wordt en dat men daarbij ieder wantrouwen tegenover de overheid verliest. Men vindt het prima dat in stadscentra op vrijwel elke straathoek camera's hangen en allerlei persoonlijke gegevens zoals die over internetgebruik, telefoon- en e-mailverkeer, internetbankieren, leengedrag in de bibliotheek en wat al niet door de overheid worden verzameld en bewaard. Ook gegevens van creditcards en reisgedrag per vliegtuig worden opgeslagen, inclusief de opgegeven voorkeur voor aan boord te gebruiken maaltijden. Door dit zogenoemde data-mining komen heel veel onschuldige burgers in het sleepnet van de overheid terecht en worden daardoor als mogelijke verdachten gezien, totdat het tegendeel is bewezen. De eerdergenoemde historische ommekeer in de houding van de burger tegenover

een alwetende veiligheidsdienst sedert 2001 geldt hier ook ten aanzien van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. ‘Als je niks te verbergen hebt, mogen ze toch alles van je weten!’ De veronderstelling dat een alwetende en almachtige overheid de samenleving daarmee voor elke rampspoed kan behoeden, is bewezen onjuist. Het vervagen van iedere achterdocht ten aanzien van de verzamelwoede met betrekking tot persoonlijke gegevens is verontrustend. Dat de Pvv in het partijprogramma etnische registratie nastreeft, heeft bijna een vijfde deel van het electoraat niet weerhouden op de partij te stemmen. Er zijn zelfs leden van etnische minderheden die zo’n registratie niet verfoeilijk vinden. Daarbij is men kennelijk vergeten dat de joden in het begin van de bezettingsjaren 1940/45 het ook prima vonden als jood geregistreerd te worden en met enige trots de ster te dragen. De meeste joden hadden vertrouwen in hun overheid.

De verzamelwoede van persoonlijke gegevens heeft tot gevolg, dat er een grauwsluier over de samenleving wordt gelegd. Er vindt bijna een uit angst geboren gelijkschakeling van burgers plaats. Immers, men wordt geacht geen opvallend van de norm afwijkend gedrag te vertonen: men laat het wel uit zijn hoofd op een vlucht naar de Verenigde Staten een halalmaaltijd te bestellen. Mensen worden ertoe aangezet na te denken of het niet beter is bepaalde internetsites in een internetcafé te raadplegen in plaats van op de computer thuis of bepaalde boeken uit de bibliotheek maar niet meer te lenen. De overheid kijkt en luistert bijna permanent. Het is geen grote stap naar een situatie in de nabije toekomst dat onbemande vliegtuigen permanent beelden registreren van alles wat op de grond gebeurt, zoals Israëliëse vliegtuigen nu al doen boven de bezette Palestijnse gebieden. Net zoals meer politie op straat veelal bij mensen het gevoel van onveiligheid eerder doet toe- dan afnemen, is het de vraag of met deze permanente surveillance vanuit de lucht de burgers zich werkelijk veiliger zullen voelen. De Big Brother die George Orwell voorzag is dan weliswaar wat later gekomen dan in 1984, maar beperkt zich niet tot het communistisch geregeerde Sovjetrijk dat niet meer bestaat, maar strekt zich uit over onze hele

samenleving, met de Verenigde Staten als machtigste beheerser van de digitale wereld, de feitelijke Big Brother. Met hun bedrijven als Microsoft en Google en hun door het Pentagon beheerde GPS-satellieten, maar ook de door de Europeanen na 11 september 2001 toegestane inzage in alle financiële systemen, hebben zij de mogelijkheid een groot deel van het dagelijks leven van de wereldburgers te controleren, die dat in toenemende mate leiden via digitale bestanden en daarmee in die bestanden hun doen en laten onbewust vastleggen. Onlangs is bekend geworden dat een afdeling van de CIA zich permanent bezighoudt met monitoring van de sociale media Facebook en Twitter.

Daarbij is de effectiviteit met betrekking tot het tijdig onderkennen van dreigende rampspoed door de gegevensverzameling bewezen gering, zo niet geheel afwezig. Al in de door mij veel geprezen jaren zeventig hanteerden de Duitsers tegen de Rote Armee Fraktion een dergelijk systeem van profilering, dat zij toen *Rasterfahndung* noemden, maar dat geen enkel resultaat opleverde. Ook andere diensten hebben ervaren dat profielherkenning weinig tot niets oplevert, mede omdat geradicaliseerde personen, bijvoorbeeld radicale moslimfundamentalisten, in toenemende mate voldoen aan de eisen die dezelfde overheid aan hen stelt in inburgeringsprogramma's en zo in hun gedrag sprekend lijken op onschuldige modelburgers. De praktijk leert dat inzicht en erkenning dat zulke methodes niet werken maar zelden leidt tot het afschaffen ervan. Eerder vindt men dat men het voortaan beter en intelligenter aan moet pakken of nog meer gegevens moet verzamelen.

Door de focus van de laatste jaren op de dreiging van islamitische radicalisering heeft de overheid geringere aandacht gehad voor gevaren die uit andere radicale hoeken dreigen, in het bijzonder rechts extremisme. Het heeft lang geduurd voordat in 2011 de ten minste acht moorden op Turken en één Griek in Duitsland werden herkend als daden van de rechts extremistische National Socialistische Untergrund (NSU). De vaak racistische opstootjes in het uitgaansleven, waar groepen jongeren van verschillende etnische afkomst elkaar ontmoeten, worden afgedaan als uitgaansproblematiek, waarbij de rechts

extremistische gewelddadige uitingen niet worden herkend of genegeerd. Ook het geweld tegen homo's komt zelden of nooit uit islamitische hoek, maar wel dikwijls van lonsdalejongeren of andere rechts extremistische jeugd. De AIVD en de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding hebben laten weten, dat er in Nederland geen enkele serieus te nemen dreiging van rechts extremistisch geweld is te duchten. Gehoopt moet worden dat de hoeders van onze veiligheid het bij het rechte eind hebben, maar ook in ons land heerst in toenemende mate een klimaat waarin de mogelijkheid van een gruwelijke daad als de aanslag op het Noorse zomerkamp van socialistische jongeren door de rechtse extremist Anders Breivik niet uitgesloten mag worden. Tegen zulke lone wolves als Breivik is overigens geen veiligheidsdienst opgewassen, met welke datamining dan ook. Economische recessie en vreemdelingenhaat zijn historisch bewezen ingrediënten van een zeer explosieve cocktail.

Ook is het goed enige aandacht te schenken aan het door Breivik geschreven manifest met een pleidooi voor een nieuwe wereldorde. Het is te gemakkelijk dit manifest en het idee erachter af te doen als wartaal van een gestoorde. De door hem veelvuldig gebruikte term nieuwe wereldorde wordt gehanteerd om een overeenkomst tussen de grote supermachten te beschrijven om de wereld te overheersen, veilig te houden en de premisse van wereldvrede te handhaven. Dit concept bestaat uit het instellen van één machtige wereldregering, één gecontroleerde algemene, gematigd christelijke religie en één wereldwijd economisch systeem. Dit idee is niet ontsproten aan het verwarde brein van de Noor en ook geen recent newageplan of -idee. In de twintigste eeuw hebben wereldleiders van Michail Gorbatsjov tot George Bush sr. zich voor een dergelijke wereldorde uitgesproken in de euforie na de val van de Oost-Berlijnse Muur. Feitelijk is het idee al van voor de twaalfde eeuw, toen de Illuminati een dergelijke wereldorde voorstonden, wat vervolgens leidde tot de Tempeliers en de Scottish Rite of Freemasonry, een zijtak van de vrijmetselarij. Die laatste groep heeft overigens gesteld dat die nieuwe wereldorde vanaf 2012 zal gelden. Maar behalve in deze min of meer occulte groepen leeft het idee ook

in publiek bekende en gerespecteerde genootschappen als de Bilderbergers. Ook de ideologie achter het Open Society Institute van de puissant rijke George Soros, waaraan Mabel Wisse Smit is verbonden, vertoont trekken die op het willen vestigen van een nieuwe wereldorde lijken. Hiermee blijkt dat Breivik de inspiratie voor zijn gruwelijke daad niet alleen aan rechts islamofob gedachtegoed ontleend heeft, maar ook aan de ideeën van respectabele groepen.

Het op grote schaal verzamelen van gegevens van burgers en de overeenkomst van november 2011 tussen de Verenigde Staten en de Europese Unie om persoonsgegevens uit te wisselen, kunnen gezien worden als stappen in de richting van die wereldheerschappij, waarbij er onevenredig veel gegevens naar de Verenigde Staten gaan en daarmee macht. Het is een misvatting te denken dat het alleen gaat om reizigers en reisgegevens. Het is nogal bizar en niet al te bekend dat de Amerikanen onbeperkt inzage hebben in Europese bankgegevens en creditcardgebruik. Het betalingsbedrijf Western Union staat geheel onder CIA-controle.

Als antwoord op kritische geluiden over de gegevensverzameling door de overheid wordt wel eens naar de bonuskaart van Albert Heijn of andere klantenkaarten als Airmiles gewezen, waarmee de burger vrijwillig, willens en wetens, zijn hele koopgedrag bekendmaakt, gelokt door enig voordeel. Nu is dat systeem te bedotten. Toen mijn vrouw en ik in Friesland woonden en mijn zoon en zijn gezin in Leiden, hebben wij van bonuskaart geruild. Geregistreerd werd dat vijftigers in het Friese Lippenhuizen al jong incontinent waren, want veel luiers in Leiden kochten, en een jong gezin uit Leiden van Spaanse Reserva hield en nogal kleine hoeveelheden voedsel kocht voor een gezin van vijf personen en daarvoor helemaal naar de AH-winkel in Gorredijk reisde. Het verweer gaat ook niet op, omdat de rechtsgevolgen van gegevensverzameling door de overheid nogal verschillen van die van informatie over koopgedrag bij de kruidenier.

Net als Van Hulst in 2005 vind ik, dat in een democratische samenleving een geheime dienst als de AIVD zijn taak moet uitoefenen met zo weinig mogelijk bevoegdheden die aan de per-

soonlijke levenssfeer en burgerlijke vrijheden raken. De dienst heeft een nuttige functie en kan zijn werk niet anders dan in het geheim doen, maar waar mogelijk zou de dienst zich tegenover politiek en publiek voor zijn handel en wandel moeten verantwoorden. De huidige nogal krampachtige geheimhouding en het overhaaste optreden van Justitie met toepassing van alle haar ter beschikking staande dwangmiddelen op het eigen personeel zodra die geheimhouding wordt geschonden, ongeacht de schade die is toegebracht, vind ik onwenselijk en ongepast in onze moderne democratie. En in strijd met de esprit de corps die in mijn tijd bij de dienst sterk heerste. Het moet als een voorrecht blijven voelen bij een dienst als de AIVD te mogen werken, zoals ik het ook heb gevoeld destijds bij de BVD te mogen werken.

Omdat ik daar trots op ben heb ik gemeend, nu die periode geschiedenis is geworden, daarover te kunnen publiceren om daarmee misverstanden en misprijzen over een falende 'James Bond op klompen' recht te zetten. Het heeft mij verbaasd dat bij recente zaken van vervolging wegens het schenden van de geheimhouding nooit de vraag is gesteld in welke mate de veiligheid of andere gewichtige belangen van de staat door het publiek worden van de gelekte feiten zijn geschaad. Immers, dat moet het criterium zijn waaraan het begrip staatsgeheim behoort te voldoen. Men mag verwachten dat de rechter toetst of de kwalificatie staatsgeheim terecht is toegekend aan een document dat gegevens over overheidsoptreden bevat. Het mag niet zo zijn dat het bestempelen tot staatsgeheim wordt gebruikt om falend overheidsoptreden aan het zicht en daarmee de politieke en publieke controle te onttrekken. In de zaak tegen de NOS over het bekendmaken van de werkzaamheden van de marinier Erik O., die wegens het gebruik van geweld in Irak werd vervolgd, heeft de rechtbank in Amsterdam die overweging bij de uitspraak van de NOS wel gehanteerd. In de vervolging van Heleen S. heb ik dat gemist. Zij werd vervolgd voor het vermeend lekken naar een *Telegraaf*-journaliste van een staatsgeheim document dat in dezelfde periode publiek werd gemaakt via de commissie Davids, die onderzoek deed naar de juistheid van het kabi-

netsbesluit tot deelname aan de oorlog in Irak. Dat het bekend worden van die gegevens de veiligheid en/of andere gewichtige belangen van de staat heeft geschaad, lijkt mij moeilijk vol te houden.

Zo meen ik ook dat het moeilijk afkeurenswaardig en nog minder strafwaardig kan zijn de geschiedschrijving te completeren over de periode van de Koude Oorlog, die inmiddels ver achter ons ligt. Het zou immers ook onzinnig zijn als in de jaren zestig en zeventig over operationele zaken uit de Tweede Wereldoorlog niet verteld had mogen worden! In vergelijking met de landen om ons heen, in het bijzonder met het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, worden meer documenten en feiten hier langer en met grotere vasthoudendheid geheimgehouden. Dat geldt a fortiori voor de AIVD en de vroegere BVD. Die diensten zijn letterlijk zo gesloten als een oester. Maar ook op andere terreinen is er veel geheim bij de Nederlandse overheid. Als minister van Binnenlandse Zaken kondigde Piet Hein Donner aan dat het gebruik door burgers van de Wet Openbaarheid Bestuur (wob) met wettelijke maatregelen ingeperkt moet worden omdat de wob-verzoeken ambtenaren te zeer zouden belasten. Dat lijkt mij geen goede manier om die grote werklust tegen te gaan. Beter zou het zijn wat ruimhartiger met openbaarheid om te gaan en minder krampachtig aan geheimhouding vast te houden, dan neemt die werkdruk voor de arme ambtenaren vanzelf af.

Overzicht terrorisme in Nederland

1970-1980

1970

31 augustus: Gijzeling Indonesische residentie in Wassenaar door Vrije Zuid-Molukse Jongeren.
1 dode (politieman H. Moolenaar).

1971

15 oktober: Bomaanslag op olieopslagtank van Gulf bij Rozenburg in het Rijnmondgebied, opgeëist door El Fatah, aanzienlijke materiële schade.

1972

5 februari: Bomaanslagen op Gasuniecompressorstations te Ommen en Ravenstein door Algerijns commando van El Fatah/Zwarte September. In Ravenstein grote materiële schade.

april: Bomaanslagen Amerikaans consulaat Amsterdam en Nederland-Amerika Instituut in Amsterdam door Rode Jeugd. Explosies verijdeld.

oktober: Bomaanslagen op Holiday Inn Hotel te Utrecht, twee Philipsgebouwen in Eindhoven, de auto van de Eindhovense hoofdcommissaris van politie en de Bank of America in Rotterdam. Alle door de Rode Jeugd. Materiële schade. De bommen bij Philipsvestigingen werden tijdig ontdekt en onschadelijk gemaakt.

1974

3 maart: Gekaapt Brits verkeersvliegtuig op Schiphol door Palestijnse kapers opgeblazen na vrijlating passagiers.

25 april: Mislukte poging Indonesische consul in Amsterdam te gijzelen door Molukse jongeren.

13 september: Gijzeling Franse ambassade in Den Haag door Japanse Rode Leger. Ambassadeur en 9 gegijzelde medewerkers na 4 dagen geruild tegen losgeld en in Frankrijk gedetineerd JRL-lid.

1975

- 31 maart: BVD ontdekt plan van Molukse jongeren om koningin Juliana te gijzelen, tien arrestaties.
- 5 september: Kaping trein Hoek - Warszawa Expres in Amersfoort vrijdeld door arrestatie vier Syriërs in Amsterdam dankzij BVD-informatie.
- 2 december: Kaping passagierstrein bij het Drentse Wijster door Molukse jongeren; drie doden door executies: machinist en twee passagiers. Door onderhandelingen beëindigd.
- 4 december: Bezetting Indonesisch consulaat in Amsterdam door Molukse jongeren. Een dode door sprong uit een raam. Door onderhandelingen beëindigd.

1976

- 9 september: Lidwina Jansen in Tel Aviv gearresteerd wegens bezit explosieven. Kwam terug uit PFLP-trainingskamp in Jemen, waaraan vijftien Nederlanders deelnamen, voornamelijk Rode Jeugdleden en de Molukker Sam Pormes.

1977

- 23 mei: Kaping passagierstrein bij het Drentse De Punt door Molukse jongeren. Tegelijk gijzeling klas schoolkinderen in Bovensmilde; treinkaping door actie mariniers + luchtmacht beëindigd, acht doden (zes kapers en twee passagiers); gijzeling schoolklas door onderhandelingen beëindigd.
- 22 september: Bij zijn arrestatie in Utrecht wordt door het Duits Rote Armee Fraktionlid Knut Folkerts de Utrechtse politiemans Kranenburg doodgeschoten.
- 11 november: Bij arrestatie RAF-leden Wackernagel en Schneider in Amsterdam-Osdorp raken drie politiemensen in vuurgevecht gewond, waarvan een ernstig.

1978

- 3 maart: De Britse ambassadeur Sykes en zijn (Nederlandse) huisknecht Straub worden in Den Haag door de IRA of Provisional IRA doodgeschoten.
- 13 maart: Bezetting en gijzeling Provinciehuis in Assen door Molukse jongeren. Eén provincieambtenaar doodgeschoten. Door bestorming door eenheid mariniers zonder verder bloedvergieten beëindigd.

- 7 juli: Gijzeling personeel British Airways en bezetting kantoor in Amsterdam door 'Ierland Komitee Nederland'. Vreedzaam beëindigd zonder toezeggingen.
- 10 oktober: De zoon van de Turkse ambassadeur wordt in Den Haag doodgeschoten. Opgeëist door een Armeense organisatie.
- 11 november: Bij een grenscontrole in Kerkrade/Herzogenrath worden twee douaniers doodgeschoten door de RAF-leden Adelheid Schulz en Rolf Heissler.
- 12 december: Bomaanslag op kantoor Turkish Airlines Leidsestraat Amsterdam. Kantoor vrijwel verwoest. Armeense organisatie eist ook deze actie op.

Totaal in dit decennium 20 dodelijke slachtoffers door etnisch en politiek gedreven terrorisme in Nederland.

2000 – 2010

2002

- 6 mei: Politicus in spe Pim Fortuyn op Mediapark te Hilversum vermoord door dierenactivist Volkert van der Graaf – overigens door de rechter niet als terroristisch misdrijf gekwalificeerd.

2004

- 2 november: Theo van Gogh in Amsterdam vermoord door Mohammed Bouery, die zich als gelovige moslim door Van Gogh beledigd voelde – door de rechter wel als terroristisch misdrijf gekwalificeerd.

Overzicht afdelingen, secties en functies

Afdeling B	Binnenlandse dreiging democratische rechtsorde (na 1976 directie B)
Afdeling BC	B, Communisme (tot 1976 sectie BCP)
Afdeling BOA	B, Operaties Amsterdam (tot 1976 sectie BOA)
Afdeling BOP	B, Operaties & Politie (tot 1976 sectie BOP)
Afdeling BSO	B, Speciale Operaties
Afdeling BT	B, Binnenlands/politiek Terrorisme
Afdeling C	Contraspionage (tot 1976, daarna directie C)
Afdeling CD	Contra-inlichtingen DDR, tot 1976 sectie CD en CDO
Afdeling CF	Contra-inlichtingen China en tot jaren '80 Molukse en Palestijnse terrorismebestrijding
Afdeling CS	Contra-inlichtingen tegen satellietlanden van de USSR (tot 1976 secties CS en CSO)
Afdeling D	Contra-inlichtingen DDR
Afdeling E	Ondersteuning, volg en observatie, persoonsonderzoeken, vertalen etc. (vanaf 1976 Hoofdafdeling)
Afdeling E IX	Rechercheafdeling die onderzoek deed naar personen
SBP	Stafsectie (vanaf 1976 afdeling) Buitenlandse Politiek
CSA	Sector van CS: Tsjecho-Slowakijke en Roemenië
CSB	Sector Polen, Cuba, Hongarije en Bulgarije
CVIN	Coördinator Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten
Directie C	Contraspionage
E XIII	Volg en observatie
E XI	Recherche/persoonsonderzoeken
HBVD	Hoofd van de BVD
Hoofdafdeling D	Beveligingsbevordering
Hoofdafdeling E	Ondersteunende diensten, volg/observatieploeg, onderzoek, vertalers, etc.
PBC	Politieke Beïnvloeding Coördinator
Sectie BOA	B, Operaties Amsterdam (na 1976 afdeling)
Sectie BOD	B, Operaties Dieptewerk (in 1976 opgegaan in afdeling BSO)
Sectie BOI	B, Operaties Intellectuelen (opgeheven in 1976)
Sectie BPO	B, Politieke Operaties (in 1976 opgegaan in afdeling BSO)
BVD	Binnenlandse Veiligheidsdienst

Afkortingen

AABN	Anti-Apartheidsbeweging Nederland
ADN	Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst
AFCENT	Allied Forces Central Europe
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
AMOK	Anti Militaristisch Onderzoeks Kollektief
ANC	African National Congress
ANJV	Algemeen Nederlands Jeugd Verbond
ARP	Anti-Revolutionaire Partij
ASVA	Algemene Studenten Vereniging Amsterdam
BBE	Bijzondere Bijstands Eenheid
BML	Bond van Marxisten-Leninisten
BND	Bundesnachrichtendienst
BNV	Bureau Nationale Veiligheid
BOSS	Zuid-Afrikaanse inlichtingendienst
BRD	Duitse Bondsrepubliek
BVD	Binnenlandse Veiligheidsdienst
CDA	Christen Democraatisch Appèl
CHU	Christelijk Historische Unie
CIA	Central Intelligence Agency
CPN	Communistische Partij Nederland
CP '86	Centrum Partij '86
CPSU	Communistische Partij van de Sovjet-Unie
CRI	Centrale Recherche Informatiedienst
CVIN	Coördinator Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten
D66	Democraten 66
DDR	Deutsche Demokratische Republik
DGSE	Direction Générale de la Sécurité Extérieure
DS'70	Democratisch Socialisten
DST	Direction de la Surveillance du Territoire
EADS	European Aeronautic Defence and Space Company
EVC	Eenheids Vakcentrale
FBI	Federal Bureau of Investigation
FMLN	Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional (Front Farabundo Martí voor Nationale Bevrijding)
HBVD	Hoofd van de BVD
HOC	Horizontaal Overleg van Communisten
IDB	Inlichtingendienst Buitenland

IKV	Interkerkelijk Vredesberaad
IRA	Irish Republican Army
IUS	International Union of Students
JKU	Jongeren Kontakt voor internationale solidariteit en Uitwisseling
JOVD	Jongerenorganisatie Vrijheid en Democratie
KAO-ml	Kommunistische Arbeiders Organisatie
KEN-ml	Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland
KGB	Komitet Gosoeardstvennoj Bezopnasnosti (Comité voor Staatsveiligheid)
KPN	Kommunistische Partij Nederland
KVP	Katholieke Volkspartij
LAMID	Landmacht Inlichtingendienst
LBT	Landelijk Bijstandsteam Terrorisme
LETS	Luchtmacht Elektronische en Technische School
LPF	Lijst Pim Fortuyn
LUID	Luchtmacht Inlichtingendienst
MARID	Marine Inlichtingendienst
MfS	Ministerium für Staatssicherheit (Duitse inlichtingen- dienst)
MI5	Britse binnenlandse veiligheidsdienst
MI6	Military Intelligence, Section 6
MI6/SIS	Britse buitenlandse inlichtingendienst
MIBO	Medische voorzieningen in buitengewone omstandig- heden
MIVD	Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
MLCN	Marxistisch-Leninistisch Centrum Nederland
MLCR	Marxistisch-Leninistisch Centrum Rotterdam
MLPN	Marxistisch-Leninistische Partij Nederland
NatLab	Philips Natuurkundig Laboratorium
NAM	Nederlandse Aardolie Maatschappij
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NCPN	Nieuwe Communistische Partij
NCSV	Nederlandse Christelijke Studenten Vereniging
NCTB	Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NISA	Netherlands Intelligence Studies Association
NIZA	Nederlands Instituut Zuidelijk Afrika
NKVD	Russisch volkscommissariaat voor interne zaken
NPJK	Nederlands Politiek Jongeren Kontakt
NSA	National Security Agency

NSU	National Socialistische Untergrund
NVU	Nederlandse Volksunie
OFTT	Operational Flight and Tactics Trainer
OSI	Office for Special Investigations
OVBZ-2	Onstpanningsvereniging Binnenlandse Zaken 2
PFLP	Peoples Front for the Liberation of Palestina
PPR	Politieke Partij Radicalen
PSP	Pacifistisch Socialistische Partij
PvdA	Partij van de Arbeid
PVV	Partij voor de Vrijheid
RAF	Rote Armee Fraktion
RAF	Royal Air Force
RaRa	Revolutionaire Anti-Racistische Actie
RCMP	Royal Canadian Mounted Police
RG	Direction Centrale des Renseignements Généraux
RJ-ml	Rode Jeugd-marxistisch-leninistisch
RMS	Republik Maluku Selatan
RIOD	Rijks Instituut voor Oorlogs Documentatie
RPF	Reformatiorische Politieke Federatie
RVD	Rijksvoorlichtingsdienst
SAVAK	Veiligheidsdienst in Iran ten tijde van sjah Reza Pahlavi
SDECE	Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage
SHAPE	Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SHV	Steenkolen Handels Vereeniging
SJ	Socialistische Jeugd
SP	Socialistische Partij
Stasi	Staatssicherheit
StB	Tsjecho-Slowaakse geheime dienst
SWP	Socialistische Werkers Partij
UvA	Universiteit van Amsterdam
VAK	Vredesactiekamp
VCN	Verbond van Communisten Nederland
VERNU	Vereniging Nederland-USSR
VN	Verenigde Naties
VND	Vereniging Nederland-DDR
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WFDY	World Federation of Democratic Youth
WHO	World Health Organization
WOB	Wet Openbaarheid Bestuur
WNF	Wereld Natuur Fonds

Literatuur

D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*, Amsterdam 1995

R.A. Gonsalves en G.J. Verhoog, *Mr. Gonsalves. Memoires*, Amsterdam 1999

Onno Reitsma en Cees Labeur, *De gijzeling*, Amsterdam 1974.

Anti Militaristisch Onderzoeks Kollektief, *Onkundig of Onfris: De Affaire Gardiner*, Amsterdam 1985

Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze*, Den Haag 1998

Lejo Siepe en Gerrit Voerman, *Fré Meis, Handelsreiziger in revoluties*, Zutphen 2002

Beatrice de Graaf, *Over de Muur*, Utrecht 2004

D. Engelen, *Frontdienst, De BVD in de Koude Oorlog*, Den Haag 2007

Peter Bootsma, *De Molukse Acties*, Leiden 2000

Gerard Aalders, *Leonie, het intrigerende leven van een spionne*, Amsterdam 2003

Gerard Aalders, *Het Lockheed Schandaal*, Amsterdam 2011

En ontelbaar veel pagina's van Wikipedia en andere sites van het wereldwijde web en een op het web gevonden niet anders dan met '6' aangeduid artikel van de hand van prof. dr. Bob de Graaff.

Register

- Aalders, Gerard 6, 87
Adenauer, Konrad 83, 103, 104
Agee, Philip 145
Agt, Dries van 36, 37, 40, 43, 46,
77, 78, 105, 106, 110, 115, 118, 119,
152, 171
Amerongen, Martin van 80
Andriessen, Frans 152
Andrysek, Antonin 149, 150
Arafat, Yasser 44
Arbatov, Alexei 109, 112
Argamakoff, Alexis 195, 196
Armgard, prinses 80, 83, 85, 89,
90, 92-95, 100-104
Arnoldussen, Paul 10
Azzouz, Samir 191, 204, 205
- Baarn, Victor 80, 81
Bakker, Ernst 74
Bakker, Marcus 61, 116
Balkenende, Jan Peter 197, 198
Bane, Howard 41, 145
Barend, Sonja 28, 116
Beckers, Ria 116
Bennecke, Walter 85
Bergansius, agent 82, 84, 85
Bernhard, prins 52, 79-83, 85-90,
92, 94-96, 99-102, 195, 196
Bertens, drs J.W. 139
Bethmann-Holweg, Von 99
Biesheuvel, Barend 13, 14, 21, 23, 36
Bishop, Joe 158
Bizot, overste 131
Blaauw, Jan 166
Blackburn 173
Blau, Joyce 82
Blok, J.H. 167
- Blom, Aart 28, 48-50, 178, 185, 186
Blunt, Anthony 22
Boersma, Jaap 80
Boevé, Peter (Sipier) 10, 59-63
Böhler, Britta 201
Bolkestein, Frits 73
Booij, Barend 107
Bootsma, Peter 78
Bos, E. 23
Bosgra, Sietse 35
Bouterse, Desi 157-159
Bouyeri, Mohammed 205-207
Bowe 145
Boyd, Bill 145, 173, 177
Braam, Conny 34, 35
Brandt, Leonie 87
Brandt, Willy 72
Breivik, Anders 216, 217
Broek, Hans van den 158
Broertjes, Pieter 81
Brouwer, Ina 159, 161
Brouwers, Eef 194
Bruijn, Theo de 187
Bruinsma, Klaas 196, 197, 210
Brunswijk, Ronnie 157
Burger, Jaap 36
Burges, Guy 22
Burggraaf, Piet 73
Bush, George W. 200
Bush sr., George 216
- Cairncross, John 22
Calkoen, mr 64
Canaris, Wilhelm von 84, 88-90,
92, 93, 96, 97, 101-103
Carter, Jimmy 111, 171
Castro, Fidel 158

Ceaușescu, Nicolae 162
 Cheney, Dick 201
 Chroesjtsjov, Nikita 57, 58
 Claus, prins 52
 Cornelissen, Igor 86
 Curiel, Henri 82

 Daems, Rudy 175, 179
 Dales, Ien 7
 Dam, Marcel van 80
 Dekker, Bert 186
 Delvoye, Luc 175
 Derksema, R.P.J. 147
 Docters van Leeuwen, Arthur 7, 191
 Doeveren, Piet van 84
 Dohnanyi 96, 97
 Donner, A.M. 79
 Donner, Piet Hein 207, 219
 Douma, Anne 112, 120
 Drees, Willem 26, 81, 147
 Drees jr., Willem 13
 Dubček, Alexander 160
 Duisenberg, Wim 36
 Duyvendak, Wijnand 190, 191

 Eagleburger, Lawrence 139
 Ebels, Vera 161
 Eekelen, Wim van 158
 Eindhoven, mr Louis 141
 Engelen, Dick 7, 10, 110, 111, 137, 154
 En-lai, Tsjoë 61
 Es, Andrée van 33, 116
 Etty, Elsbeth 159, 160

 Faber, Mient Jan 108, 109, 113
 Feith, Pieter 45
 Fendig, Phil 145
 Folkerts, Knut 39, 221
 Furuya, Yutaka 42-46

 Gaay Fortman, Wilhelm
 Friedrich de 37, 105
 Gardiner, John 170, 173-180, 182

 Geertsema, Molly 15, 16, 23
 Glastra van Loon, Jan 54
 Glimmerveen, Joop 188
 Gogh, Theo van 20, 78, 205-207, 210, 213, 222
 Gonsalves, R.A. 167
 Gorbatsjov, Michail 109, 216
 Graaf, Beatrice de 76, 108, 113, 125
 Graaf, Volkert van der 204, 222
 Graaff, Bob de 58
 Grinda, Alexia 81
 Grinda, Hélène 81
 Groot, Paul de 26, 33, 57-59, 65, 107
 Gruijters, Hans 14, 15, 36
 Grünspan, Herschel 97

 Habash, George 42
 Hagen, Hans 121
 Haisma, Hans Jan 170
 Hallstein, General Von 72
 Hanstein, Hans von 89, 96
 Harbou, Mogens von 89
 Heitink, Jan 86
 Herrie, Paul 7
 Heuvel, Ien van den 74
 Himmler, Heinrich 86, 96
 Hitler, Adolf 52, 83, 86, 89, 90, 92, 94-100, 102
 Hock, Hans 166, 167
 Hoekema, Wiebe 64
 Hoekstra, Henk 108
 Hoesel, Lucien van 203
 Hofman, Greet 81
 Holbrooke, Richard 198
 Holtrop, dr M. 79
 Hulst, Sybrand van 8, 9, 200, 217
 Husken, Marian 7

 Irene, prinses 181, 195
 Janmaat, Hans 188, 189
 Jeltsin, Boris 109
 Jensma, Folkert 176

Johan Friso, prins 196
 Johnson, F.M.S. 140
 Joliot-Curie, Frédéric 196
 Jong, Lou de 84-86, 101, 104
 Jong, Piet de 13, 18, 19, 22, 38
 Jonge, Ad de 48, 107
 Juliana, koningin 14, 79, 80, 86,
 90, 99, 100, 119, 168, 196, 221
 Kagie, Rudie 205-206
 Kappeyne van de Coppello,
 Annelien 70
 Kearby, Thom 132, 133
 Keller, Peter 118
 Kelly, Gerard 183
 Kennedy, John F. 132
 Khadaffi, Muammar 158
 Khan, Abdul Qadir 114
 Kievits, Ton 139
 Kistemaker, Jacob 196
 Kleist, Von 102
 Klepper, Sam 20
 Klinkenberg, Wim 25, 86, 127
 Kloet, Kees de 155, 184-187
 Koekoek, Hendrik 14
 Koerten, Onno 133, 195
 Kok, Mink 7
 Kok, Wim 81
 Kondo, Yutaka 42-44
 Koning, Henk 106
 Koning, Jan de 111
 Koning, Kees 172
 Koromilas, Peter 145
 Korte, Rudolf de 119
 Koster, Koos 138
 Kosto, Aad 191
 Kranenburg, Arie 39, 40, 221
 Kremritz 104
 Krepelak 126
 Krieger, Ernst-Eberhard von 102,
 103
 Kruisinga, dr R.J.H. 109-111
 Kuipers, Dries 16, 37, 106
 Laak, Jan ter 113
 Lankhorst, Peter 177, 178
 Lataster, Daniel 65
 Lataster, Ger 65
 Leijendekker, Luc 9, 156, 185, 186
 Lenin, Vladimir 65
 Lensink, Harry 7
 Leopold, koning 92
 Lewin, Max 124, 134
 Linde, Wibo van der 112
 Lippe-Biesterfeld, Aschwin von
 83
 Litvinenko, Aleksandr 193
 Loon-Labouchère, Martine van
 196
 Lopushinski 114
 Lubbers, Ruud 36, 119, 152, 158,
 171, 182
 Luns, Joseph 14, 18, 19
 Luther, Dick 150
 Lutken, Bé 170
 MacLean, Donald 22
 Mafart, Alain 187
 Maloy, Kevin 145
 Manusama, Johan 17, 19, 77
 Margarita 181, 194-196
 Mason, Gordon 142
 McFarlane, Brendan 183
 Medvedeva, Marina 64
 Meer, Dick van der 73
 Meeus, Tom-Jan 58-60
 Meijer, Wim 116
 Meis, Fré 51, 160-165
 Meis, Tinie 163
 Menten, Pieter 93, 105
 Metiary, Phil 19, 77
 Meuser, Fred 81
 Michon, Nico 47
 Mierlo, Hans van 14, 15, 170
 Mitterand, François 144
 Mölling, Jan 53
 Monjé, Daan 58

Moolenaar, Hans 17, 19
 Mos, Leen 24, 25, 48, 66
 Mulder, Dick 78

 Nak, Piet 35
 Neervoort, Hans (Hassan) 49, 51,
 59, 62, 106, 166
 Nieuwenhuysen, N. van 45, 46
 Nixon, Richard 62
 Nosenko, Yuri 143

 Odom jr., Wesley 138, 139
 Oldenampsen 166
 Orwell, George 214
 Oskam, Willem 51, 53
 Oster, Hans 83, 84, 96, 103

 Pach, Manja 10
 Pahlavi, Reza 140
 Pantschulidzew, A.E. 80, 83, 86,
 89-95, 97, 99-101, 103
 Pereira, Fernando 187, 188
 Peschar, H. 79
 Philby, Kim 22, 24
 Pohl, Karel 151, 152
 Popov 163
 Posthuma, Ellen 10
 Prieur, Dominique 187
 Pronk, Jan 36
 Putlitz, Von 97-99

 Radhakishun, Pretaap 158
 Rath, Ernst von 97
 Reijn, Joop van 11
 Remkes, Johan 8, 40, 41, 55, 205,
 207, 210
 Rhodius, Felix 195, 196
 Ribbentrop, Joachim von 86,
 96, 98
 Rietkerk, Koos 119, 163, 177, 178,
 182
 Roemersma, René 186, 191, 192
 Roethof, Hein 72, 116
 Röhm, Ernst 89, 94

 Rood, Max 119
 Roon, Rijer van 113, 114
 Roy van Zuydewijn, Edwin de
 181, 194, 195, 210
 Ruiters, Job de 78
 Rumsfeld, Donald 201

 Sacirbey, Mohammed (Mo) 197-
 199
 Safronov 162
 Sahla, Soumaya 205
 Sanders, Theo 54
 Sant, François van 't 146
 Sas, Bert 84, 87, 92, 96, 97, 101, 102
 Saunders, David 149
 Schaafsma, Rob 71
 Scheur, Jaap van der 182
 Schleyer, Hanns Martin 39
 Schmelzer, Norbert 14
 Schneider, Gert 39, 221
 Scholten, dr Willem 111
 Schouten, Nico 108
 Schreuders, Gijs 159
 Schrevel, Nico 58, 59
 Schulz, Willi 99
 Schustar 132
 Schuurman, Wil 189
 Segers, Danny 189
 Senard, Jacques 42
 Sierks, Pim 45
 Sinninghe Damsté, mr J.S. 142
 Sleeswijk Visser, Tjeerd 140
 Snellen, Jan 55, 128
 Snellen, Joke 128
 Soltikow, Michael Graf 79, 83-104
 Sosnowski, Jerzy von 90, 91, 93
 Soumokil, Chris 18, 77
 Spek, Fred van der 33, 72
 Stalin, Jozef 58
 Stermerdink, Bram 69-71
 Stoel, Max van der 36, 44, 126
 Suharto, Mohammed 17-19, 22

Tabak, Hendrik 52
 Takemoto, Takahashi 46
 Tate, Karst 20
 Terlouw, Jan 119
 Thijn, Ed van 28, 32, 112, 115-118, 172
 Thio, Boe 34
 Tommel, Dick 73, 74
 Tromp, Jan 81
 Tse-tung, Mao 29, 57, 58
 Uijen, Frans 73, 75, 76
 Vansittart, Sir Robert Gilbert 98
 Vecht, Constant 159, 160
 Verheij, Harry 57
 Vielt, Inge 53
 Voet, Hans van der 85
 Voorhoeve, Joris 115, 116
 Vorsters, Jos 32
 Vredeling, Henk 36, 69, 71, 80
 Vreeswijk, Wim 189
 Vries, Peter R. de 196
 Vrolijk, Maarten 210
 Waal, Heleen de 8, 114, 206
 Wackernagel, Christof 39, 221
 Wagenaar, Aad 115
 Walesa, Lech 161
 Walters, Jason 205
 Wiebes, Cees 58
 Wiegel, Hans 40, 106, 118, 152
 Wijbenga, Harmke 25
 Wijk, Aart van 117
 Wijting, Rob 110
 Wilden, Joop van der 9
 Wilders, Geert 213
 Wisse Smit, Mabel 196-198, 210,
 217
 Wolff, Joop 108-111
 Wood, John 173, 174, 177, 178
 Woodward, Bob 200
 Wright, E.K. 141
 Wubben, Henk 204
 Yamani, Zaki 37
 Yegorov, Vladimir 25
 Zalm, Gerrit 207
 Zech, gravin 99, 100
 Zorreguieta, Jorge 81, 82, 196
 Zwan, Henk van der 198

Een 'insider'-verslag van wat er allemaal gebeurt binnen de geheime dienst is uitzonderlijk. Frits Hoekstra, jarenlang leidinggevende in de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) - thans Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD), is zo'n uitzondering.

Tijdens de Koude Oorlog was Frits Hoekstra betrokken bij het volgen van de CPN en haar mantelorganisaties en hield hij communistische infiltranten in de PvdA nauwlettend in de gaten. Ook hield hij zich bezig met de activiteiten van de IRA en de RAF. Over zijn ervaringen bij de veiligheidsdienst, waarin die tekort schoot of juist successen boekte, schreef hij eerder *In dienst van de BVD*, een boek dat veel stof deed opwaaien. In *De Dienst* gaat hij verder in op onderwerpen die daarin aan bod kwamen, zoals de omgang van de BVD met de dreiging van de Koude oorlog. Maar ook beschrijft hij hoe er sinds 11 september 2001 een totale omkering in het politiek maatschappelijk klimaat is gekomen als het gaat om omgang met terroristische dreiging.

Frits Hoekstra (1946) begon als officier inlichtingen en veiligheid bij de koninklijke luchtmacht en trad in 1971 bij de BVD in dienst. Na een aantal jaren operationeel 'veldwerk' zowel op het terrein van antiterrorisme als heimelijke politieke beïnvloeding, kreeg hij al op vrij jonge leeftijd de leiding over operationele afdelingen. In 1987 heeft hij de dienst verlaten.

